

TANULMÁNYOK

Markó Richárd

ADALÉKOK A MAGYARORSZÁGI ZSIDÓSÁG KÖZJOGI HELYZETE TÖRTÉNETÉHEZ RENDI ORSZÁGGYŰLÉSEINK TÜKRÉBEN 1790–1830. (II.)

Az 1825–1827. és az 1830. évi országgyűlés

A megyei ellenállást követő 1825–27. évi országgyűlésen még nem a társadalmi reformok igényén, mint inkább a rendi érdekek védelmén, a rendi alkotmány körülsáncolásán van a hangsúly: „A kiváltságokhoz még túlbuzgóan ragaszkodó rendek lelkét a sérelmi politika tartá egészen elfoglalva. E tekintetben még a legmérsékeltebbek s elfogulatlanabbak sem birtak oly képzettséggel, hogy az államtudományok európai színvonalára felemelkedni tudtak volna. S mily reformokat lehetett volna várni azon rendektől, kik egyedül a törvény holt betűiben, nem pedig életre való institutiókban, korszerű javításokban keresték az alkotmány biztosítékait.”¹³⁸ Az országgyűlés egyik legfontosabb döntése az 1790–91-es országgyűlés által elrendelt bizottságok ekkorra már részben elavult munkálatainak felülvizsgálata és módosítása, esetleg újak elkészítésének elrendelése volt. Ennek jegyében az országgyűlés után el is készült a Szerencsy-féle tervezet, mely a Haller-féle munkálat helyett egy teljesen újjal állott elő, s melynek eredményeként a zsidókat illetően egy 12 pontból álló törvénytervezet is napvilágot látott. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a Haller-féle sokkalta szabadabb elvű, megengedőbb szellemiségű tervezethez képest mégis visszalépést jelentett. Az egykoron Sándor Lipót főherceg-nádor által elnökölt bizottság tagjaira még elevenen hatottak a felvilágosodás korának szellemi vívmányai és azoknak a természetjogi gondolatból fakadó optimizmusa; s jóllehet a kibontakozó liberális gondolat e „jogi konstrukcióját” annak korai képviselői még sajtóosan a magyar rendi társadalmi viszonyokra alkalmazandónak vélték, annak hazai viszonyokra történő átültetésére szánták, mégsem sikerült azt

* Hálás köszönet Dr. Á. Varga Lászlónak, Budapest Főváros Levéltára nyugalmazott főigazgatójának, valamint Prof. Dr. Gergely András tanár úrnak az évek során nyújtott támogatásért, akiknek nagylelkűsége nélkül egyetlen forrást sem tanulmányozhattam volna. (Skerlecz *Descriptio*-jából idézett szöveg pontos hivatkozása a tanulmány első feléből: LXXXVII. §. *Circa id providendum Judaeis — Elaborata in Objecto commerciali —* [Koll.] VII. *Descriptio Physico-Politicae Situationis Regni Hungariae Relate ad commercium per Excellentissimum D. Nicolaum Skerletz, pro Deputatione Commerciali Elaborata.* 37. In: *Elaborata Excelsae Regnicolaris Deputationis in Commercialibus Articulo 67. Anni 1791. Ordinate.* Typis Simonis Ludovici Weber, Posonii 1826.)

¹³⁸ *Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történelméből. 1823–1848. I–III.* Kiadja Ráth Mór, Bp. 1886.³ I. 183.

még évtizedeken át megközelíteni sem. A Szerencsy-féle tervezet jelentősége mégis abban keresendő, hogy lényegében a rendeknek a zsidók hazánkban helyzete országgyűlési rendezése felé tett lépéséről tanúskodik, így e kérdés időszzerűségének bemutatásával mindenképpen előrelépést jelentett a magyarországi emancipáció útján is.¹³⁹ Említést érdemel az a folyamodvány is, mely a magyarországi zsidóság képviselőjében eljáró küldöttség nevében kelt 1826. február 26-án, s mely talán hatással is lehetett a későbbi 12 pontbó álló tervezetre.¹⁴⁰ Ebben arról esik szó, hogy a magyar rendek bölcsességükkel már akkor, 1791-ben gondoskodtak az izraeliták sorsáról, amikor még erre más európai nemzetek nem is gondoltak, s melyért a hazai zsidóság igen hálás. Idővel azonban a belső és külső körülmények miatt ezen kezdeményezés nem érte el a kívánt hatást, vagyis a zsidók jobb körülmények közé kerülését. Ingatlan javakat nem bírhatnak árendába, másokhoz képest a kereskedésük is jobban akadályozva van. Az ország több vidékeiről is ki vannak tiltva, és a mesterségek gyakorlása is nehézségekbe ütközik számukra. Lényegében még a 12. és 16. században is jobbak voltak számukra a körülmények, s a korábbi törvények, melyek pártjukat fogták, elvesztették rájuk vonatkozó jótékony hatásukat. A felvilágosodás következtében a balítéletek homályba burkoló fátyolköde már oszladozóban van nyugaton, s már több helyen is kedvezőbb körülmények közé kerültek, mint most vannak hazánkban. A tapasztalás pedig azt mutatta nyugaton, hogy a zsidók nem restek, tehetetlenek vagy rosszakaratúak. Igenis alkalmasak a föld megművelésére, a mesterségek űzésére, a tudományok művelésére és a haza védelmére egyaránt. Arra kéri a rendeket, hogy vegyék tárgyalás alá az ügyüket, mert nagy a nyomor közöttük, talán még nagyobb, mint az ország többi szegény lakosánál. Abban reménykednek, hogy a polgári helyzetük tárgyalását talán valamilyen módon eszközölni lehetne. Bizodalmukat a rendek bölcsességébe és kegyelmébe helyezik.

¹³⁹ Objecta particularia ex corpore gravaminum et postulatorum ad deputationem publico-politicam relegata. XVII. *De regulatione Judaeorum*. In: *Opinio Excelsae Regnicolaris Deputationis Motivis Suffulta, Pro Pertractandis In Consequentiam Articuli 67:1790–91 Elaboratis Systematicis Operatis, Articulo 8. 1825–27. Exmissae, circa objecta ad Deputationem Publico-Policam Relata. Typis Et Impensis Trattner-Károlyianis. Pestini 1831. 188–189. vö. Protocollum Sub-Deputationis Regnicolaris in Publico-Policis ad mentem Articuli VIII-vi 1827. exmissae. Typis Regiae Scientiarum Universitatis Hungaricae, Budae 1829. 120–125. L. még ehhez a közpolitikai albizottság 1829. január 9-i XXXVI. ülésén történeteket (Votum Separatum. Quoad Articulum de Judaeorum Conditione projectum) Továbbá szintén ezen albizottságnak a január 11-én a XXXVII. ülésen a szabad királyi városok által ismertetett különvéleményeit (Protocollum Sub-Deputationis Regnicolaris in Publico-Policis...1829. 125–129.) Horvát-Szlavón-Dalmátország és a szabad királyi városok (Pozsony, Sopron és Lőcse) különvéleményét közli még Löw, L.: *Der jüdische Kongress...i. m. 113–126. Votum Separatum Ad propositi per Excelsam Deputationem Regnicolarem in objecto Regulationis Judaeorum Art. §§-phos 2. 5. 8. 11. et 12.* Horvátországot Osegovics István, a szabad királyi városokat Pozsonyból Gyurikovits György, Sopronból Wagner Ferencz, Lőcséről pedig Kritske József képviselték. vö. *Opinio Excelsae Regnicolaris Deputationis... ad Deputationem Publico-Policam Relata. 1831. 219–224.* (A 12 pontból álló tervezet 1829-ben Budán, 1830-ban Pozsonyban, 1831-ben pedig Pesten is ki lett adva a különböző terjedelmű munkák részeként.)*

¹⁴⁰ MZsML, B7/3 64.1915 (nyomtatvány), német nyelven kézzel írott változata MZsML, B7/3 79. 136

Az 1825. október 18-i kerületi ülésen az előleges sérelmek tárgyalás alá kerülésekor Pest vármegyei követ, Péchy Imre kifakadt, s azt panaszolja, hogy a nemesekben már csak pislog a magyar tűz, a mágnásokból pedig már teljesen kialudt „...helyettek meg sok dibdáb, sok sepredék ember jószágot és nemességet vesz az országban. – Rongyszedő Zsidó, Görög, Török, Czentkér telepedik le köztünk s collegánkká lesz s így leszünk más nemzetek előtt megvetettek...”¹⁴¹ Ugyanezen ülésen később Nagy Pál Sopron vármegyei követ azt fűzi hozzá, hogy „...a hazafiak caractere, és magának a hazának valója is nagy csorbát szenved az által, hogy sok idegenek fizetést, indigenátust s jószágokat kapnak. Ezen sehonnai déb-dáb embereknek: rongyszedő zsidó, görög bécsi német rangra való felemeltetésök, bizonyosan a monarchicum principium ellen is vagyon, mert, hogy becsültessen a nemesi rend? melynek a trónussal oly nagy egybekötötése van, ha tagjai ily érdemtelenek!”¹⁴² Az országgyűlésre 10 vármegye foglalta követi utasításába a zsidók ügyét (Borsod, Pest, Torna, Bihar, Sáros, Zala, Hont, Trencsén, Bereg, Zemplén).¹⁴³ Bihar követi utasításának 8. pontjában olvashatjuk: „Mint hogy az 1790 Esztendő 38. Törvény Czikkely fávora mellett a Zsidók az Országba szerfelett elszaporodtak, a’ mi az adózó népnek nagy terheletésére szolgál, tehát Követeink a’ több V[árme]lyék Követeivel egyetértőleg kérik meg Ő Felségét hogy a’ Sidók sorsa ‘s állapotja a’ fellyebb említett Törvény értelméhez képpent decidáltasson.”¹⁴⁴ Bihar vármegye második pótlólagos követi utasítása III. részének az 1791. évi 67. tc. által „A’ Publico Politica Deputatio munkája eránt elő forduló Észrevételek” kapcsán tett 7. pontja „A’ Zsidók sorsának elrendeltetéséről” már arról rendelkezik, hogy: „Recapituláltván azon észrevételek, mellyek e’ Tárgyban az 1-ső Instructiónak 8-k Pontja alatt Követ Uraknak már ki adódtak, egyéberánt ezen czikkelyre nézve az az észrevétel fordul elő: hogy ha már e’ szerént a’ Zsidók a’ Köz társaság hasznai-ban részesülni fognak; tehát a’ Köz terheknek is egyenlő mértékkel leendő viselésére köteleztessenek.”¹⁴⁵ Pest vármegye követi utasításának 24. pontjában a következőket olvashatjuk: „A mindennapi tapasztalástól figyelmetessé tétetvén ezen vármegyének rendei az iránt, hogy a zsidók minden szomszéd tartományokból ezen országba seregenként tódulván, ebből mind a kereskedésre,

¹⁴¹ *Vaszary Kolos*: Adatok az 1825-ki Országgyűlés Történetéhez. Nyomatott Gross Gusztáv És Társánál, Győr 1883. 67.

¹⁴² *Vaszary K.*: Adatok...i. m. 70.

¹⁴³ MNL OL, I 50, Hungarica aus der Privatbibliothek S. M. Franz I., 87. téka, (Nro. 71. Juden) 107. (Auszug aller von Seite der ungarischen, kroatischen und slawonischen Comitae ihren Abgeordneten zum Landtage 1825 ertheilten Weisungen. Verteidiget durch Lud. Jos. Szeheits kön. ung. Hofkammer Conc. Pract.) Sáros: „Ein zeitgemäße Organisirung ist was auf diesem Landtage erforderlich.” Torna: „Die in Betreff der zu verhindernde Juden Einwanderung erschloßene allerhöchste Entschließung ist zum Ganz zu erheben.” Hont: „Der Handel wird durch Juden ungemain befördert; es ist ihnen daher die Wohnung im Komitat zu gestatten, und genauer zu bestimmen, wie weit sie sich von die Bergstädten entfernt halten müssen.” Bereg: „Sollen zum Ackerbau angehalten werden.” Trencsén: „Die Zahl der Juden zu beschränken, die Einwanderung zu verhindern, eine angemessene Lebensweise denselben vorzuschreiben. Die Toleranz Taxe ist aufzuheben, oder zu vermindern.”

¹⁴⁴ MNL HBML, IV. A. 1. b. 5. fasc. 590/1825. 470/3. dob.

¹⁴⁵ MNL HBML, IV. A. 1. b. 5. fasc. 839/1825. 471/3. dob. (1825. december 5.)

melyet mindenek előtt elfoglalni igyekeznek, mind pedig más egyéb állapotokra káros következés fog szálni: annál fogva követ uraknak az az utasítás adatik, hogy iparkodásaikat minden igyekezettel arra fordítsák, hogy ennek hova tovább terjedő veszedelmes következései meggátoltassanak, és ezen nemzetség vagy bizonyos számra meghatározottasson, vagy a többi lakosokkal hasonló életmód követésére kinszerítettven, oly határok közé szorítottassék, hogy káros meszterkedéseit ne gyakorolhassa.”¹⁴⁶ Zala vármegye 1825. augusztus 8-i követi utasításának 25. ponjakét pedig az állott, hogy: „Az 1818. és 1822. esztendőkből kihirdetett kerületbéli levelek szerint a nemesi ingatlan javaknak a zsidók által leendő kiarendáltatása tilalmaztatván, mivel ezen parancsolat is nemesi jussainkat és javainkkal való szabad élésünket szorítaná, követ urak ezen sérelemnek orvoslását is eszközölni igyekezzenek.”¹⁴⁷

A 93. országos ülésen megtörtént a jelentése azon országos küldöttségnek, mely az 1825. november 11-i 18. ülésből a sérelemek és kívánatok összeszedésére és szerkesztésére lett kirendelve. A) alatt 15. ponttal kapcsolatosan az 1802. évi sérelemek és kívánatokhoz rendelve a zsidók letelepedéstől való eltiltását az országos bizottság hatáskörébe utalják.¹⁴⁸ C) alatt a 47. és 48. pontnál Zala vármegyének azon kérésére, miszerint a zsidókat tiltsák el attól, hogy nemesi javakat vegyenek hasznóbérbe,¹⁴⁹ azt válaszolják, hogy ezt törvényben kell kimondani. A dunáninnyi részek törvényhatóságai azt fejtik ki, hogy a zsidók korai házasságkötésével elő lehetne segíteni, hogy megfelelő számú sorozott álljon rendelkezésre, és ezzel a káros betelepülők számát is csökkenteni lehetne. Ezért előadják, hogy a zsidó családok számát rögzíteni kellene, a többieket pedig kiutasítani, és könnyíteni, hogy a zsidók törvényes esküvőt tarthassanak. A tiszáninnyi részek törvényhatóságai az 1807-ben megfogalmazott rendezési elvek életbeléptetését javasolják. A tiszántúli részek törvényhatóságai pedig azt panaszozzák, hogy az 1791. évi 38. törvénycikk alapján engedélyezett bevándorlás miatt a zsidók száma aggasztóan megemelkedett, és azt valahogyan orvosolni kellene. Végül a hasznóbérleti kérdést az országos bizottság elé utalják. 49. pont alatt a dunáninnyi és tiszáninnyi vármegyék a türelmi adó súlya miatt

¹⁴⁶ *Galgóczy Károly*: Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült megye monographiája. I–III. Weiszmann Testvérek, Bp. 1876. I. 133–134.

¹⁴⁷ „Tekintetes Karok és Rendek!” Zala Megye országgyűlési követutasításai és követjelentései 1825–1848. S. a. r. Molnár András, Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg 2003. 21. vö. Enchiridion, 1825. III. 304.

¹⁴⁸ *Acta Comitiorum 1825–27. II. CX. sz. 394. Sub A vö. Gravamina et Postulata Statuum et Ordinum...1826. 12. vö. Conspectus Gravaminum et Postulatorum...1828. 9.*

¹⁴⁹ Vö. a Helytartótanács korábbi rendelkezéseivel.: „Judaei a Bonis Nobilitariibus in Pignus, Arendam, vel Administrationem quocunque sub titulo, et colore assumendis, vel medio hominum suorum administrandis simpliciter arceantur.” Az 1818. évi augusztus 18-án kelt 23171. számú helytartótanácsi rendelet. vö. „Judaei a possessorio Bonorum Nobilitarium etiam in illo casu arcentur, dum Bona pro Debitis in via Juris adjudicatis etiam Judaeis resignari debent, aut dum Proprietarius, pro acceptis a Judaeo pecuniis Bona eidem realiter resignat, neque Bona ob defectum pecuniarum recipere vult.” A Helytartótanács 1819. február 23-án 5700. sz. alatt kelt rendelet. Enchiridion, 1825. III. 304. vö. a Helytartótanács 1822. június 4-én 14331. sz. alatt kiadott rendeletével. „Judaeorum, a Possessorio Bonorum Nobilitarium sub quocunque titulo occipiendo, arcendorum, intuitu edita Benigna Ordinatio Regia republicari ordinatur.” Enchiridion, 1825. III. 304.

annak eltörlését, és másfajta adónemmel való helyettesítését kérik. Mint ahogyan más egyebek, ez is a zsidók helyzetének rendezésére vonatkozó kérdések között kerül át az országos bizottsághoz.¹⁵⁰ 85. pontnál a zsidók helyzetének rendezése kapcsán Veszprém vármegye kéri, hogy vegyék figyelembe Szt. László és Kálmán rendelkezéseit, miszerint a zsidóknak nem szabadna a keresztény szolgák tartása.¹⁵¹ 35. pont alatt Eperjes, Lőcse és Késmárk városa nehezményezi, hogy a közeli Galíciából rengeteg zsidó települ át, ezért kérik, hogy az áttelepülést, valamint az általuk alkalmazott haszonbérletet tiltsák be. Ezen kérés továbbítva lett a kereskedelmi és a közpolitikai bizottsághoz is.¹⁵² E) alatt a 72. ponttal kapcsolatosan Bars vármegye különböző járásai más-más módon akarják az ott lakó zsidókat kezelni: a lévai és verebélyi járás azonnal, a kistapolcsányi haladékkal; kizárással a szt.-benedeki, csarádi, némethi, ebedeci, kis- és nagy-lehotai valamint az oszlányi; Velkapula és Radonica, ahogyan a többi település is, szabad letelepedést engedélyez. 75. pont alatt Hont vármegye részéről felhozatik, hogy ott a zsidók a kereskedelmet ki akarják terjeszteni, de letelepedési joguk nincs, ezért azt kéri, hogy a bányavárosok tiltott körzetét ide nem értvén, engedjenek szabad letelepedést nekik.¹⁵³ E) alatt 93. pontnál Zemplén vármegye az 1647. évi 91. törvénycikkre hivatkozva erősen panaszolja, hogy nemcsak betelepültek a zsidók a hegyaljai területre, hanem borral is kereskednek, sőt hamisítják is azt.¹⁵⁴ Ezért a megye kéri: 1.) Távolítsák el és tartsák őket tá-

¹⁵⁰ Acta Comitiorum 1825–27. II. CX. sz. 439–440. Sub C vö. Gravamina et Postulata Statuum et Ordinum...1826. 57–58. vö. Conspectus Gravaminum et Postulatorum...1828. 9.

¹⁵¹ Acta Comitiorum 1825–27. II. CX. sz. 448. Sub C vö. Gravamina et Postulata Statuum et Ordinum...1826. 66. Mint legfelső királyi utasítást 1787. július 3-án 23918. szám alatt a Helytartótanács elrendelte, engedélyezte, hogy a zsidók ezentúl megélhetésük megkönnyítése céljából keresztény legényeket is szolgálatukba fogadhassanak: „...dass die judenschafft ohne burger und meisterrecht zum betrieb und erleichterung ihres nahrungs wegen christliche gesellen halten können.” MHJ XVIII. 734. sz. 399–400.

¹⁵² Acta Comitiorum 1825–27. II. CX. sz. 462. Sub C vö. Gravamina et Postulata Statuum et Ordinum Regni Hungariae Partiumque eidem adnexarum tam Generalia, quam Particularia, quae in Comitii Regni Anno 1825/6 celebratis per exmissam eatenus Regnicolarem Deputationem etiam in ordine ad perlustrationem Situs Operati Deputationis per Articulum 67. 1790/1 in Gravaminibus ordinatae ac iis quoque, quae annis 1802., 1807., 1811/12 Comititaliter iam substrata fuerint, reassumptis, in unum collecta...censebantur. S. L. Weber, Posenii 1826. 80. vö. Conspectus Gravaminum et Postulatorum...1828. 9., 11.

¹⁵³ Acta Comitiorum 1825–27. II. CX. sz. 513–514. Sub E vö. Gravamina et Postulata Statuum et Ordinum...1826. 125–126. vö. Diarium Comitiorum 1825–27. V. 214–215. vö. Conspectus Gravaminum et Postulatorum...1828. 16., ahol Hont vármegye már egyszer kérte ugyanezt, remélve, hogy ettől megyéje kereskedelmi élete fellendül.

¹⁵⁴ „Én meg vagyok győződve, hogy azon panasz, melyet hallani lehet, hogy a Sidók megrontották a bort, ez által vesztett el a hegyaljai boroknak credituma, nagy részben igazságtalan; az 1823-diki fejlődési borok közzül hány birtokosnak etzetesedett meg bora pintzében? Ha ugyan azt a bort Sidótól vette volna birtokosa, a Sidót átkozta volna, s látható hogy méltatlanul. A mennyi rossz esztendei termés vagyon, és később megromlik, az rendszerént mind a Sidókra tolatik...Mivel ezen tárgyban a Sidóknak igazságát látom, s a közönségnek is nagyobb hasznát látnám, pártjokat fogom.” *Balásházy János*: Tanácslatok A Magyarországi Mezei Gazdák Számára. Magokban foglalván azon akadályokat, mellyek a gazdaságos szorgalomnak sebesebb kifejtődését hátra tartóztatják, s azon módokat, mellyeknél fogva ezen akadályokon segíteni lehetne s a t. Nyomtattattak Nádaskay András által, Sáros-Patakon, 1829. 116–117. A megye földesurai már korábban is szerették volna kiszorítani a zsidókat a szőlő bírhatásából. vö. *Eckhart F.*: A bécsi udvar...i. m. 324–325.

vol. 2.) Mivel a zsidók számára a borkereskedés tilos, állapítsák meg a személyes fogyasztási mennyiséget, valamint azt, amennyi a kimérésekre vonatkozik. 3.) Tiltsák el őket a bortermeléstől, hiszen eddig is sok szőlőt telepítettek. 4.) Ne birtokolhassanak szőlőt és ne vásárolhassanak aszút és esszenciát.¹⁵⁵ 5.) Február 2-a előtt ne lehessen bort behozni, még személyes fogyasztásra sem máshonnan, és végképp ne lehessen feldolgozásra bort, aszút, esszenciát vagy mustot kivinni. 6.) Szigorúbb szabályok vonatkozzanak a termelőkre. 7.) Oldják fel a borkereskedelmi korlátozásokat. Ezen borkereskedelemre vonatkozó kérések a kereskedelmi bizottsághoz lettek utalva.¹⁵⁶ Szeged városa 7. pont alatt kéri, hogy zsidók is lehessenek keresztény gyermekek gyámjai és gondozói, a törvényes akadályokat hárítsák el.¹⁵⁷ 10. pont alatt említetik, hogy a Debrecen városához tartozó dohányüzem Tabak-Abaldo¹⁵⁸ területét az építés előtt zsidók vették hasznóbérletbe, és ők helyet akarnak foglalni a kincstári házban, ezért a városi elöljáró megvonta tőlük a letelepedési engedélyüket.¹⁵⁹ A 176. ülésen szóba került a dohánytermesztés és az azzal történő kereskedés, illetve az azzal történő kereskedés előmozdítását célzó javaslat, ahol is felmerült a zsidók ügye, mely javaslat pontjait Bory Miklós ítélmester olvasni kezdte: „Abban, mely kezdődik: *Annis superioribus etc.*, azon állítást *in forma monopolii tradita*, ide nem alkalmazhatónak találta az elöljáró, mert akkor volna monopólium, ha csak egy classisnak volna szabad dohányt venni, de itt a factum az, hogy a bécsi szükségre zsidókkal contráhal a bécsi dohányigazgatás, de amellet más akárki is vásárolhatja a dohányt és midőn licitando köttetik bizonyos társasággal a contractus, ámbár a státusok kívánsága az, hogy többeknek adasson azon beneficium, mégis ezt monopóliumnak mondani nem lehet, sem pedig abból nem terjedhet gravamen, hogy az Austriacus örökös tartományok mástúl mint ezen contrahens társaságtól dohányt venni nem akarnak, ezen oknál fogva az izenetből azon szavak: *Societati nonnullorum quaestorum in forma*

¹⁵⁵ „A’ legjobb Hegyallyai borkat azok isszák meg nagyobb részént, kik soha nem látták a Hegyallyát; az allyát, a’ Bachus turháját az elbágyadt Magyar útazóval itatja meg a’ vendégfogadókon a’ tsalárd ’Sidó.” *Magda P.*: Magyar Országnak... i. m. 412.

¹⁵⁶ Acta Comitiorum 1825–27. II. CX. sz. 519–520. Sub E vö. Gravamina et Postulata Statuum et Ordinum...1826. 131–132.

¹⁵⁷ E kérdés egy későbbi országgyűlésen szintén felmerült. Az 1833. május 29-én tartott főrendi ülésen a rendek 4. vallásbeli üzenetének vitája kapcsán, majd július 5-én az 57. országos ülésen, ahol a rendek által küldendő 6. vallásbeli üzenet tárgya feletti vitája fejeződött be, majd július 8-án az 59. országos ülésen a főrendeknél a rendek által a vallás dolgában küldött üzenete feletti vitája alatt, valamint a július 15-én tartott főrendi ülésen a rendeknek a vallás dolgában küldött 7. üzenetére adandó válasz feletti vitája alatt.

¹⁵⁸ „Mi pedig az abaldónak s egyeseknek benn az országban dohánykereskedését illeti: századunk első tizedének vége felé, midőn t. i. künn a száraz föld elcsukása oly keresetté tette e czikkelyt, a zsidók nagy tűzzel fogták fel ez ágát kereskedésünknek, melybe eddig nem elegyedtek. Egy messzeágazó társaságot alkotának, mely több vidékeken úgynnyira magához ragadá az első kézből vettelt, hogy a szükséges mennyiség beszerzése iránt nem ritkán a császári abaldót is zavarba ejtí, s kényszeríté azt tőle magasabb áron vásárolni.” Horváth Mihály kisebb történelmi munkái. I–IV. Kiadja Ráth Mór, Pest 1868. III. 338. vö. *Horváth Mihály*: Az ipar és kereskedés története Magyarországon, a három utolsó század alatt. A Magyar Kir. Egyetem Betűivel, Buda 1840. 357.

¹⁵⁹ Acta Comitiorum 1825–27. II. CX. sz. 530–531. Sub G vö. Gravamina et Postulata Statuum et Ordinum...1826. 142–143.

monopolii tradita, novissimo autem tempore tota quanta Tabaccae administratio kihagyottattak...*Querulati Judaei admodiatores etc.* meghagyattattak.”¹⁶⁰ Február 1-én a 177. ülésen az országos sérelmek és kívánatok tárgyalásakor a 15. pontra nézve: Abaúj és Zemplén vármegyék követei a zsidóknak szerfelett való elszaporodását panaszolják, mely jelenség szerintük olyannyira elterjedt, „... hogy Zemplén vármegyében, amely helyeken több esztendő előtt 3–4 zsidó sem volt, most Galíciából özönönként szaporodván, mert a harmincadokon semmi vigyázat a béköltözések eránt nincsen, most százonként vagynak és felettébb sok gonoszságokat elkövetnek, úgy hogy a vármegyei magistrátusa nem győzi a panaszoknak eligazítását, szükségesnek találták tehát módot tenni, hogy megátoltasson a béköltözködések, és legalább addig is míg systematice coordináltatni fognak, Ófelségének a zsidók eránt kiadott parancsoló rendelése megújítasson és megtartasson.”¹⁶¹ 1827. február 1-én a 177. ülés írásainál, az országos kirendeltség által szerkesztett sérelmek és kívánalmak tárgyában való kerületi észrevételek nyomán, a zsidókkal és azoknak borkereskedésével kapcsolatosan felmerült 93. pontra a rendek kifejezik szándékukat afelől, hogy éberen őrködjek a hegyaljai bor minősége megóvása felett, ezért a kéréseket törvényalkotásra továbbküldik.¹⁶² Február 24-én a 189. ülésen folytatódott a még a 187. ülésen félbemaradt gravamenek vizsgálata C) alatt. Az Árva vármegyei követ utasítása szerint azt tartja, „...hogy a zsidók is katonáskodni tartozzanak, és hogy korán való házasságok megakadályoztasson”, mindazonáltal látja, hogy mindezt csak a rendszeres tárgyalások alatt lehet eszközölni. A másik részére nézve ezen gravamennek, hogy a nemesi jószágoknak haszonbérletétől eltiltatnak, ebben a Sáros vármegyei követtel együtt nem postulatumot, hanem valóságos gravament látnak, mert ez a nemesi jogokkal, mely szerint ki-ki szabadon élhet jószágával, ellenkezik „... sőt ha mindjárt a zsidók állapotjának systematica elrendelése is úgy ütne ki, hogy a zsidók minden jószág használásából kizárattassanak, mégis sérelem annyiból, hogy a végrehajtó hatalom a törvényhozást illető intézeteket megelőzi.” Megyéik eziránt már felírásokat tettek, de sikere nem lévén, itt mint gravament felterjesztetni kívánták, annyival inkább, „...mivel ezen a cardinalis szabadságokat érdeklő dolgoknak elhallgatása rossz következtetéseket is húzhatna maga után, és törvényeinknek, melyek a zsi-

¹⁶⁰ Diarium Comitiorum 1825–27. IV. 227–228.

¹⁶¹ Diarium Comitiorum 1825–27. IV. 236. vö. Acta Comitiorum 1825–27. II. CIX. sz. 394. A Helytartótanács 1806. évi aug. 18-án kelt 16240. sz. rendelete megtiltja, hogy engedélye nélkül külföldről beengedjenek zsidókat. Ha valahol ilyen zsidó tartózkodnék, az haladéktalanul utasíttassék ki az országból, s az a személy is, aki magánál ilyen zsidót rejtegetni merészel. „Judaeis extraneis in Regnum Hungariae ingressus, nonnisi penes impetrandum praeviae Benignum Indultum Regium admittendis. Judaei intraregnandi ad Nundinas proficiscentes semet Legitimus Passualibus provideant. Judaei extranei Regnum subingressi praescriptis Passualibus provideant.” Enchiridion, 1825. III. 301. A rendelkezés hatékonyabb végrehajtása érdekében a zsidó községekben zsidó bírók választassanak, akiknek száműzetés terhe mellett kell ügyelniük arra, hogy községükben külföldi zsidó ne tartózkodhassék. „Judaei per Communitates Judaicas singulo Anno conscribantur, et si hae Extraneos praescriptis Passualibus, et Consensualibus haud provisos in suo gremio toleraverint, illi expensis eorundem reinventur, conniventes autem ipsi beneficium in Regno mansionis amittant.” Enchiridion, 1825. III. 302.

¹⁶² Acta Comitiorum 1825–27. II. CXCV. sz. 860–861. Sub E

dókat a vámok arendájától eltiltják, példájok szerint a törvényhozás befolyása nélkül, senki valamely a törvény által nem tiltott életmódjából ki nem zárattathatik.”¹⁶³ Az előlülő nem kívánt belefolyni a különféle elvek feszegetésébe, mégis sokkal tanácsosabbnak tartotta e tárgyat, vagyis a nemesi javak zsidók általi haszonbérletét a rendszeres bizottsági munkálatokra halasztani, mert hát kívánatos az, hogy az ország lakosainak ezen osztályáról a jövő törvényhozás is rendelkezéseket tegyen, de abban a helyzetben, amiben most vannak a zsidók, nem lehet a legfőbb hatalom jogát megtagadni, hogy őket nemesi birtokok használatától eltiltsa. Április 5-én a 208. ülésen E) alatt a sérelmek és kívánalmak tárgyalása volt terítéken, melynek 75. pontjaként az áll, hogy Hont vármegyei követ azon rendelet, mely a zsidókat a bányavárosoktól tiltja, változtatni ugyan nem kívánja „...hanem mivel Hont vármegyéből a zsidók egészen kitiltva vagynak,¹⁶⁴ ennek pedig elegendő okát által nem látja, sőt inkább sok okonál fogva a zsidóknak lételetét és lakását hasznosnak tartja, mert ezek által a kereskedésnek közösülése előmozdítatik, az adás-vevés nagyobb mozgásba jöven, a szükséges fuvarozások által az adózó népnek is nem csekély segedelem nyújtattatik, sőt magoknak a birtokosoknak is a productumok eladása könnyítettik, és a zsidók által a pénz nagyobb forgásba hozatván az egész vidék a pénz szűkével kevésbé küszködni kéntelenítettik, azért comittenseinek egyenes utasítása szerint ezen dolgot, hogy a zsidóknak megyéjében a lakás megengedtesen, a statusoknak ajánlotta.”¹⁶⁵ Szepes vármegye követe, noha véleménye szerint ezen tárgyat inkább a rendszeres munkálatok során *in publico-politicis* kellene rendezni, de figyelemre méltónak tartotta, hogy míg Hont megyéből kitiltva vannak a zsidók, úgy megyéjéből nincsenek egészen kitiltva, noha ott is vannak bányavárosok, s így „...ezek által pedig a kereskedés, mely igen előmozdítatik, a tapasztalás mutatja, mert leginkább ő általak segítettik a borkereskedés elő Galíciába és Muszka Országba. Hogy ezen nép csalfaságokra vetemedni szokott, annak az az oka, mivel nagyon nyomattatik, de reguláztasson inkább, úgy hasznos lehet.” Árva vármegyei követe is Hont véleményével értett egyet, „...mert ha a felső vidékről a zsidók Pestre menni akarnak, Hont vármegyén keresztül nem mehetvén, igen nagyot kerülni kéntelenítettnek, ez pedig a kereskedést is akadályoztatja.”¹⁶⁶ Bereg vármegye követe, mivel Lengyelország határa szélén lévén megyéje „... ahonnénd leginkább a zsidóság bétakarodni szo-

¹⁶³ Diarium Comitiorum 1825–27. IV. 486–487. vö. Acta Comitiorum 1825–27. II. 439–440.

¹⁶⁴ Hont vármegye közönsége már 1802. augusztus 9-én Kemencén tartott közgyűléséből kelt levelében tudatja a Pest megyeiekkel, hogy a Helytartótanács folyó év június 23-án 13374. sz. a. e tárgyban rendelkezett: „Melyen fogva minékünk az a’ Kötelességünk hagyatik meg, hogy a’ Zsidóknak Megyénkbe lévő Bánya Városok Vidékén való tsavargására vigyázó szemmel légyünk a’ neta-lántán Utazó vagy Kereskedés végett Megyénken által járnai szándékozó Zsidóknak magok alkalmaztatása végett olly határ Zsinórt rendeltünk el, hogy Nemes Bars Vármegyétül Dersenyé, Disznós, Sember, Nádas, Terény, Felső Rakoncza, Nemes Neograd Vármegye felé fekvő Szenograd, Litava, Bozok és Drénoi helységeinkig a’ Garam és Ipoly Tájára néző Megyénknek részét a’ Zsidók szabad járására hagyván, a’ felyül nevezett helységeknak azon részét pedig mellyek a’ Bánya Városok felé fekszenek, azoknak járásátul oly meg hagyással tettük tilalmassá, hogy ha a’ tájjokon járnai tapasztaltattnának, azonnal testi büntetés alá vonatassanak.” MNL PML, IV. 3. c. 1. 2051/1802.

¹⁶⁵ Diarium Comitiorum 1825–27. V. 214–215.

¹⁶⁶ Diarium Comitiorum 1825–27. V. 215.

kott...” ezen dolgot figyelemre méltónak találta; – „... ha hasznosok a zsidók...” ő sem látta, miért kellene Hont vármegyét ezen hasznos emberektől megfosztani.¹⁶⁷ A követ véleménye azonban az volt, hogy mivel e népnek a publico-politicus tárgyokban a regulációja előfordul, ezért e tárgyat hagyni kívánta, mely véleményt az országos sérelmek és kívánalmak összeszedésére és rendszerezésére kiküldött bizottság is osztotta. Zemplén vármegye követe más-képpen látta a zsidók kereskedésével kapcsolatos összefüggéseket megyéjének tapasztalatai alapján „...ahol mintegy 5000 familiából álló zsidóság vagy, ezen népet, mely a szegénységet csalja és nyomorgatja, igen ártalmasnak lenni mondotta, és az ellen is, hogy a borkereskedés általak előmozdítottatik, kikelt, mert ezek a borokat megrontják, és a külföldre meghamisított borokat szállítván, a hegyaljai boroknak becsit kimondhatatlanul megvesztegették, oly alattomos mesterségekkel élvén, hogy azoknak a megye magistratusa semmiképpen nyomába nem jöhet, azért nem csak ezen kereskedésre nézve a zsidókat pártolni, sőt inkább minden bormanipulatiótól eltiltani kívánta, hogy nem zsidók által a meghamisított bor, hanem jólelkű keresztény kereskedők által szállítatna a hegyaljai bor, az ő természetes jó tulajdonságában a külföldre, mely által annak becse ismét lábra kaphatna, s nevelődhetne.”¹⁶⁸ A vármegye követi utasításának 10. pontjaként pedig a következőket olvashatjuk: „Az 1805–6 évben átvonult orosz csapatok élelmezésére fordított pénz, amit felsőbb helyeken is megállapítottak, ez ideig fizetetlen maradt. A zsidók emiatt folytonos perekkel zaklatják a megyét. A követek kérik a nádort, hogy a kincstár mielőbb fizesse ki a megyét.”¹⁶⁹ A követi utasítás 16. pontjaként pedig az áll, hogy: „A zsidók

¹⁶⁷ Diarium Comitiorum 1825–27. V. 215.

¹⁶⁸ Diarium Comitiorum 1825–27. V. 216. A korszak neves statisztikusa a következőket írja a megye kereskedelmének általános leírásánál: „Végre a zsidók rendkívül szaporodnak, s Hegyalját már is ellepték, s naponként szállingóznak-be Galicziából a babonában s pizokban telhetetlen lengyel zsidók; s valóban nem kis bosszúságára szolgál az útasnak: hogy Magyarországnak olly dicső vidékén, Hegyalján, a vendégfogadóknak s a korcsmákban zsidó gazdákra talál.” *Fényes Elek*: Magyar Országban, S A Hozzá Kapcsolt Tartományoknak Mostani Állapotja Statistikai És Geographiai Tekintetben. I–III. (1841–1844.) Trattner-Károlyi, Pest 1844. III. 392. Gróf Desseffy József 1831-ben a *Taglalat*-ban a következőket írja: „A bor-kereskedés csökkenésének több okai vannak...A bor zagyválás is egygyik oka ezen csökkenésnek...Megjegyzésem azon-felyül, hogy nem kell feltenni valakit bor-zagyválónak, mert Zsidó; hanem érjen büntetés minden zagyválót, akárki legyen az, és akármilyen vallásu.” A forrást idézi *Iványi-Grünwald B.*: Gróf Széchenyi István...i. m. 582. „...hogy sok Sidók a szegény embereket s másokat is gyakorta megtsalják (de fájdalom teszik ezt keresztények is) tapasztalt dolog, melyet tsupán példás büntetések tarthatnának féken, s jó lenne, ha ezeket sűrűbben lehetne észrevenni. De más részről igaz az is, hogy igen sok bent lakó betsületes és jó borkereskedők is találtak közöttök, kik vélekedésem szerént a megkülönböztetést megérdemlik. Egyéberánt egy igen tiszteletré méltó hegyaljai jó birtokú öreg gazdától azt is hallám, hogy a hegyaljai borok gyakortai megetzetesedésének egygyik fő oka az is lenne, hogy gyakran a hordónak fájában vagy az etzetesedésnek ingere, kivált ha az dült, és vízen szállított fából készül.” *Balásházy J.*: Tanátslatok...i. m.118. A hegyaljai borok és a zsidóknak azzal kapcsolatos tevékenységéhez, illetve annak irodalmához Komoróczy tesz közzé értékes forrásokat és nyújt eligazodást. *Komoróczy Géza*: „Nekem itt zsidónak kell lenni” Források és dokumentumok (1965–2012). A zsidók története Magyarországon I–II. kötetéhez (Szöveggyűjtemény), Kalligram, Pozsony 2013. 447–464.

¹⁶⁹ *Bodnár Imre*: Zemplén vármegye követi utasításai a reformkorban. (1825–1848.) Bölcsész-doktori Értekezés. Debrecen 1940. 6.

beözönlése a borkereskedést nagyon lecsökkentette. Mivel Ő Felsége is kívánja a nemzeti gazdagság gyarapodását, az 1729. 12. tc. szerint, tehát sürgessék a követek, hogy a hegyaljai borkereskedést mentsek fel a harmincadok és egyéb szorítások alól. Galiciára, Lodomériára és a többi örökös tartományokra nézve a harmincadokat arra a lábra állítsák, mint 1651-ben Ferdinánd alatt volt. A zsidókat tiltsák ki Hegyaljáról, ha ez most nem lehetséges, a megye 1820. november 10-i végzése szerint a bor itcénkinti eladásán kívül minden borkereskedéstől, aszú stb. készítésétől tiltsák el. Vétség esetén veszítse el a bort vagy árát, a cselekedet miatt a nemes pénz, a nem nemes testi büntetésben részesüljön. a hordók lebélyegzésére az 1807 22. tc.-t tartsák meg.”¹⁷⁰ A vármegye 1826. február 20–23. között tartott közgyűlésen az országos küldöttség kereskedésre vonatkozó munkáját felolvasták, majd némi igazítással utasításként küldték meg a követeknek: II. pont alatt (A 2. tc. a kóborló cigányok rendszabályozásáról és zsidók kiutasításáról szól): 1.) Harmincadok illető tisztségei tiltsák meg a zsidók bejövetelét. 2.) Itt lakó zsidókat kötelezzék mezei munkára. Kereskedést és mesterséget folytatókat jegyezzék fel. 3.) Nemesi jószágok, jobbágytelkek, kocsmák bérbevételét ne engedjék meg nekik. 4.) Zsidók gyermekeiket keresztény iskolába járassák, s ennek bizonyáglevelé nélkül nem házasodhatnak. Szerződésekre nem szabad zsidó nyelven írni. Katonai szolgálatra kötelezzék őket. 5.) Azon zsidó bírókat szigorúan büntessék meg, kik a szabad menlevél nélkül bolyongókat nem jelentik be. Azt a házigazdát is, aki egy ilyen zsidót befogad. 6.) Nem helyes, hogy a megtúrt zsidók türelmi adót fizessenek. A kiutasítandókat azonban fizetésért se túrják meg. A XII. pont alatt (A 14. tc.-re adott észrevételek) 3. pont) „Céhekbe vegyenek fel zsidókat is, de külön céheket ne alkothassanak.” Valamint a XXVI. pont alatt „(A 36. tc.-hez: hogy csak a szőlőgazdáknak legyen joga a korcsmáltatáshoz, neki éredeke, hogy jó legyen a bor, mások meghamisítják): 1.) Hegyalján kívül termelt aszút ne hozzanak be. 2.) Szőlő zsidóé nem lehet, ha van el kell adnia. 3.) Korcsma se lehessen az övék s más részére sem vehetnek és adhatnak el bort.”¹⁷¹ Borsod vármegye követi utasításának 34. pontja a következőképpen nézett ki: „A’ sidóság arról, hogy nemesi ingatlan javakat zálogban, árendában vagy más akármelley szin alatt birhasson vagy mások által is administráltathasson az 1818-ik esztendőbeli Kis Asszony hava 18-án 23171 szám alatt legfelsőbb parancsolatból ki adott circulásis rendelés által eltilalmaztatván; Követ Urak ezen dolog elintézésének propositióban leendő vételekor utasításúl magok előtt azt tartsák, hogy mivel a’ Hármás Részű Törvény Könyv 1-ő része 9-ik cimje szerént a’ haza nemes fiai, javaikat önnön szabados jó tettzéseik szerént használhatják, ’s jószágaik magános administrációjára nézve elejekben törvényt írni nem lehet, a’ tisztelt felső rendelésből a’ nemesi sarkallatos jussokra ki ható sérelem távoztattasson el; és azon felső rendelés a’ nemesi rendre nézve csak javasló nem kötelező erejű rendelésnek tekintettessen; minden esetre pedig magoknak a’ sidóknak állapotja is, ha a törvényt Téví Test által most ne talán végképen el nem határozthatna; az 1790/1-ik esztendőbeli 38-ik törvény cikkelyben meg szabott állapotra

¹⁷⁰ Bodnár I.: Zemplén vármegye követi utasításai...i. m. 1940. 7.

¹⁷¹ Bodnár I.: Zemplén vármegye követi utasításai...i. m. 1940. 7., 10–12.

tétessen vissza, az 1818-ik esztendőbeli Szent András hava 14-ikén 3785. szám alatt e tárgyban tett felírás tudomás és követés végett Diaetális Követ Uraknak ki fogván adattatni.”¹⁷² Gömör vármegye követe felszólalásában mondja: „... amennyire Hont vármegye a zsidókat kívánja, ...nehogy ebből jövendőre is arra indítóok származhasson, hogy a zsidóknak mindenütt szabadság adattasék, megyéjében még zsidó nem lévén...” a jegyzőkönyvbe tétetni kívánta, hogy azok bejövételének ellentmond.¹⁷³ Április 9-én a 210. ülésen Bory Miklós ítélőmester által olvasott G) alatti sérelmek és kívánalmak 7. pontjával kapcsolatosan Szeged városának már nem volt észrevétele.¹⁷⁴ Április 10-én a 211. ülésen Bory Miklós ítélőmester olvasni kezdte a G) alatt egybeszedett városi gravameneket és posztulátumokat, melyek 10. pontjaként Debrecen város sérelme hozatott fel: „...minden esztendőben, valamikor előfordul a dohányvásárlás ideje...a zsidók mindég ott vagynak a városon, és a dohányt vásárolják; azért hathatósabb eszközt kíván rendeltetni, hogy éppen be ne jöhessenek, s ott ne ülhessenek tetszések szerint a dohányvásárlás színe alatt.”¹⁷⁵ 1827. április 24-én a 215. ülés írásainál (a később beadott egyes törvényhatóságok sérelmei és kívánásainak utólagosan lett szerkesztésénél) 73. pont alatt Pozsony városa kéri, hogy a káros zsidó házaló kereskedelmet tiltsák be, és határozzák meg a zsidó családok számának legfelső határát.¹⁷⁶ 1827. május 4-én a 221. ülésen az ország kívánalmainak és sérelmeinek a további sora is tárgyalás alá vétetett, melyek már tanácskozás alatt voltak, s ekkor megfogalmazódik a válasz Zemplén vármegye hét pontból álló kérésére is: a kérdés súlya miatt az országgyűlés elé megy, addig pedig ellenőröket rendelnek ki, hogy a bor előállítását és az egyéb folyamatokat felügyeljék.¹⁷⁷

Az 1830. évi országgyűlés rövid lefolyására való tekintettel, illetve arra, hogy összehívásával összefüggésben elsősorban más egyéb fontos teendőkkel voltak elfoglalva és megbízva a vármegyei követek, csupán az V. osztály sérelmeinek egy-egy pontjából, néhány követi utasításból, illetve két kerületi üléstől informálódhatunk a zsidókra vonatkozóan. Szabolcs vármegye követi utasításának 9. pontja a katonáskodással összefüggésben említettik: „Amennyiben tapasztaltatna, hogy a zsidóság az e móddal állítani szokott katonaságból, magát nagyobbára pénzen szokta megváltani, de a verbunkon sem szoktak

¹⁷² *Seresné Szegőfi Anna*: Borsod vármegye képviselte a reformországgyűléseken. Követutasítások és követi végjelentések. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Füzetek 21., Miskolc 1987. 26.

¹⁷³ *Diarium Comitiorum 1825–27. V. 216.*

¹⁷⁴ *Diarium Comitiorum 1825–27. V. 311. vö. Acta Comitiorum 1825–27. II. 530. Sub G vö. Gravamina et Postulata Statuum et Ordinum...1826. 142–143.*

¹⁷⁵ *Diarium Comitiorum 1825–27. V. 313. vö. Acta Comitiorum 1825–27. II. 531. Sub G vö. Gravamina et Postulata Statuum et Ordinum...1826. 143. (Ezen irományok tárgyai is, mint ahogyan az általánosságban történt, részben további munkálatokra lettek rendelve vagy éppen visszaküldték az azt előkészítő bizottságnak további átdolgozásra, részben jogi útra lettek terelve, melyet a törvényhatóságoknak maguknak kellett rendezniük. Az összeszedett és megszerkesztett sérelmek és kívánalmak egy nagy részének sorsa a „proponenda non censebantur” lett, vagyis hogy előterjesztésre nem találtak alkalmasnak, így azokat az országgyűlés nem is tárgyalta.)*

¹⁷⁶ *Acta Comitiorum 1825–27. III. CCXCIII. sz. 1176. vö. Conspectus Gravaminum et Postulatum... 1828.11.*

¹⁷⁷ *Acta Comitiorum 1825–27. III. CCCXVII. sz. 1261.*

beállani; ezen a földművelőnépnek szaporodását nagyon gátló hiba kerüdtetése végett szükséges, hogy számszerint kijelöltessen, mennyi légyen a zsidók közül állítandó katonák száma, – az eképpen állítottak, megválthatatlanul katonáskodni kötelesek lévén. – Minthogy pedig, az eképpen állított és holtig nőtlenül katonáskodás sem mozdítják elő, az ország fennállhatására okvetlenül megkivántató népesedést. – Fel fognak ügyelni a követek, hogy az állítás, a személyek megválasztása iránt az 1802-ik esztendei országos tanácskozásban megállapított principiumok szerint tétessék s az eképpen állított katonának is, mindazon személyes jussaik és előmeneteleik és eltöltött bizonyos időre szorított katonáskodásuk idejének utána, hazabocsáttatások iránt, törvény hoztasson.”¹⁷⁸ Vas vármegye követi utasításának 22. pontjában a terhek miatt panaszkodik: „Az adózó nép a pénzkeresés alkalmatosságainak hiányossága és az idej mostoha termés miatt az ő adójának fizetését a számos katonai deperditák viselése mellett tetemes megerőltetés nélkül nem teljesíthetvén, hogy e részben orvoslás kerestessen, követ urak oda utasítatnak, hogy Ófelségének arra leendő megkérettetését eszközölni igyekezzenek, hogy az adóbeli mennyiségben a zsidóság türedelmi pénzét is beszámoltatni, mindenesetre követ uraknak különösen meghagyatván, hogy az adónak feljebb való emeltetésébe egyáltalában ne ereszkedjenek.”¹⁷⁹ Az október 29-én tartott kerületi ülésen, ahol is a katonamegajánlások kérdése volt terítéken, Borsitzky Trencsén megyei követ kissé panaszosan jegyzi meg, hogy az 1807. évi I. tc. pontjait nem tartják be, s több dologgal kapcsolatban is nemtetszésének ad hangot: „Egyszer már említém, hogy regementjeinknél holmi kikeresztelkedett zsidók tétettek tiszték; most pedig azt kell állítanom, hogy rövid időn keresztleetlen zsidók is lesznek tiszték regementjeinkben.”¹⁸⁰ A november 4-i kerületi ülésen még azt a megjegyzést kívánta tenni Borsitzky, hogy törvényben legyen kimondva, „...hogy a zsidók maguk közül állítsanak ujonczokat, mert a mult statutiókor az ő vármegyéjében magára vállalván egy zsidó a lifferirozást, csakhamar quittungot hozott a gener. commandótól, hogy a trencsén-vármegyei zsidók részéről már ki vannak állítva az ujonczok.”¹⁸¹ A kívánat jogosnak tűnt, hiszen Pest vármegye követi utasításainak 21. pontjaként is hasonlót olvashatunk: „Tapasztaltatván, hogy a zsidók maguk helyett pénzért keresztyéneket szoktak katona fogadások alkalmával fogadni és állítani: annál fogva oda utasítatnak követ urak, hogy minden iparkodással azt igyekezzenek eszközölni, hogy ezen visszaélés megszüntettvén, a zsidók mind közönségesen jövendőre való nézve, mind különösen a mostani katona állításnak alkalmával, a reájok esendő mennyiségű ujonczoknak tulajdon nemzetségükből leendő kiállítására hathatósan köteleztessenek, és maguk helyett pénzért fogadott keresztyénekek állítá-

¹⁷⁸ MNL OL, N 119, 2. fasc. 101. sz. 99.

¹⁷⁹ MNL OL, N 119, 2. fasc. 113. sz. 189.

¹⁸⁰ *Vaszary Kolos*: Adatok az 1830-iki Országgyűlés Történetéhez. Őzv. Sauervein Gézáné Cs. És K. Sz. Könyvnyomdája, Győr 1885. 101.

¹⁸¹ Uo. 104. Minthogy a zsidóknál e szokás már régóta divatban volt, a Helytartótanács a helyzetet felismerve, korábban is igyekezett e kérdést az 1812. október 6-án kelt 25604. sz. rendeletével egyértelművé tenni: „Judaei, per praestationem in Vino, et Aere parato, vel alio quocunque benevolo oblato a Statutione Tyronum non eximantur.” *Enchiridion*, 1825. III. 303.

sától tiltassanak el, igazságos levén, hogy ezen nemzet, mely a hazának számos jótéteményeiben és kedvezéseiben részesül, annak minden terhét is viselni segítse.”¹⁸² Az újoncok kiállításával kapcsolatosan a rendek november 5-i üzenete és felirati javaslatában a zsidókra vonatkozó részletnek (3./b) még azon változata szerepel, mely még nem került a concertationalis bizottmány elé, tehát még nem a végleges szöveget tartalmazta: „Hogy egyszerre, ’s rövid idő alatt még pedig télen állittassanak ki ’s a’ Zsidók is népességükhöz képest tulajdon nemzetökből állítandó újonczok’ adására köteleztessenek, ’s újonczaik az illető törvényhatóságái közé vétessenek fel.”¹⁸³ A 29. országos ülésen 39. pont alatt Veszprém vármegye a zsidók természetes szaporulatával kapcsolatos nemtettségének ad hangot, s kéri, hogy helyezték vissza Szent László és Kálmán király törvényeit a keresztény szolgák alkalmazásának tilalmáról, mely által a zsidók az egyéb munkákba is jobban bekapcsolódhatnak.¹⁸⁴ Pest vármegye 52. pont alatt azt panaszolja, hogy hadiállapot esetén a zsidók nem maguk közül állítanak ki újonczokat, hanem keresztényeknek adnak pénzt ezért. Ezt szeretnék megoldani szabályozással.¹⁸⁵ 82. pont alatt Szepes vármegye Horváth Ferdinánd bárónak egy zsidóval kötött haszonbérleti szerződését panaszolja, majd visszaköveteli a bérleményt, valamint tiltást kér a bérletre.¹⁸⁶ 90. pont alatt Torna Vármegye kéri, hogy szerezzenek érvényt az 1806. évi bevándorlási tilalomnak, mivel azonban e javaslat éppen kidolgozás alatt állt, e kéréssel érdemben nem foglalkoztak.¹⁸⁷ Ez a kérelem a követi utasítás 8. pontjában is olvasható: „A legmélyebb tiszteletben tartatik Őfelségének azon kegyelmes királyi rendelése, melynél fogva az 1806-ik esztendő Kisasszony hava 18-ik napján kelt kegyelmes királyi parancsolat által a zsidóságnak az országban tapasztalt szerfelett való beköltözése tilalmaztatik, mely kegyelmes királyi parancsolat, hogy annál nagyobb foganatossággal megtarttasson, követ urak azt világos törvény által is elhatároztatni sürgessék. Arra törekedjenek, hogy az országnak rendjei oly hathatós módokról gondoskodjanak, melyeknél fogva a zsidóság szaporodásának gát vettessen.”¹⁸⁸ 94. pont alatt Zemplén vármegye a zsidó Eisenberger Dávid visszatérése miatt panaszodik, hivatkozva a hegyközségi kiti-

¹⁸² Galgóczy K.: Pest, Pilis és Solt...i. m. 1876. I. 141.

¹⁸³ Bertha Sándor: Országgyűlési Tárca 1830ról. Nyomatott Trattner-Károlyi’ Betűivel, Pesten 1843. 132.

¹⁸⁴ Acta Comitiorum 1830. LXIX. sz. 352. vö. Gravamina et Postulata Statuum et Ordinum Regni Hungariae et Partium eidem adnexarum tam Generalia, quam Particularia, quae in Comitiiis Regni Anno 1830 celebratis per exmissum eatenus Regnicolarem Deputationem, in unum collecta, et Opinione ejusdem Deputationis, partim Comititaliter pertractanda, et Suae Majestatis Sacratissimae substernenda; partim ad suas Competentias releganda, vel exmittenda censebantur. Typis S. Ludovici Weber, Posonii 1830. 48. vö. Joseph Orosz: Ungarns gesetzgebender Körper auf dem Reichstage zu Pressburg im Jahr 1830. I–II. (1831–1832) Bei Paul Gotthelf Kummer, Leipzig 1832. II. 212.

¹⁸⁵ Gravamina et Postulata Statuum et Ordinum... quae in Comitiiis Regni Anno 1830 celebratis... 1830. 52.

¹⁸⁶ Acta Comitiorum 1830. LXIX. sz. 367. vö. Gravamina et Postulata Statuum et Ordinum... quae in Comitiiis Regni Anno 1830 celebratis... 1830. 61.

¹⁸⁷ Acta Comitiorum 1830. LXIX. sz. 371. vö. Gravamina et Postulata Statuum et Ordinum... quae in Comitiiis Regni Anno 1830 celebratis... 1830. 64.

¹⁸⁸ MNL OL, N 119, 2. fasc. 107. sz. 143.

tásra.¹⁸⁹ Válaszként e pontra a kirendelt bizottmány azt feleli, hogy a hegyaljai borra vonatkozó javaslat kidolgozásánál figyelembe veszik majd.¹⁹⁰ A vármegye követi utasításának 7. pontjaként olvashatjuk, hogy: „Nagy sérelem az, hogy a nemesebb borok külföldre vitelét megnehezítették, az 1829. október 31.-i 28,958 sz. rendelet szerint az örökös tartományokba kivitt 1 mázsa után fizetett 27. kr. vámot 2 frt.-ra emelték. Ezen harmincadok leszállítását minden módon eszközöljék ki. Végül a zsidókat tiltsák el a borkereskedéstől.”¹⁹¹ 107. pont alatt Újvidék város a zsidók házaló kereskedelmét (főleg Teophil Löbl és Simon Adelsbergét) valamint a Helytartótanács által részükre engedélyezett kézműiparosság gyakorlását, illetve földhöz jutását sérelmezi.¹⁹² 112. pont alatt Késmárk és Lőcse városa a zsidók által gyakorolt kereskedelem miatt panaszkodik, s arról adnak elő, hogy a zsidók a Hausdorfbán úgy élnek és kereskednek, mint egy városban. Egyebek mellett kérik a hetivásárok szabályozását is. Azonban ezen kérések is elutasíttatnak.¹⁹³ 127. pont alatt Késmárk város a zsidókkal kapcsolatos haszonbérletekre kér tiltást, de az erre adott bizottsági válasz is csupán annyi, hogy ha majd kidolgozták a javaslatot, kezelik a helyzetet.¹⁹⁴ Végül a diéta végén megszületett a *magyar ezredkekhez sorozandó újoncokban följánlott segedelemről* szóló 1830. évi VII. tc., melynek az 1. §. 4. pontja kimondja: „Hogy a megajánlott ujonczok sorába zsidók is vétessenek föl, kiknek számát a népesség aránya szerint az illető törvényhatóság határozza meg s a kik a zsidó községek utján egyedül nemzetükből lesznek kiállítandók és az illető törvényhatóság kebelében besorozandók.”¹⁹⁵

Az 1825–27. évi országgyűlés által kiküldött bizottságok újabb munkálatai

Az 1827. évi 8., 9., és 15. cikkelyek értelmében a rendszeres bizottságok újból nekiláttak az operátumok elkészítésének, majd később a munkálatok ki-

¹⁸⁹ Vö. *Kerekes György*: Zemplén-vármegye követi utasításai 1825-től 1848-ig. Különösen Közgazdasági ügyekben. A „Zemplén” Könyvnyomtató Intézetéből, Sátoralja-újhely 1898. 14. „Eisenberg Dávidtól elfoglalt csinált borok visszaadását rendelő kancellári parancsból származott sérelmet orvosolják.” Mint a vármegye követi utasítása.

¹⁹⁰ Acta Comitiorum 1830. LXIX. sz. 372. vö. Gravamina et Postulata Statuum et Ordinum... quae in Comitii Regni Anno 1830 celebratis...1830. 65.

¹⁹¹ *Bodnár I.*: Zemplén vármegye követi utasításai...i. m. 1940. 18.

¹⁹² Acta Comitiorum 1830. LXIX. sz. 377. vö. Gravamina et Postulata Statuum et Ordinum... quae in Comitii Regni Anno 1830 celebratis...1830. 69. E város a következő diétán szintén ugyan-ezen kereskedőkre hivatkozva sérelmezi majd a zsidók városi kereskedelmét és ingatlantulajdonlását. Újvidék szabad királyi város 64. pontként a belső kereskedelemre nézve sérelmesnek tartja, hogy az 1793. augusztus 8-án kelt rendelete ellenére a Helytartótanács által közölt 1828. augusztus 5-én kelt 21603. számú rendeletben boltnyitásra és kereskedelemre bizonyos Adelsberg Simon és Löbl Teophil engedélyt kapott, s hogy az 1791. évi 38. törvénycikket úgy értelmezik e városban, hogy mindenféle mesterségeket gyakorolhatnak, s emellett még polgári telkeket is szerezhetnek a zsidók. vö. Acta Comitiorum 1834. II. 294. Egy másik zsidó (Marcus Friedmann) korábbi ügyét is említi a kortárs az általa szállított só jogtalan elkobzásával kapcsolatosan, melyben végül igazságot szolgáltatott neki. *Orosz, J.*: Ungarns gesetzgebender Körper...i. m. 1832. II. 192–193.

¹⁹³ Acta Comitiorum 1830. LXIX. sz. 378. vö. Gravamina et Postulata Statuum et Ordinum... quae in Comitii Regni Anno 1830 celebratis...1830. 70.

¹⁹⁴ Acta Comitiorum 1830. LXIX. sz. 382–383. vö. Gravamina et Postulata Statuum et Ordinum... quae in Comitii Regni Anno 1830 celebratis...1830. 74.

¹⁹⁵ Acta Comitiorum 1830. Appendix v.ö. CJH 1740–1835. 498–499.

nyomtattatásában József nádornak kulcsszerep jutott: „...a nádor az országos bizottmányi munkálatoknak...a lehető legnagyobb nyilvánosságot akarta megadni. E végett azokat kinyomtattatván, a megyéknek s városoknak feles számban küldötte meg... A nyilvánosságnak e pártolása csak dicséretére válhatnék a nádornak; kivált ha meggondoljuk, hogy az 1792-ki reformmunkálatok több országgyűlés sürgetései után sem nyomtattatnak ki s közöltettek a nemzettel.”¹⁹⁶ Ezen bizottságok munkálatai közül lényegében a magyarországi zsidók általános regulációja, a váltótörvény és a bányatörvény tervezetei hoztak olyan változtatásokat, melyek esetleges teljesülése érdemben is befolyásolták volna a zsidókkal kapcsolatos jogi környezetet. A többi esetben már amúgy is gyakorlatban lévő dolgokat igyekeztek rögzíteni, mint például a tanulmányügyi albizottságnál. Továbbiakban az egyes sérelmek vagy viták kapcsán kerültek még említésre, de olyan szövegekörnyezetben, ahol a zsidóság csak mint vallás említetik, s melyek érdemben nem szolgálnak információkkal. Találkozhatunk még korábbi munkálatok zsidókat is érintő részleteinek újbóli felbukkanásával is.

A gróf Cziráky Antal országbíró elnöklete alatt ülésező közpolitikai albizottság keretein belül készített tervezet, az 1791. évi 67. tc. értelmében felállított közpolitikai bizottság Haller-féle munkálatait fejlesztette tovább. Az új munkálat és a hozzá kapcsolt 12 pontból álló tervezet, ha megszorításokkal is, de mintegy jelezte, hogy a zsidók felemás jogi státusa többé már nem megkerülhető kérdés, mely országos figyelmet és rendezést tesz szükségessé. A jegyzőkönyvben először az albizottság 1828. február 2-án tartott 2. ülésén említettnek, ahol egy mondat erejéig tájékozódhatunk arról, hogy e napon a zsidók helyzetének leendő rendezéséről is szó volt.¹⁹⁷ A bizottság munkálkodása eredményeképpen három és fél évtized után újabb tervezet látott napvilágot. A zsidók ügyében az albizottság e célra kijelölt előadója Szerencsy István helytartótanácsi elnöki titkár volt, Ung vármegye korábbi táblabírája, követe és főjegyzője (később Arad vármegye főispánja, majd személynök), aki 1829. január 9-én a 36. ülésen mutatta be az általa kidolgozott törvénytervezetet.¹⁹⁸ A törvénytervezet paragrafusai a következők voltak: 1.) Aki külföldi zsidót bármely jogcímen befogad és annak lakhatást biztosít, vagy abban segédkezik, státusa és jellege alapján a hatósági tiszti ügyész vádjára alapján 200 Forint pénzbüntetésben részesül, melyet a fenyítőházi¹⁹⁹ alap részére szednek be, avagy a körülmények

¹⁹⁶ Horváth M.: Huszonöt év...i. m. I. 269.

¹⁹⁷ Protocollum Sub-Deputationis Regnicolaris in Publico-Politicis...1829. 4. vö. az 1829. január 3-i 31. üléssel, illetve a január 9-i 36. üléssel 105., 120–129.

¹⁹⁸ Sessio XXXVI-ta. Die 9-na Januarii 1829. „Lectioe Protocolli pro more praemissa, Opus Domini Stephani Szerentsy antehac Inelyti Comitatus Ungvariensis ad Regni Comitata Ablegati, nunc vero ad Excelsum Consilium Regium Locumtenentiale Secretarii Praesidialis de Regulatione Judaeorum assumptum est.” Protocollum Sub-Deputationis Regnicolaris in Publico-Politicis...1829. 120.

¹⁹⁹ A szövegben „*Domus Correctoriae*” kifejezés szerepel. A korabeli akadémiai szakszótárban a következő szavak lelhetők fel a *correctoria domus*-ra: „javítóház, fenyítőház, fenyítékház, fegy- v. fegyelemház.” Van azonban olyan forrás is, ahol „jobbító ház” fordítását adják. A szótár csak 1843-ban jelenik meg, a munkálat pedig már 1829-ben is készen volt, így a korszak kifejezőmódjához igazodva („három öszvekapcsolt házhelyen a’ Város költségével fenyítő ház építettet”) *Hadály Antal*: Bécs’ Emlékezetre Méltó Dolgai, És Ezekkel Öszve-Kapcsolt Óstiaai Uralkodók Rövid Történetei. I–II. Nemes Trattner János Tamás Betűivel, Pesten 1821. I. 218., „A’ koldulást, minthogy

sajátsága és a bíró belátása szerint az illető kiszabott testi fenyítésben részesül, a külföldi zsidót pedig haladéktalanul kiutasítják az országból. 2.) Minden más zsidó, ide nem számítván az 1729. évi 19. törvénycikkelyt, amennyiben ezt a privilégiumok nem ellenzik (a bányavárosok és azok kezelésében lévő területek kivételével), szabadon élvezheti a letelepedés jogát az országban és kapcsolt részekben. 3.) Megengedett a mózesi törvények szerint előírt vallásgyakorlat, azonban a katolikusok ünnepeit, amennyire a nyilvánosságot érinti, szem előtt kell tartaniuk. A magánhelyiségekben zajjal nem járó munkával foglalkozhatnak. 4.) Abból a célból, hogy a babonáktól és a közélettel ellentétes elveket közvetítő tanoktól megszabaduljanak, azokon a könyveken kívül, melyek szorosan a tanulmányokhoz, vagy a szertartásokhoz kötődnek, más héber nyelvű vagy írású könyv nyomtatása és terjesztése tilos. Vallási tisztségek viselőiül egyedül azok választhatóak, akik közfelügyelet alatt részesültek ebből a célból képzésben, és ezeknek kötelességük az anyakönyveket az országban használatos nyelveken vezetniük, továbbá az 1827. évi 23. törvénycikk alapján az illetékes törvényhatóságnak bemutatniuk. 5.) A zsidók végleges nevet és családnévet viseljenek, a törvényhatóságoknak pedig az a feladatuk, hogy a zsidó közösségek előjáróit arra kötelezzék, hogy a népükhöz tartozó egyéneket folyamatosan nyilvántartsák, ügyeljenek az átutazókra és a vándorlókra, visszatoloncolásukra, valamint arra, hogy megfelelően ítéljék meg, vajon büntetést kell-e velük szemben alkalmazni, illetve az első pontban megfogalmazottaknak megfelelő büntetés kiszabását is felügyeljék. 6.) A zsidók látogathatnak mindenfajta nyilvános oktatási intézményt, továbbá közfelügyelet alatt saját elemi iskolákat állíthatnak fel, – nyilvános vagy magántanítónak az vehető fel, akiről bizonyosságot nyer, hogy a szokásos oktatási módszer elsajátításának eleget tett. – Azok a zsidók, akik a törvény kihirdetésének időpontjában még nem töltötték be a 12. életévüket, nem viselhetnek tisztséget az övéik között, nem láthatnak el közfeladatot, sem kereskedelmi tevékenységet nem űzhetnek, hacsak szokásos iskolai végzettséget nem szereztek. 7.) A zsidók iratait, amelyeket a törvény előtt vagy bíróságon kívüli ügyleteik igazolására használnak, beleértve az eljegyzési okiratokat is, az országban használatos nyelven és írásmóddal kell elkészíteni. A zsidók között, vagy a zsidók és keresztények között fennálló pereket a helyi törvényhatóságon, annak ítélete szerint kell intézni. A rabbik és törvénytudók a tisztán vallási természetű peres ügyeket, ideértve a házasságokat is, vallási érvényességgel saját hitük előírásai szerint intézhetik, de ez közjogi érvénnyel nem bír. Az ilyen ítéletek normáit és a kiszabott büntetéseket a közigazgatás ellenőrzésének és jóváhagyásának kell kitenni. 8.) A feddhetetleneken és állandó letelepedéssel rendelkezőkön kívül a házaló kereskedelemre az engedélyt a szóban forgó törvényhatóság adja ki, a földművelést folytató zsidók viszont a másokat is terhelő adókon kívül nem tartoznak további terheket vállalni. 9.) A zsi-

a' restség, és egyéb vétkek' kútfeje, jól el rendelt dolgozó, és fenyítő házak által kell akadályoztatni." *Szentkirályi Móricz*: Értekezés A' Magyar Asszony Jussairól. Petrózai Trattner J. M. És Károlyi István' Könyvnyomtató-Intézetében, Pesten 1829. 99.), a *fenyítőház* szót részesítettük előnyben. vö. Törvénytudományi Műszótár. Költ Pesten a' m. t. t. XIV. nagy gyűlése' 7-d. üléséből, october' 7. 1843. 99. (D. Schedel Ferencz, titoknok) [Szerk. Perger János – Sztrokay Antal]

dók nem jogosultak közhivatali fokozatok vagy nemesi jogok szerzésére, valamint a nemesi haszonbérletre, továbbá (a zsidó fogadó kivételével)²⁰⁰ bármiféle szeszes ital kimérésére. A haszonbérlo vagy italmérés tulajdonos zsidó a meglévő italkészletének tiszti ügyész általi elkobzása mellett az italmérésből törvényi úton eltávolíttatik. Az e törvényt megszegő földbirtokos a letárgyalt bért hivatalos eljárás keretein belül köteles bírságként megfizetni. 10.) A más életvitelt folytató zsidók mindenféle megszorítás alól felmentetnek, ami a többi honpolgárt is megilleti. Katonai kötelezettségüknek népük részarányának megfelelően kell eleget tenniük mindenféle kifogás nélkül. 11.) Azok a zsidók, akik a megfelelő kort betöltve folyamatosan 15 évet tartózkodtak az ország területén, és bebizonyosodott róluk, hogy feddhetetlen életvitelt folytatnak, lakásokat vásárolhatnak a szabad királyi városokban úgy, hogy egy közös kenyéren élő család legalább egy lakáshoz hozzájuthat, azonban a zsidók által tulajdonolt lakások száma a többi polgár által tulajdonolt lakások számának 100-ad részét a településen nem haladhatja meg. 12.) A városok és más, privilégiumokkal rendelkező települések letelepedési engedélyt kötelesek adni a zsidó birtokosoknak, kereskedőknek, a szabad művészetek gyakorlóinak, valamint a mesterelemeknek és a vándorkereskedőknek, a tanulóknak, újoncoknak, inasoknak és efféléknek, ezek közül is csak a honiaknak pedig akkor, ha megfelelő életkörülményeket teremtettek. Az ezen kívül eső zsidókat születési helyükre kell visszatoloncolni.²⁰¹

A báró Gerliczy Paulai Ferencz vezette bányaügyi albizottság által készített jelentés, mely egyben magát az új bányatörvényt is tartalmazta, több újítást is hozott a korábbi munkálatokhoz képest. Az első kitétel, mely a zsidókat

²⁰⁰ A latin nyelvű szövegben a „solis judaicis Tabernis exceptis” szerepel, mely nem tűnik egyértelmű meghatározásnak, mivel a korabeli használatban a *taberna* szónak több jelentése is van: „... taberna diversoria; vendégfogadó, cauponia taberna; kortsmaház” *Mokry Bénéjámín: Deák-Magyar Etymologiai Lekszikon, Petrózai Trattner János Tamás betűivel, Pesthen 1823. 547.* A tervezetből azonban kiderül, hogy a rendek a kocsmárendelésétől akarták eltíltani a zsidókat. Az utak mentén épült, a pihenni vágyók kiszolgálását is ellátó fogadókban azonban, melyek sokkal összetettebb funkciót töltöttek be, többek között akár napokra is szállást nyújtottak, falusi portékákat közvetítettek, már nem lehetett nekik megtiltani a szeszes italok árusítását sem. „Taberna: Szállás” — olvashatjuk a szó egyik lehetséges meghatározását egy másik szótárban. *Dictionarium Latino-Hungaricum...a Francisco Páriz Pápai...Typis et Sumptibus Joannis Michaelis Landerer De Fűskút, et Martini Hochmeister...Posonii et Cibinii 1801. I. 673.* Borsod vármegye a bizottsági munkálatokra tett észrevételekor ezen paragrafussal kapcsolatosan szintén a *fogadó* szót használja: „...külömben minden csínosság és józan Politia úgy kívánván, az utasok bétéréséül szolgáló Vendég fogadóknak a Sidók se tulajdonosai, se Arendásai ne lehessenek efelett.” *MNL BAZML, IV. 501. a. 121. köt. 1525. (3650. jegyz. pont, az 1832. november 8-án tartott közgyűlésből.)* A helyzetet kissé bonyolítja, hogy a Bihar vármegyei zsidók közössége a megyei közgyűléshez intézett levelében e paragrafussal kapcsolatosan „a Zsidó kortsmákat kivevén” kifejezést használja. *MNL HBML, IV. A. 1. b. 8. fasc. 769/1832. 533/3. dob. (1832. február 12.)*

²⁰¹ *Objecta particularia ex corpore gravaminum et postulatorum ad deputationem publico-politicam relegata. XVII. De regulatione Judaeorum.* In: *Opinio Excelsae Regnicolaris-Deputationis... Ad Deputationem Publico-Policam Relata. 1831. 188–189. vö. Protocollum Sub-Deputationis Regnicolaris in Publico-Policis...1829. 120–125.* Fontos megemlíteni, hogy ezen pontok lényegében a Helytartótanács által már korábban kiadott rendeletek pontjait tükrözik vissza, tehát nem újszerű programról van szó, hanem a már meglévő jogszabályok összefoglalásáról.

is érintette, a második rész negyedik fejezetében olvasható, melyet *A zsidók bányászok közül való kizárásáról* rendelkező 61. cikkely foglal magában:

„1.§. Ahogyan a zsidók bányászati jogokkal évszázadok óta nem rendelkeznek, úgy a jövőben is a csalások és sikkasztások előzetes megakadályozása céljából a bármely bányászati jogcím megszerzésétől mind a bányavárosokban, mind az ország más részeiben teljességgel eltiltatnak.

2.§. Hogy pedig a főként váltókereskedéssel foglalkozó zsidók bányászokkal való kapcsolata révén erkölcsök romlása és elszegényedés ne következhesék be, és ne nyíljon széles lehetőség az érczel való titkos csalásokra, ezáltal pedig mind a fenséges királyi kincstárat, mind a bányabirtokosokat súlyos kár érje, a polgárok és lakosok pedig lassacskán részint a megélhetéstől, megfosztassanak, részint pedig más utakon hazugságba keveredjenek, az összes zsidó, figyelembe véve az erkölcsüket, továbbra is a legszigorúbban eltiltatik minden bányavárosba való belépéstől.

3.§. Ez a tiltás kiterjed mindazon településekre, amelyek bányavárosi irányítás alatt állnak.

4.§. Hogy pedig részletesen közölve legyen, hogy a bányászatot űző helyek közül melyeken nem szabad zsidóknak áthaladniuk, a királyi Helytartótanács az ország törvényhatóságainak tájékoztatása alapján a települések részletes listáját elkészíti és a megfelelő módon a köz elé tárja.”²⁰² A következőkben már csak egy-egy paragrafus erejéig történik rendelkezés a zsidókról, így például harmadik rész első fejezetében *A bányajogokkal rendelkezni képes személyekről* szóló 63. cikkely 2. §-ában, vagyis hogy a bányajogokat szerző személyek köréből a cselekvőképtelen személyeken túl kizárják a zsidókat is.²⁰³ Egy harmadik helyen pedig, a 76. cikkely 1. §-ában az aranymosás lehetőségétől tiltják el őket, mely szerint e tevékenység az ország lakóinak és a külföldieknek is engedélyezett, kivéve a zsidókat.²⁰⁴

A jogügyi albizottság által tett, a váltótörvényhez fűzött észrevételek között két ügyben történik említés a zsidókra vonatkozóan. Először, mint ahogyan a *Codex Cambio-Mercantil*-ben, itt is a váltók kifizetéséről esik szó, a vásárnap és ünnepnapok esetén — zsidóknál itt első helyen szombat értendő — a

²⁰² Relatio Excelsae Regnicolaris Deputationis in re Metallico-Montanistica Regni Hungariae Articulo 9. 1827. exmissae. Auctoritate Comitiorum impressa, Typographia Ludovici Landerer de Fűskút, Posonii 1830. 62. (Codex Juris Metallici Hungarici. Pars II. De Personis ad rem Montanistico Metallicam spectantibus, deque earundem Juribus, et Obligationibus. Caput IV. De liberis, Regiis atque Montanis Civitatibus, et Oppidis montanis. LXI. Articulus. *De Judaeorum e Montanis exclusione.*)

²⁰³ Relatio Excelsae Regnicolaris Deputationis in re Metallico-Montanistica...1830. 64. (Codex Juris Metallici Hungarici. Pars III. De Jure in Rebus, et ad Res Montanistico Metallicas. Caput I. De Possessorii Montanistico Metallici expetendi modo. LXIII. Articulus *De Personis, quibus Obiecta metallica conferrari possunt.*)

²⁰⁴ Relatio Excelsae Regnicolaris Deputationis in re Metallico-Montanistica...1830. 78. (Codex Juris Metallici Hungarici. Pars III. De Jure in Rebus, et ad Res Montanistico Metallicas. Caput III. De Collatione Aquarum metalliferarum, et Auri Loturis. LXXVI. Articulus *De Auri, aliorumque metallorum Loturis, harumque Juribus in genere, et de Aurilotura in fluviis, et rivis extra ambitum Locorum montanisticorum in specie.*)

másnapra kell időzíteni a váltót.²⁰⁵ A másik esetben pedig *A váltók megfizetéséről és annak hiányában a zálog bizonyításáról* szóló paragrafus zsidókra is történő utalásában, mely paragrafus egyszer már szerepelt a korábbi bizottsági munkálatban, csak más címmel, s melyet most ismételten közölnek: „Ha a kifizetés határnapja szombatra vagy valamely más zsidó ünnepnapra esik, a zsidó elfogadó minden esetben az előző napon délután 3 óráig köteles fizetni, kivéve akkor, ha bemutató, és magától elfogadja, hogy az esedékes fizetést az ünnepnapot követő napon teljesíti, amely a válaszadás mindenféle terhe nélkül megtehető.”²⁰⁶ Emellett az 1818. évi január 17-i dekrétum is közölve van, amely pedig a zsidó ünnepnapokat rögzíti, mely napok ezen paragrafusok alkalmazásakor mintegy zsinórmértékül szolgálnak: „1.) Húsvét ünnepe — a zsidóknak Pessach — vagyis a kovásztalan kenyér ünnepe, a Nisonnak mondott első hónap 15., 16., 21. és 22. napján, rendszerint a mi áprilisunkban; a 16-ától 21-éig tartó napok 4 közbeeső napja a félünnepek közé tartozik; 2.) Pünkösöd ünnepe, vagyis az elsőszülötteké, Sion Havának 6. és 7. napja, általában májusban; 3.) a harsonák ünnepe Tischri havának 1. és 2. napján, amely alkalmával ünneplik a zsidók a polgári év kezdetét, és amely általában szeptemberre esik; 4.) Tischri havának 10. napja vagyis az egész éves bűnök engesztelésének ünnepe, a zsidóknál Kippur név alatt; 5.) a sátrak ünnepe, görögül »szkénopégia«, amely sátrak alatt ünnepeztetik nevezett Tischri hónap 15. és 16. napján; végül 6.) hasonlóképpen Tischri hónap 22. napja, avagy a gyülekezet vagy összejövetel ünnepe, amely októberre esik.”²⁰⁷ Minthogy korszakunkban, a század első negyedében az istentisztelet látogatásában s egyéb vallásos gyakorlatokban felettebb lanyhult a hívek buzgalma, s azokra nézve, akik a templomoktól és a vallásos oktatástól távol tartják magukat akár mezsei munkák, pásztorkodás vagy egyéb okokból, szükségesnek találták a hatóságok és egyháziak némely intézkedéseket bevezetni. Rendeleték írták elő, hogy vasárnapokon és egyéb egyházi ünnepnapokon senki se foglalkozzon szolgai munkával vagy mestersége üzésével, hanem e napokon mindenki szentbeszédre s egyéb ajtatoskodásokra jelenjék meg. S mivel hogy számos visszaélések történtek katolikus szolgák, napszámások és gyermekek vasárnap és ünnepnapokon történt dolgoztatásával több pénz ígérete fejében más felekezetekhez tartozók által, ezért e rendelkezéseket az általános elvekkel egyetértésben, ugyanakkor az egyes hitfelekezetekhez való tartozás figyelembevételével, a külön életmódbeli sajátosságoknak megfelelő szabályozással is igyekeztek kiegészíteni, pontosítani.²⁰⁸

²⁰⁵ Reflexiones ad Codicem, et Ordinem Processualem Cambio-Mercantilem, pro Tribunalibus Regni Hungariae, in sequelam Articuli 67:1791. per Deputationem Regnicolarem Juridicam elaboratum. Typis Regiae Scientiarum Universitatis Hungaricae, Budae 1829. 89–90.

²⁰⁶ Reflexiones ad Codicem et Ordinem Processualem Cambio-Mercantilem...1829. 96. (Pars III. De Cambiis. VII. Articulus. 6.§. *De Cambialium exsolutione, ac in hujus defectu, itidem interponenda Protestatione.*)

²⁰⁷ Reflexiones ad Codicem et Ordinem Processualem Cambio-Mercantilem...1829. 96.vö. az 1840. évi váltótörvény vonatkozó paragrafusai: I. rész 5. fejezet *Az elfogadásról (Acceptation) általában, és a névbecsülésről (Honoration) különösen* 54–56.§. CJH 1832–1868. 113.

²⁰⁸ Extractus Benignarum Normalium Resolutionum in Publico-Ecclesiasticis Ad Annum Usque 1844 Inclusive Editarum, Ordine Materialium Digestus. Editio quarta novissima, Sumtibus Bibliopolii Wachteriani, Tyrnaviae 1846. 241. SectioTertia I., Sanctificatio dierum sacrorum, a)

A kereskedelmi albizottságnak a mesteremberekről, a kézművességről és a kereskedelemről tett jelentésében olvashatjuk, hogy a zsidók kereskedelmi tevékenysége betiltásának kérdése felmerült a Helytartótanácsban, a királytól érkezett 1826. évi július 25-i leirat alapján viszont úgy tűnik, hogy — figyelembe véve egyrészt, hogy a zsidók kereskedelemből élnek, másrészt pedig hogy Felső-Magyarországon például a kucséberék is kereskedelmi tevékenységet folytatnak — nem lenne méltányos, ha a zsidók jogi helyzetének rendezése előtt a betiltásról intézkednének. Mindkét megoldásra vannak érvek, mert egyrészt a kiskereskedelem semmilyen veszélyt nem jelent csekélységénél fogva, másrészt viszont a zsidók szabad kereskedelmi tevékenysége sok szempontból káros lehet a kereskedelemre. Többek között amiatt is — melyet a napi gyakorlat mutat — hogy ez sokszor a bűnözés melegágya, mivel becsapják a vásárlókat. Az albizottság véleménye ezért az, hogy bár engedélyezzék a zsidók számára a kereskedelmi tevékenységet, szigorúan szabályozzák azt, többek között engedélyek kiadásával, hogy a csalásokat visszaszorítsák.²⁰⁹ Aztán egyebek mellett az 1791. 36. tc. 1. §-ához tartozó szöveggel kapcsolatosan azon megállapítás tételik, hogy az olyan visszaéléseket, csalásokat, amelyeket Zemplénben a zsidók el szoktak követni, alapos kivizsgálás után szigorúan büntetni kell. A javaslat mindenki számára engedélyezné a tokaji bor előállítását, így tehát ami a zsidók ettől és a kereskedelemtől történő eltiltását illeti, a döntés az országgyűléstől függ.²¹⁰

A szintén gróf Cziráky Antal országbíró elnöklete alatt üléselő, a nemzeti nevelés kérdéskörében értekező tanügyi albizottság által készített munkálat néhány paragrafusa is érinti a zsidókat. Ezek között csupán azzal a szerény igénnyel találkozunk, hogy ahol nincs zsidó elemi iskola,²¹¹ ott a zsidó gyerekek

Festorum et dominicorum observantia. (Harmadik szakasz. I. Az egyházi ünnepek szenteléséről, a) Illő megtartása a vasár- s ünnepnapoknak.) „Zsidók saját kezökkel, vagy hitsorsosaik segedelmével akármi munkát végre hajthatnak; ennél fogva nekik ama házakban, mellyeket tartanak és laknak, pálinkát is égetni vasár- s ünnepnapokon megengedtetik, nem pedig a nyilvános adásvevés is; egyébiránt magukat az országban bévett egyházi rendtartást illető rendelményekhez szabni köteleztetnek. (1787. Máj. 22. k. 18,638 sz. a. int.) Fa-vágás s hordásátul azonban, nem különben egyéb lármás munkáktul is a helységek határin belől mondott napokon eltiltatnak az 1823. Dec. 9. k. 30,202 sz. a. intézvénynél fogva.” illetve még b) Cultus temporis sacrati. b) Megülése a szentelt időnek. *A zsidók farsangi mulatságai nagybőjtben országszerte szüntessenek meg.* (1824. márc. 2. 5401.) uo. 243. vö. Enchiridion, 1825. III. 304–305. „Judaei Diebus Dominicis, et Festis ab actibus publica emtionis, et venditinis prohibeantur, et semet inductis per Regnum Politiae Sacrae ordinibus omnimode accomodare teneantur.” Valamint még megfogalmazva: „Judaei a sectione, et ventione Lignorum aliisque laboribus strepituosis, diebus Dominicis et Festis in Intravillano Possessionum praesuscepiendis, et perficiendis sollicitate abstineant.” Továbbá: „Judaeis exustio Cremati Diebus Dominicis et Festis per se, vel auxilio suae Religionis Hominum suscepienda admittitur.”

²⁰⁹ Relatio Sub-Deputationis Commercialis quoad rem Opificiorum, Fabricarum, et Mercimoniorum. Typis Regiae Universitatis Hungaricae, Budae 1829.17.

²¹⁰ Relatio Sub-Deputationis Commercialis...1829. 26.

²¹¹ „A’ Zsidó községeknek is vannak tulajdon iskoláik; némelly helyeken norma szerént tanítanak... önnön belátások szerént intézhetik el taníttatások’ módját, iskolai könyveket, ’s a’ t.” Tudományos Gyűjtemény, 1817–1841, Fejér György et alii... (Szerk.) Trattner Tamás János betűivel, és költséggével, Pest 1817. III. 8. (A’ magyar Nemzet’ Culturájáról.)

keresztény iskolába járjanak,²¹² illetve hogy az iskolaköteles kor 6-tól 12 éves korig tartson és ez a zsidókra is vonatkozzon.²¹³ Továbbá még ugyanebben a fejezetben említették az iskolai könyvekről, hogy a zsidó iskolások számára is kell lennie egy külön tankönyvnek, hogy a vallásukról tájékozódhassanak.²¹⁴ De olyanról is olvashatunk, hogy amikor 1828. október 28-án a 6. ülésén némelyek felvetették, hogy a bizottság éppen napirenden lévő és tárgyalandó szövegrészében a zsidókkal kapcsolatosan név szerint is essék említés, mivel az ő iskolai tanulmányokban való részvételük is engedélyezendő, a bizottság nemes egyszerűséggel elveti az ötletet. Részben azért mert a szöveg egyébként is az ország teljes népességéről szól, részben pedig azért, mert már teljesen mindennapos, hogy a zsidók között is folytatnak tanulmányokat.²¹⁵

²¹² Hasonló indokkal nem támogatta a Helytartótanács a David Friesenhausen által az 1806. július 26-án József nádornak benyújtott, Pesten létesíteni kívánt rabbinikus szeminárium ötletét: „Its reasons for doing so were...the policy of the state was to diminish the separateness of the Jews...there was no need of a Jewish school, since the Jews were permitted to study in the Christian schools.” *Raphael Patai: The Jews of Hungary: History, Culture, Psychology.* Wayne State University Press, Michigan, Detroit 1996. 243.vö. *Schams, F.: Vollständige Beschreibung...* i. m. 179–180. „Zur Bildung der israelitischen Jugend besteht seit 5. November 1814, gemäss allerhöchster Anordnung, auch eine nach Art der christlichen Normalschulen eingerichtete Lehranstalt in Pest, mit einem Lehrer und zwey Gehülften...84 Mädchen und 78 Knaben besuchen diese Schule im Laufenden Jahre, und erhalten ausser dem gewöhnlichen Normal-Schulenunterricht auch Belehrung in der hebräischen Grammatik.”

²¹³ (Sectio II. De Scholis Vernaculis, Caput II. *De norma studiorum in vernaculis Pagorum et minorum Oppidorum Scholis.* 28.§.) In: *Opinio Excelsae Regnicolaris Deputationis motivis suffulta pro pertractandis in consequentiam Articuli 67:1790/1 elaboratis Systematicis Operatis Articulo 8. 1827. exmissae, circa Objecta Rei Literariae. Auctoritate Comitiorum impressa, Typis S. L. Weber, Posonii, 1830. 26–27. vö. az 1828. november 7-én tartott 10. ülésen történekkkel. Protocollum Consessuum Sub-Deputationis Regnicolaris in Literariis ad mentem Articuli VIII. 1827. exmissae. Typis Regiae Scientiarum Universitatis Hungaricae, Budae 1829. 33.*

²¹⁴ *Opinio Excelsae Regnicolaris Deputationis...circa Objecta Rei Literariae...1830. 31. (Sectio II. Caput VI. De Libris usui Scholarum vernaculorum necessariis. 42.§.) vö. Protocollum... Sub-Deputationis Regnicolaris in Literariis...1829. 36. szintén a november 7-i 10. ülésen.*

²¹⁵ *Protocollum...Sub-Deputationis...in Literariis...1829. 14–15. vö. Schwartner, M.: Statistik...Verbesserte Ausgabe...i. m. 1811. III. 438.* „Unter den männlichen, den Kinderjahren entwichenen Juden in Ungern, ungeachtet dieselben mit den polnischen einem und demselben Geschlecht angehörigen, sind nur äusserst wenige, die nicht hebräisch lesen, und wohl kein einziger, der nicht – rechnen könnte.” Néhány évvel korábban még más volt a helyzet például Borsod megyében, ahol is a vármegye főbírája a miskolci zsidó iskola felállításával kapcsolatosan a következőket írja a megyei közgyűlésnek: „...a’ Megyebeli ‘Sidó Iskola ugyan nagy ügyvel bajjal fel állítatott, a’ ‘Sidók azomban Gyermeküket az Iskolában jártni nehezen akarják, és hanemha a’ Gyermekek Iskolában való fel adására, más valamely keményebb módon a’ ‘Sidók nem szorítatnak; szép szerivel, a’ kívántt vég benne nehezen érődhetik el; mivel mi Currensaink által, a’ Gyermekek Iskolában való jártnására szorossabb Fennegetődzések alatt is kényszerítettük; Fennegetődzésünk előmeneteleit mindazáltal nem tapasztalhattuk.” *MNL BAZML, IV. 501. e. 702/1792. (1792. február 12.) E kérdés pedig szorosan összefüggött a zsidók házasságkötésének kérdésével, melyet a Helytartótanács időről-időre megerősített a rendeleteivel. vö. Az 1786. évi szeptember 19-i 40499. sz. alatt, az 1798. évi május 1-jei 9814. sz. alatt, az 1802. évi augusztus 31-i 18386. sz. alatt, valamint az 1843. évi május 2-i 15134. sz. alatt újlag kelt helytartótanácsi rendelettel. Ez a kérdés folyamatosan napirenden volt a megyei közgyűléseken: „... Zsidó ifjak, mi előtt akár maguk vallásbeli, akár más oskolákban nyert szabály szerinti oskolai tanittatásokról kiadott hiteles bizonyítványt elő nem mutatnak, házasodni ne engedtessenek.” *MNL BML, IV. 1. a. 92. köt. 765–766. (2671. jegyz. pont, 1843. július 23-i kisgyűlés.) Veszprém még az utolsó rendi országgyűlésre küldött követeinek utasításába is felveszi a kérdést. vö. MNL VeML, IV. 1. a. 71. köt. 816. (2024. jegyz. pont), 1847. október 18.**

A sérelmi albizottság munkái között összegyűjtve ismételten megtaláljuk ugyanazokat a sérelmeket, melyeket már több mint negyed százada kinyomtatnak, sőt egyesek már a 18. század kilencvenes éveinek bizottsági munkálataiban is felhozattak.²¹⁶ Szintén több említés tételik az V. osztály sérelmei között a vármegyék részéről a zsidókkal kapcsolatosan, melyek többsége, mint már láttuk, az 1830. évi országgyűlés irományiba is belefoglaltattak.²¹⁷ Először Veszprém majd Pest vármegye, Szepes, Torna és Zemplén vármegye, majd Újvidék és Késmárk városa, majd ismételten Késmárk városa sérelmeit és kívánalmait olvashatjuk. Az ötödik osztály sérelmei között olvashatjuk, hogy például Pozsony vármegye javaslatot tett arra, hogy a Pozsony szabad királyi városban lakó zsidók számára engedélyezzék a nagykereskedelmet a raktárakból, ezzel szemben a város még vásárnapokon is megakadályozza ezt, és lefoglalja az árut. Ebben az esetben valójában egy gyakori jogi természetű ügyről van szó. A kérdés ugyanis az, hogy a vármegye fennhatósága ebben az esetben kiterjed-e a városra, amely önálló joghatóság. A város ugyanis nem csak a piaci, hanem minden másféle kereskedelmet megakadályoz arra hivatkozva, hogy erre privilégiuma van. Ezért a vármegye pert (*fiscalis actio*) kezdeményezett. Az ilyen jogvitákra nézve királyi dekrétum van hatályban, amely a magasabb szintű joghatóság előnyét írja elő. Ennek ellenére a pozsonyi előjárók nem szüntetik be a jogsértő gyakorlatot. A javaslatok: 1.) a kereskedelmi ügyek nem a szabad királyi városok privilégiumainak körébe tartoznak, mert nem joghatósági ügyről van szó, hanem olyanról, amelyet törvénycikk is szabályoz (Zsigmond VI. dekrétuma 22. és 23. cikkely, és az 1715. évi 63. tc.), így ez kell, hogy vonatkozzon a zsidók kereskedelmi tevékenységére is; 2.) amíg a per le nem zárul, a vármegye ne függesse fel a döntését, 3.) függesszék fel az eljárást addig, amíg a város meg nem indokolja, miért folytatja a javak jogtalan elkobzását. Az írás végén arról áll egy javaslat, mely szerint a városnak a törvényekkel összhangba kell hozni a privilégiumai gyakorlását.²¹⁸ A sérelmi bizottság sérelmeivel és kívánataival kapcsolatosan megemlítendő, hogy gyakran előfordul az is, hogy valamely ügyből kifolyólag éppenséggel egy másik bizottság munkálatai, írásai között találhatjuk őket, mint például az adóügyi vagy hadügyi jellegűeket.²¹⁹

²¹⁶ *Cospectus Gravaminum et Postulatorum...*1828. 7.

²¹⁷ *Gravamina et Postulata Statuum et Ordinum...* quae in Comitibus Regni Anno 1830 celebratis... 1830. vö. az 1830. évi országgyűlésnél tárgyalt pontokkal.

²¹⁸ *Gravamina et Postulata Statuum et Ordinum...* quae in Comitibus Regni Anno 1830 celebratis...1830. 34–36. A sérelmi bizottság ezen irományai tulajdonképpen a korábbi, tehát az 1830. évi országgyűlés gravamenjei és posztulátumai összegyűjtését és közreadását jelentik. E munka tehát tartalmilag és lényegileg is az 1830. évi országgyűlés aktáit képi.

²¹⁹ *Opinio Excelsae Regnicolaris Deputationis pro pertractandis in consequentiam Articuli 67:1790/91 elaboratis Systematicis Operibus Articulo 8. 1827. exmissa, de Objectis ad Deputationem Contributionalem-Commissariatam relatis, depromta. Auctoritate Comitiorum impressa in Typographia Ludovici Landerer de Fűskút, Posonii 1830. 4. vö. *Cospectus Gravaminum et Postulatorum...*1828. 19. (Postulatum de regulanda Gente Judaica eorumque ad Militaria etiam Servitia applicatione)*

A vármegyék észrevételei

A vármegyék által tett észrevételek tulajdonképpen a bizottsági munkálatok utóéletének is tekinthetők, melyek a rendszeres bizottsági munkálatok ki nyomtatásai után kezdődtek meg. E küldöttségek tevékenysége lényegében 1831–1832-ben ment végbe, mely a bizottságok által készített munkálatok megvizsgálására, véleményezésére fordította figyelmét, s melyeket végül a vármegyék közgyűlései — némely esetekben a kiküldöttségek észrevételeinek az utolsó pillanatban történt változtatásaival – hagytak jóvá. Tanulságos ez az irategyüttes abból a szempontból is, mert megmutatja, hogy az egyes vármegyék a bizottsági munkálatok elvileg közérdeket képviselő helyzetértékelésével és terveivel szemben esetleg milyen helyi, vagy adott esetben csakis a megyére jellemző érdekekkel ütközik, vagy privilégiumokon nyugvó érdekeket sért. Számos olyan rendelkezésről — esetünkben akár a zsidókkal kapcsolatosan — nem történtek észrevételek, melyek eredetileg benne voltak a bizottságok egyes munkálataiban, még a törvénycikkekkel kapcsolatosan sem; másutt pedig nem egy esetben olyan tárgyak, és változtatni kívánt dolgok soroltattak az egyes tervezetekhez, melyek eredetileg nem is szerepeltek a munkálatokban. A megyei vitatások ugyanakkor egy másik burkoltan megfogalmazott célt is szolgáltak: „A haladó szellemű megyék követői...titkos tanácskozásai...elhatározták, hogy szabad sajtó és egyéb fórumok híján az alapjában konzervatív szellemű operátumok megyei vitatását fogják arra felhasználni, hogy önmagukat párttá szervezzék, liberális reformjavaslataikat érvényre juttassák.”²²⁰

Bihar vármegyének Váradolasziban 1832. január 26-án Sombory Imre első alispánnak elnöklete alatt megtartott megyei közgyűlés 52. ülésén az *Azon különös tárgyakról, melyek az országos sérelmek és kívánságok közül egybevetés végett a közönséges politiziai tárgyakban munkálkodó küldöttségnek kiadattak* cím alatt tárgyalt fejezeténél még „A zsidók rendbeszedéséről semmi észrevétel” nem történt, azonban április 7-én a tervezet 8. §-ával kapcsolatosan megjegyezték: „...hogy a zsidók a jobbágyi telkek megvételére felszabadíttatván, ennekutánna türedelmi pénzt ne fizessenek, hanem minden előforduló munkákat és közterheket az adófizető néppel különböztetés nélkül tellyesítsenek és hordozzanak. Minthogy pedig a zsidóságnak az ország több lakosai között illy móddal leendő elszerkeztetése nem kevés idő alatt történhetik meg: Ő császári királyi Felségét – hogy a zsidóságra nézve addig is, egy a fentebbi célzásokkal egyező, és reájok nézve sinórmértékül szolgáló rendszabást kegyelmesen kiadni méltóztasson – megkérni szükséges lészen. A 9-dik §-ra. Minthogy a zsidóságtól a bor-, pálinka- és húsmérést, mint ételme keresése módjait,²²¹ főképpen

²²⁰ *Gergely András*: A „rendszeres bizottsági munkálatok” szerepe a magyar reformmozgalom kibontakozásában. Tiszatáj 28. (1974) 6. sz. 38.

²²¹ Az italmérésekkel, illetve a zsidók által üzemeltetett vendéglátó kocsmákkal kapcsolatban gyakoriak a zsidókat elmarasztaló feljegyzések. „In die Kategorie des inneren Handels gehört auch der Getränke-Ausschank. Wirthhäuser gibt es überall im Lande, aber sie lassen vieles zu wünschen übrig...Bei Juden und Magyaren findet er kaum etwas, als ein schlechtes Getränke, bei jenem Branntwein, bei diesem Wein...Am trübseligsten geht es dem Reisenden in Judenkneipen, den da bekommt er zum Essen beinahe nichts, und was er auch bekommt, das ekelt ihn an.” *Csaplovics, J.*: Gemälde... i. m. II. 103. „In den Wirthshäusern an den Nebenstraßen, in welchen der Hebräer

azon okból, nehogy ezektől megfosztatván, amiatt vétkes tettek követésére vemedni kénytelen legyen, eltiltani nem lehetne; annál fogva ezen §-ból a következő szavak: »prout et ab omni cujuscumque speciei liquorum minutis mensuris instituenda epocillatione« ki fognak hagyatni.”²²² A bányatörvény tervezetére is megtörtént a megye észrevétele, mely a LXI. törvénycikk 2. és 3. §-ában a zsidók bányavárosokba történő tilalmáról rendelkezik. Az országos albizottság abban a vélekedésben volt, melyet maga a megye is elfogadott, „...hogy a zsidóknak az eddig történt megszoríttatások némüképpen enyhítődjön, azon tekintetből, hogy jövőre az országnak hasznosabb polgárjai lehessenek...”, annál fogva e jelen küldöttség úgy vélekedik: „...hogy a bányavárosokban való foglalatosság és lakást nékiek megengedni lehetne.”²²³ Igaz ugyan, hogy ország törvényei mindeddig ezen szabadságnak megadása ellen szóltak, de másfelől „...a küldöttség kétséget nem szenvedhetőnek gondolja azt is, hogy azon okok, melyek ezelőtt szinte hat századdal adtak legelőbb alkalmatosságot arra, hogy a zsidók a bányavárosokból kitiltódjanak, már régen elenyésztek...”, valamint azt sem lehet gondolni, hogy a vétkek századok óta a megjobbulásnak vagy jobbulhatásnak legkissebb reménye nélkül is apáról fiúra származtak volna, és egyébként is „...ezen lakás- és munkálódásbéli csekély szabadság a terheltségénél talán bővebb reménységet nyújtand arra, hogy a zsidók is idővel országunknak valódi érdemes tagjai lehessenek”²²⁴

Pest vármegye csupán a kereskedelmi albizottság munkálataival összefüggésben tett zsidókra vonatkozó említést. 1831. március 6-án a Pest városában ülésező Pest megyei közgyűlés alatt elővetetett a kereskedésbeli tárgynak második része, úgymint a mesterségek, fabrikák (manufaktúrák, gyárak) és kereskedés előmozdítása, az erre nézve javallott 4 törvénycikkkel. A II. cikkely a

so gerne, und seit einiger Zeit so häufig die Pflege der Durchreisenden (den Wein- und Branntweinschank) über sich nimmt, ist weder für Vieh noch für Menschen gesorgt.” *Bielek, L.: Ethnographisch-geographische Statistik...i. m. I. 351.* Még a század későbbi munkáiban is, megemlítve e tevékenységnek a köznép körében jelentkező járulékos hatásait is. „Ein grosser Theile der Juden lebt vom Pachte der Wirthshäuser, neben welchem er noch einen Kleinhandel (Krämerei) betreibt. Das ist für das gemeine Volk die verderblichste Classe, welche die Grundherren mit ihrem Schankrechte gross gezogen haben und noch gross ziehen. Durch leichtgewährten Credit, der freilich auf wucherische Zinsen geht, verlocken sie das ungebildete Volk, bis dessen Vermögen und Verstand im Branntwein untergeht, so dass Weib und Kinder elendiglich verkümmern müssen. Die Gemeinden machen es den Grundherren nach; denn das Wirthshaus pachtet am theuersten der Jude. Das Schankrecht ist darum ebenso schädlich für das gemeine Landvolk wie fruchtbringend für die Juden, die unter der nordungarischen Bevölkerung den nüchternen, stets berechnenden (und deshalb auch immer gewinnenden) Theil ausmachen.” *Paul Hunfalvy: Ethnographie von Ungarn. Franklin-Verein, Bp. 1877. 372–373.*

²²² Az 1827-dik Esztendei 8-dik Törvénycikkely Következésében Készült Országos Rendszeres Munkák Megvizsgálására Tekintetes Nemes Bihar Vármegye Által A Közönséges Politziai Tárgyakban Rendelt Biztosságnak Észrevételei S Ezek Folytában Költ Végzések. Tichy János Könyvnyomtató-Intézetében, Nagy-Váradon 1833. 20. vö. MNL HBML, IV. A. 1. a. 240. köt. 722–723. (1832. év, 1614. jegyz. pont.)

²²³ Az 1827-dik Esztendei 8-dik Törvénycikkely Következésében Készült Országos Rendszeres Munkák Megvizsgálására Tekintetes Nemes Bihar Vármegye Által A Bányászati Tárgyakban Rendelt Biztosságnak Észrevételei S Ezek Folytában Költ Végzések. Tichy János Könyvnyomtató-Intézetében, Nagy-Váradon 1833. 5.

²²⁴ Uo.

fabrikák és azoknak kedvezéseiről tárgyalásánál e) pont alatt csupán annyi lett megerősítve, hogy e tervezetben „a zsidókra tett javallat a maga állapotjában maradván.”²²⁵

Az 1832. november 8-án gróf Vay Ábrahám királyi kamarás és főispáni helytartó elnöklete alatt Beregszászon tartott Bereg megyei közgyűlésen, az 1527. jegyzőkönyvi pont alatt tárgyalás alá vett megyei észrevételeknek a közpolitikai albizottság munkálatit érintő fejezete 36. észrevételként olvastatott *A Magyar Országban és a hozzá kapcsolt Tartományokba a Sidók állapottyára nézve bé hozandó Törvény Javallatt úgy leszen módosítandó* cím alatt, hogy a 2. §-hoz azt kívánták tenni: „...hogy az olyan Törvényhatóságok, melyekbe Sidók eddig se laktak, és a melyek eddig sem engedték meg a Zsidóknak közöttök való lakását, azokat bé fogadni ne köteleztessenek.” A 4. §-ra nézve „...azon módosítás leszen szükséges, hogy a Zsidók mátriculaji magyar nyelven vitessenek.” A 9. §. után pedig „...világosan bé iktatni szükséges, hogy amennyibe sem a jelenkor elmederüléseinek meg fogásaival sem a Keresztény Vallás Erkölcsi Tudományával, mely a név és nemzetség között való külömbséget a Lelkiekben felálhatónak nem tartya egyátalyába öszve nem férhető lévén a Zsidók által eddig fizetett Türedelmi adónak képzete az alól jövendőre ezen Feleket átalyában felmentessen.” A 11. és 12. §-ok rendelkezései pedig „...csak azon Városokra terjesztessenek ki, melyekbe Zsidók már eddig is laktak, vagy őket ezentul önként bé venni akarnák.”²²⁶

A megyei közgyűlés 1532. jegyzőkönyvi pontja alatt tárgyalt úrbéri munkálatok 35. cikkelyével kapcsolatosan tett 4. észrevételeként olvashatjuk, hogy a „Czikkelybe foglalt 's a következők által bé igazolt sikeres Rendelés fel nem forgattatik é? mert valyon lehetne é mesterségesebb módot feltalálni arra, hogy a Jobbágyi Telket mennél hamaráb és nagyobb számmal üressen maradjanak, minthogy az Jobbágyoknak az Tulajdonosság Jussa mégpedig a szabad adás vevés által akként megadasson; valyon nem több tsak 10, legfejjebb 20. Esztendőknék lefojta után nem a tehetősebb adózók, Sidók, és Örmények váltyák é magokhoz kikeresett mesterséges módok által is — az illyen – Nemesi Jussoknak valóságos sérelmével eladott Telkeket?”²²⁷

Torontál vármegye szintén eleget tett tisztas kötelezettségének 1832. július 16-án és az azt követő napokon a Gád helységben tartott üléseken, mely még az 1831. május 16-án tartott közgyűlésből lett kirendelve abból a célból, hogy

²²⁵ Az Országos Rendszeres Munkáknak megfontolására Tekintetes Pest Vármegye Rendei által kiküldetett Deputációnak Véleménye a Kereskedésbeli {Commerciale} Tárgyban, a Tekintetes Nemes Vármegyének erre tett Észrevételeivel, és Határozásaival együtt. Nyomtat. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi I. Könyvnyomtató-Intézetében, Pesten 1832. 10.

²²⁶ Fő Méltóságú Országos Kiküldöttség Munkájának a Publico Politicumokat illető része az ezt megvizsgált Megyei Kiküldöttség Észrevételeivel edgyütt, melyeknek öszvehasonlítása után a következő Határozások tétettek. [Bereg vármegye] 1832. MNL OL, A 96, 9. dob. I./4–5. A-Cs. 10118.

²²⁷ Az Országos Kiküldöttségnek az 1790-k Esztendei 67-dik és az 1827-k Esztendei 20-k Törvény Czikkely értelmében a Kegyes Urbariumnak Elrendelésében kidőlgözött Véleményes Előadására tett Észrevételei T. Beregh Vármegye Kiküldöttségének. 1832.. (A jegyző a jegyzése címének megadásakor az adatokat kissé pontatlanul adta meg. A címben az 1791. év, ill. az 1827. évi 8. cikkely értendő) MNL OL, i. h. 10128.

az utóbbi országgyűlés közpolitikai albizottságának munkálataira nézve észrevételeit megtegye. A megye egyetértett az albizottság munkálataival, ugyanakkor kívánta azt is „...hogya a zsidókon a Királyi Kamara által megvenni szokott türedelembéli taksa,²²⁸ mint nevezetére nézve is gyűlöletes adózás neme, annál inkább megszüntessen, minthogy se a természeti, se polgári törvényeinkben nem gyökerezethetik, és különben is a törvényhozó testnek figyelmére igen méltó a zsidóságnak a többi földnépével egyenlőbb helyheztesítésben való tétele, mert a reája kiszabott különös terhek, és azon kirekesztések, melyeknek kitéve vagyon, egyedül arra szolgálnak, hogy minden az országhoz, hazához szorosabban le nem kötelezett zsidó magát – mint idegent tekintvén, és a polgári egyesület jótéteményeiben részes lakostársára káján szemekkel nézvén — rövidségét, melyet e részben szenvedni kéntelen — akármely utakon és módokon helyrehozni, és gyakorta mások tetemesebb megkárosításával is kipótolni törekedjen.”²²⁹

Békés vármegye is megtette észrevételeit a közpolitikai albizottság munkálataira. 1832. július 4-én a 8. ülésen olvastatott a még 1831. január 27-én Vidovitch György királyi tanácsos és első alispán elnöklete alatt Gyulán ülésező közgyűlésből e célra kirendelt bizottság által készített észrevételek némelyike. Az 1. §. nem nyugtatta meg a bizottságot, „...mert nem látja mért kelessen a’ Zsidóknak az Országba lehető bé fogadhatásokra, s letelepíthetésekre nézve más törvényt hozni, mint a millyen ezen IX-k rész legelső száma alatt a külföldről bėjövőkre átalyános tekintetbe javasoltatott; minélfogva a’ Zsidókat is tsak azon törvények alája vetni, mint emberi, mint politicus szem pontbúl véve tanátsosbbnak gondolná.” A 2. §-sal egy véleményen vannak, „Mert ugyanis ha erre nézve az adatik okúl, hogy a’ Zsidók fortélyos törvény áthágók /: prevaricatorok: /és csábítók, kik kivált a’ nemesebb ércz körüli manipulatióban tehetnek károkat, – akkor a’ politica administratio mellynek az ilyenekre felügyelni módjában, tehetségében áll, tsak árnyékba borittatik az olyan törvény osztályát a’ hely színétől távúl tartja.” A 3. §-ra nem volt észrevétel, s a 4. §. is rendben lenne, „...azonban hogy matricularis könyveinknek vitelében egyedül tsak a Magyar nyelvet tartozzanak használni a’ Zsidók is...” Az 5. §-ra csak

²²⁸ Egy 1788. szeptember 16-án kelt rendelet szerint megszűnt azon bélyeg, melyet a zsidóságtól eddig mint megtűretésük béreként szedtek. A Magyar Királyi Helytartótanács elrendelte, hogy az eddig taxa tolerantialis (türelmi adó) néven szedett adó mostantól kamarai adóként fog nevezetni, vagyis: „... dass die von der ungarischen judenschafft jährlich zu erlegende tax nicht mehr unter dieser benamung, sondern unter einer cameral tax eingeschoben werden solle.” MHJ XVIII. 770. sz. 428–429. vö. *Grellmann, H. M. G.*: Statistische Aufklärungen... i. m. 1797. II. 192. „Die sogenannte Toleranztaxe der Juden soll ferner als ein Cameralgefälle fortdauern.” – „In general, the Toleration Tax epitomized the relationship between Jews and the Habsburgs during the age of absolutism. Like other absolutist sovereigns...paid little attention to Jews other than finding ways to elicit tax revenue from them. In this regard, the Toleration Tax embodied a shift in the attitudes of the Habsburgs from earlier monarchs whose religious disdain determined how they governed Jews into monarchs who overlooked religious differences in favor of the practical demands of the state.” *Lupovitch, H. N.*: Jews at the Crossroads... i. m. 38–39.

²²⁹ Az Országos Rendszeres Munkáknak Megfontolására Tekintetes Torontál Vármegye Által Kirendelt Küldöttségnek Véleménye A Köz Igazgatási Tárgyban A Tekintetes Nemes Vármegyének Erre Tett Észrevételeivel, És Határozásaival Együtt. Nyomtatott Grün Orbán Örökösseinél, Szegeden 1832. 13–14.

annyi észrevétel volt, hogy „...ennek applicatiójában is az első §-phust abba az értelemben kívánna vétetni a' küldöttség, – a' mint azt módosítandónak projectálta.” A 6. §-ra semmi észrevétel, a 7. §-hoz annyit, „...hogy az abban érdeklett kötelező vagy szerződésbéli írásainak szerkesztésében is a' Magyar nyelv használtasson, – és azon kifejezet »idiomate et caractere in regno usitato« más nyelvet érteni se lehessen.” A 8. §-hoz kívánták, „...hogy a' földműveléssel foglalkozó Zsidó azon terheken kívül, mellyeket a' többi adófizetők is viselnek, egyébbnek alája vetetni úgy sem tzeloztatik, nagyobb világosság okáért nyilván ki fejezve kívánna látni a' küldöttség, – hogy az illetén Zsidó különösen a' türedelmi Váltáság fizetése alól is fel léssen oldozva.” A bizottság a 9. §. némely részeit elfogadja, „Ellenben azt vélekedése szerént jónak, sőt igazságosnak sem tartja, hogy a' jószágok ideigleni haszonbérleseitől úgy szintén az italoknak kisebb mértékbeni korcsmáltatásától törvényessen el legyenek tiltva: mert ha jó a' köz dolgok administratiója akkor valóban ilyen természet ellen való egyes nép osztályi meg szorításokra a' társasági életben szükség nints!” A 10. §-ra nem volt észrevétel, a 11. §-hoz azt kívánta tenni a bizottság, hogy a paragrafusnak „...provisióját a' javasolt mivoltban óhajtana a' jobbágy telkekre s' földekre is kiterjeszteni, a' küldöttség, – melly szerént... szabad légyen a Zsidóknak, a' szabad adás vevés törvényén –, de tsak úgy ha magok művelendik azokat, – Urbarialis Földeket is venni, – hogy illetén kép ne tsupán consumensek maradjanak, hanem lassanként producensek is váljanak belőlök.”²³⁰

Nógrád vármegye is megtette észrevételeit a zsidók szabályozására vonatkozóan. Moysfalvi Gyurcsány Gábor első alispán elnöklete alatt üléselő közgyűlésnek a közpolitikai albizottság munkálataira kirendelt választmánya mindjárt a törvénytervezet 1. §-ában történt azon szabásra, mely a külföldi izraelitáknak az országba és a hozzá tartozó tartományokba történő bevándorlását tilalmazza, úgy kívánja módosítani, hogy ez alá a rendelkezés alá csak a teljesen vagyontalan és kóborló zsidók essenek, koránt sem pedig azok, akik a nagyobb kereskedők soraiba tartoznak, melyet természetesen hitelesen bizonyítani is tudnak, s akiket a nemzeti kereskedelem hasznos eszközeinek lehet tekinteni. A 2. §-ra nem volt észrevétel. A 3. §-ra nézve azt a módosítást kívánják eszközölni, hogy ne csak a katolikus, hanem minden más bevett vallás ünnepeit maguk az izraeliták hasonlóképpen, keresztény szolgálókra nézve pedig általában megtartani tartozzanak. Így a szövegben azon kifejezést: „Festivitates tamen Catholicorum” a „Festivitates Christianorum” módosítással kívánják jóváhagyni. A 4. §-ra nem volt észrevétel. Az 5. §-ra nézve azt kívánják, hogy a zsidók nyilvántartását és az adminisztrációt a törvényhatóságok különösen komolyan vegyék. Javasolja a türelmi adó megszüntetését, ugyanakkor azt is, hogy a törvényhatóságok által kivetett adó és egyéb terhek a zsidókra is vonatkozzon. A megye tehát kívánja „... az izraelitáknak az úgynevezett türedelm-beli taksáktól leendő felmentéseket, és az illető törvényhatóságok által beszedni

²³⁰ Vélekedése Tekéntetes Nemes Békés Vármegye Választottságának – és az arra hozott köz-Végzés – az országos kiküldöttségnek a köz polgári rendtartást /: publico-politicum :/ illető tárgyban készített rendszeres munkája felett. [1832] MNL OL, A 96, 9. dob. I./4–5. A-Cs 10215–10217.

szokott adózásra, és egyéb avval járó terhekre való köteleztetéseket.”²³¹ Mind ezekre azért van szükség mert e taksa egyrészt önkényes, törvénytelen, hiszen nem is az országgyűlés vezette be – nem beszélve arról, hogy ez a kamara bevételeit gyarapítja; másrészt ennek megszüntetése és a zsidóknak a közadózásra történő szorítása az adminisztrációt is egyszerűsítene és egységesítené: „Mert bizonyos az, hogy az országba már befogadott izraeliták, ha nem is az ország polgárai, de tagadhatatlan, hogy annak lakosai lévén, és az általuk fizetendő summa is a nemzeti vagyomból szivárogván, valamint erántok, úgy adózásokra nézve is bizonyára nem az önkény és kegyelem, hanem egyedül a törvény rendelkezhet; – melynek pártfogásától azonban eddig az adózás kivetésében reájok nézve gyakorlott mód szerint egészen megfosztatnak. De általjában törvénytelen is ezen türedelembeli taksa neve alatt reájok nézve történni szokott adóbéli kivetés, mert összeütközik azon semmi kivételt nem szenvedő törvényekkel, melyek akármely néven nevezendő adónak nem másképp, hanem egyedül országos gyűléseken lehető meghatározását tárgyazzák.”²³² A 6. és 7. §-ra nézve nem volt észrevétel, a 8. §-ra hogy „A földművelést gyakorló izraeliták eránt való ójomány szüksége az előbb kívántakhoz képest megszüntetvén.”²³³ A 9. §-t úgy kívánná a küldöttség módosítani, hogy „...ha egyéberánt a moralis characterek és ügyességek egynémely izraelitákat a hivatalok viselésére alkalmatossabbá tenné, nemzeti tekintetek őket egyedül a nemesek által kirekesztőleg viselő hivataloktól gátolja.”²³⁴ A továbbiakban ne mástól, hanem egyedül azon haszonbérletektől tiltsák el őket, melyekkel jobbagyi illetőségek használata van egybekötve, vagyis minden egyéb haszonbérletek gyakorlásában az izraelitákat a megye továbbra is meghagyni kívánja. Nógrád vármegye által kiküldött azon bizottság, mely az országgyűlés közpolitikai bizottsága által készített munkála-

²³¹ Az 1827. Esztendei 8-dik Törvény-Czikkely Következésében Készült Országos Rendszeres Munkák Megvizsgálására Tekintetes Nemes Nógrád Vármegye Által A Publico Politicumot tárgyozó Szakaszban Rendelt Biztosságnak Észrevételei S Ezek Folytában Költt Végzések. Esztergomi K. Beimel József betűivel, Pesten 1832. 19.

²³² Uo.

²³³ Nógrád Vármegye... Publico Politicumot tárgyozó... Észrevételei... 1832. 20. A következő országgyűléseken a zsidókkal kapcsolatosan felhozott panaszok egyik leggyakrabban idézett eleme az volt, hogy a zsidók nem akarják a földet művelni. Ezt az általános igazságot hallgatólagosan a kortárs Rosenthal is elismerte, ugyanakkor igyekezett bizonygatni a rendeknek, hogy azért e népcsoporton belül vannak jó példák is. „Magyarország sok tájain, kivált felső részén, földművelésből élnek a zsidók. A gazdag haszonbérlek ugyan nem fogják az eke szarvát, s a szénahányó vasvillát, mivel nincs reá szükségük, de az ő zsidó cselédek, s alsóbbrendű zsidó haszonbérlek szorgalmasan űzik a földművelést. Így láttam 1832. évi július hónapban, midőn Zemplén vármegyében Tálya és Mád között egy katolikus lelkésszel utaztam, egy 70 éves zsidót déli órákban, midőn a nap legrekenőbben lövelte szét sugárait, a mezőn kévéket kötni, s csodálkozva néztük, minő készséggel s il-lósséggel tette ezt; s annyi időt sem engedett magának, hogy nyájas köszöntésünkre figyeljen.” *Rosenthal M.: A zsidó és a korszellem...* i. m. 76–77. Ami a zsidóknak a földhöz való viszonyát, vagyis az *urbialis sessio* kérdését illeti, először az 1832–36. évi országgyűlésen eredményezett érdemi vitákat az úrbéres cikkelyek tárgyalása során. Akármely kérdések vetődtek fel azonban, a zsidókkal szembeni bizalmatlanságuknak majd mindig hangot adtak a rendek. vö. Országgyűlési Tudósítások I. 571., Országgyűlési Tudósítások II. 21., 135., 144., 187., 236., 292., Diarium Comitiorum 1833. V. 127–128., 134., Országgyűlési Tudósítások II. 355., 364., Országgyűlési Tudósítások IV. 109., Diarium Comitiorum 1835. X. 97–98., 101–102., Országgyűlési Tudósítások IV. 472.

²³⁴ Nógrád Vármegye... Publico Politicumot tárgyozó... Észrevételei... 1832. 20.

tait vizsgálva megtette végső észrevételeit, 1832. május 8-án és az azt követő napokban a Balassagyarmaton ülésező megyei közgyűlésben vizsgálat alá vétett, és a zsidókra nézve a következő változtatásokkal fogadtatott el. A zsidók regulációjára vonatkozóan az hozatik fel, hogy, „...a hazába béjőni kívánó izraeliták eránt való különbséget is, a hazafiúsítást érdeklő szakaszban megállapított alapnál (Principium) fogva a tekintetes rendek megszüntetni látván, az izraelitáknak is átaljában az orágra való szabad menetelt engedtetni kívánnak.”²³⁵ Majd a további kitételekkel történő jóváhagyás folytatódik: „A zsidó nyelven nyomtatandó könyvek eránt rendelkező 4-ik §-us értelme a nyomtatásbéli szabadság alapjaival ellenkezően, az ottan elfogadott alapokat az izraeliták könyveire nézve is kiterjeszteni kívánják a tekintetes rendek. Továbbá különös oskolák felállítását az izraelitáknak csak azon feltétel alatt kívánnák a tekintetes rendek megengedni, ha ott a magyar nyelvet használandják, és a tanítást is azon nyelven intézendik, egyéberánt az országban fennálló köz oskolákba járni köteleztessenek.”²³⁶ 1832. február 23-án és az azt követő üléseken kerültek tárgyalás alá a bányászat ügyével kapcsolatos vizsgálódások, ahol is a LXI. cikkelyre nézve említettett, hogy „...mivel a zsidóknak átaljános kizáratása a köz társaság védelme alá tartozó keresetmódok öszveszorítása mellett, magát a polgárosítást is hátráltatná, egyéberánt a felvilágosodás előmenetelével meg sem férhetne, – kívánják a megyebéli rendek az eddig fennálló kizáró törvényeket eltörltetni, s a zsidóknak bánya művelésére és bányavárosokban lévő tulajdon bírására szabadságot adatni, oly formában azonban, hogy mivel az ország igazgatás tárgyai közt e városokban zsidók által szerzendő birtokra nézve bizonyos öszveszorítás tététetett, a bányákban is öszvesen csak azoknak 150. részét bírassák a zsidók.”²³⁷ A LXIII. törvénycikkelyhez még annyit kívánnak hozzátenni, hogy mivel a fentiek szerint „... a zsidók kizárását meg kellene szüntetni, szükséges az első §-ban hozzátenni: »Judaeis etiam huc intellectis«”

Verőce vármegye észrevételei között csupán néhány mondatból informálódhatunk, s itt a zsidók csak példaként hozatnak fel, mint egy csalásra és más gazságra hajló nép, amelyet az országban mégiscsak megtűrnek. Ha pedig így van, akkor a műveltségben és erkölcsökben sokkal inkább rokon reformátusokat, evangélikusokat miért ne lehetne befogadni. Mint mondják, a különbség ott van, hogy míg a zsidók csak megtűretnek, de nem lehet sem birtokuk, sem közhivatalt nem viselhetnek, úgy a protestánsoknál a befogadásnak teljes körűnek kell lennie.²³⁸

²³⁵ Nógrád Vármegye...Publico Politicumot tárgyzó...Észrevételei...1832. 24.

²³⁶ Uo. vö. Löw, L.: Der jüdische Kongress...i. m. 326. „In Wahrheit stand aber der Jugendunterricht dazumal unter den Juden viel besser, als unter den Christen.”

²³⁷ Az 1827. Esztendei 8-dik Törvény-Czikkely Következésében Készült Országos Rendszerez Munkák Megvizsgálására Tekintetes Nemes Nógrád Vármegye Által A Bányászság Tárgyában Rendelt Bizottságnak Észrevételei S Ezek Folytában Költt Végzése. Esztergami K. Beimel József betűivel, Pest 1832.17.

²³⁸ Illustratio Critica Momentorum, Reflexionibus I. Comitatus Veröczensis, Ad Opinionem Deputationis Regnicolaris In Commercialibus Elaboratam Deductis, Pro Augustanae Et Helveticae Confessionis Asseclis Ad Regna Dalmatiae Croatiae Et Slavoniae Cum Jure Possidendi Fundos, Et Gerendi Munia Publica Admittendis Adjectorum. Typis Francisci Suppan, C. Reg. pr. Typographi ac Bibliopolae, Zagrabiae 1832. 5., 13–14. Árva vármegye rövid észrevétele a közpolitikai albizott-

Pozsony vármegye részéről az úrbéres munkálattal kapcsolatosan, a jobbagyok tartozásairól és költségeiről rendelkező IV. törvénycikk 6. szakasz 3. pontjára vonatkozóan a következő kitétel szerepelt: „...az urbarialis szolgálatok és munkáknak kiadatása, csak aképp engedtetik meg, hogy ha ezen szolgálatok kiadatnak nem másra, mint a' Föld mivélésére 's Külső Gazdaságra fordíthatassanak, és a' Zsidóknak ki ne adattathassanak.”²³⁹

Az 1831. január 12-én kelt Nyitra vármegyei közgyűlési végzés értelmében a közpolitikai országos albizottság munkálataival foglalatosskódó küldöttség még ugyanezen év május és december hónapokban ülészeve Pethőfalvi Uzovics János első alispán elnöklele alatt meg is tette észrevételeit. A küldöttség négy paragrafussal kapcsolatosan tett említést. Az 1. §-sal kapcsolatban említetett, hogy „...hol a zsidóknak a külbeliek által való szaporítása hátráltatik, a köztök kötenő házasságok eránt is rendelés tétessék. Tapasztalni tudniillik, hogy igen koránti egybekelések által nem csak számok szerfölött szaporíttatik, hanem azok éghajlatunk mivoltával, mely a napkeleténél, melyhez Moyses törvénye alkalmaztatott, sokkal durvább, egybe nem férvén a zsidó nemzet lelkületére nézve káros következésűek. A küldöttség e részben a férfiakra nézve az emberkor huszadik évét véli megállapítandónak.”²⁴⁰ Vagyis a házasságokat a férfiak csak 20 éves korban köthetnének. Mint láttuk, néhány évvel korábban, még a napóleoni háborúk idején némelyek éppen azt szorgalmazták, hogy a zsidók minél korábban házassodhassanak, hiszen annál gyorsabb a népszaporulatuk, következésképpen így majd több katonát lehet közülük kiállítani. A házasságra vonatkozó passzus egyébként szintén nem szerepel az eredeti tervezetben, itt is csak nyilván a népszaporulat leendő korlátozásával összefüggésben merül fel. A 3. §-ra nézve történt észrevétel értelmében: „Megadodván a zsidó vallás gyakorlásának az országban a tökéletes szabadság, az eddig divatban volt türelmi pénzek fizetése önként szüntessék meg. Hanem a zsidóság a kereskedéstől, kálmárságtól s mesterségtől a közadó terhe alá tartozzon, és a többi adózó fölsegéllésével mind a házi, mind a hadi pénztárakba egyiránt fizessen.”²⁴¹ Vagyis e tekintetben hasonló a vélekedése a Nógrád vármegye által is eszközöndőnek tartott módosításokról. A 4. §-sal kapcsolatosan úgy tartja, hogy a pa-

ság zsidókról alkotott regulációjára pedig a következő volt: „Ad art. §. 2. voces »atque unice montanis civitatibus aliisque montanorum manipulationem locis exceptis« emaneat. Sed novus §. condendus censetur super eo, ne Judaei gentis suae superiores habeant, verum locorum, in quibus incolae sunt, localí superioritati subsint, neque proinde distinctam communitatem efficiant. Ad ejusdem art. §. 9. cum projectum isthoc legis praerogativae nobilitari, vi cujus nobilis quisque de re sua libere disponit et pro suo commodo cuicumque hominum exincedit, et tradit, repugneret, hoc ipsum exmittendum esset; quin imo, ut omis cujuscunque speciei liquorum minutis etiam mensuris epocillatio Judaeis porro quoque admittatur, omni ex respectu necessarium evadit.” MNL OL, N 119, 4. fasc. 335. sz. 342. (Az 1832. március 12-én tartott közgyűlésből).

²³⁹ Az Országos Kiküldöttségnek Az Urbarium Tárgyában tett Javallatja iránt előforduló Észrevételeknek elől adása végett meg bizott Megyebéli Kiküldöttség Véleményes Észrevételeit, a' javallt Törvény Cikkelyekre nézve sor szerént következőleg terjesztetteelől. Pozsony, 1832. MNL OL, A 96, 10. dob. I./5 N-Z 11160.

²⁴⁰ Véleménye Tekintetes Nemes Nyitra Vármegye Küldöcségének Az Országos Rendszeres Munka Köz Igazgatásbéli (Publico-Politica) Tárgyai Iránt. Jelinek Ker. János Cs. Kir. privil. Könynyomt. betűivel, Nagy-Szombathban 1832. 36.

²⁴¹ Uo. 36–37.

ragrafus rendelkezése „...a zsidó könyvek nyomtatása és béhozása tilalma eránt a sajtószabadsággal ellenkező, azért az ez eránt fölállított elvek szerént, és ezen keleti nyelv gyakorlása tekintetéből, a zsidó könyveket is minden kivétel nélkül a köztörvény szabásai érdekéjük.”²⁴² A 9. §-ból szeretnék kihagyni a *prout et ab omni cujuscunque speciei liquorum minutis mensuris instituenda epocillatione, solis judaicis tabernis exceptis*²⁴³ szerkezetet, mivel a királyi haszonvételek bérbeadása²⁴⁴ a nemesi „igazokhoz” (jogokhoz) tartoznak, vagyis a földesúr maga dönti el, hogy a földjén és a birtokában lévő javak közül kinek mit ad bérbé; ezért ezen paragrafusnak a rendelkezését az eddigi szabadsággal össze nem egyeztethetőnek vélik, hiszen ez eddig engedve volt a zsidóknak, s e szerkezet lényegében ezen törvényjavaslat céljával is ellenkezni látszik, tudniillik a zsidó nép polgárosodásával és a honosodásával. Érdekes, hogy Bihar vármegye is szó szerint pont ezen szakaszt kívánja kihagyni a tervezet ugyanezen paragrafusából. Az 1791. évi 38. törvénycikkelyt a megye egyébként a szabad vallásgyakorlással, a polgárosodással és a honosodással is ellenkezőnek találja. Bihar vármegyéhez hasonlóan Nyitra vármegye is a zsidók bányavárosokban történő lakhatása mellett emel szót, különösen utalva a tervezet 2. §-ára, annak tarthatatlan voltára: „A zsidó nemzet polgárosodása és honosodása céljával, úgy szinte a zsidó vallás szabad gyakorlatával az egybengyült rendek öszve nem egyeztethetvén az 1790/1. 38. törvénycikkely azon rendelkezését, mely szerint a zsidók a bányavárosok környékéből a lakás és kereskedéstől eltiltatnak, azt határozta, hogy mivel az 1729. 19. törvény illetén tilalma a Horváth és Tóth Országokra nézve immár megszüntetett, a nemesi birtok, és ezzel öszve kapcsolt királyi haszonvételek szabad használása tekintetéből is, a kiküldendő követek a főnnhivatkozott törvény tilalmának a bányavárosokra nézve való eltörlését eszközölni el ne mulasszák.”²⁴⁵

²⁴² Véleménye...Nemes Nyitra Vármegye Küldöcségének...(Publico-Politica) Tárgyai Iránt. 1832. 37.

²⁴³ A tervezet 9. pontja szerint tehát a haszonbérő vagy italmérés tulajdonos zsidó a meglévő italkészletének elkobzása mellett az italmérésből törvényi úton eltávolíttatna. A tulajdonosok elsőrendű szempontja a pénzbevétel volt. Így a megye ezt a pontot még akkor sem akarja megtartani, ha a korabeli tudósításban Nyitráról egyébként a következőket olvashatjuk: „... pálinkaházat majd minden faluban található még pedig sidók kezén, kik a főzést a régi Schlendrian szerint úzik, s benne azon kívül, hogy már a kolompért kezdik használni, semmi javítást nem tesznek.” *Fényes E.: Magyar Országának...i. m. 1844. II. 241.vö. Schwartner; M.: Statistik... Verbesserte Ausgabe...i. m. 1809. I. 148. „Die Juden arendiren sehr gern, und aus begreiflichen Ursachen das Schankrecht auf dem Lande. In gewissen Gegenden haben sie schon die meisten Wirthshäuser an den Heerstrassen in Pacht, wie weiland in Polen, zum grossen Verdrusse der Vorbeyreisenden.”*

²⁴⁴ Dessewffy *Taglalatában* a következőket olvashatjuk arról, hogy mi is a különbség a keresztény és zsidó kocsmabérő között: „Vagyon hát mind keresztény, mind zsidó, szint egy emberséges, mint gaz-ember. A’ Sidó azért fizet, és fizethet pontosabban, mert csak nem merő hagymával él, és igyekezőbb, kereskedik, vesz, ád, ha lova van, kész illendő áron fuvarozni; egy szóval kis nyereséggel elégszik-meg. Vigyázni kell ugyan rá, hogy keze alatt ne pusztuljanak-el az épületek, mert tisztátalanabb, de az uraság’ kocsmabeli jövedelme bátorságosabb kezében.” a forrást idézi *Iványi-Grünwald B.: Gróf Széchenyi István... i. m. 611.*

²⁴⁵ Tekintetes Nemes Nyitra Vármegye Határozása A Megyebéli Küldöttség Által A Publico-Politicumok Tárgyában Bé-Adott Vélemény Iránt. Jelinek Ker. János Cs. és Királyi Könyvnyomtató betűivel, Nagy-Szombathban 1832. 7. (Ez egy másik kiadás, a címe sem pontosan ugyanaz, mint az előzőnek.)

Zalaegerszezen 1831. december 12-én és az azt követő napokon Zalabéri Horváth János királyi kamarás és első alispán elnöklete alatt összeült a vármegye azon választmánya, mely még január 17-én a közgyűlés által lett megválasztva, hogy a bizottsági munkálatokra megtegye véleményét.²⁴⁶ A zsidókat érintő első észrevétel a kereskedelmi munkálatok kapcsán tétetett a *De Regulatione Rei Vectigalis* munkálat negyedik törvénycikkével kapcsolatosan (*De educatione Mercium ad Provincias haereditarias*). Problémaként vetődik fel, hogy legújabbban az Ausztriában bevezetett *Consumptionalis*, vagyis fogyasztói adó (*Verzehrungs Steuer*) a magyar kereskedést nagyban gátolja, és ezen némi könnyítéseket szeretnének elérni a magyarok. Hiszen bármely árut, ha Ausztrián keresztül visznek – még akkor is, ha azt nem ott használják fel –, azért vámot kell fizetni; ezt az adót pedig a kereskedő többet nem kapja vissza. Korábban azonban az volt a gyakorlat, hogy a határon, amikor a kereskedő azt átlépte, a vámot kifizetni volt köteles, ugyanakkor a kivitelkor az visszafizettetett. Tehát most már ha keresztül is utazott valaki az országon árujával, akkor kár érte. Ebben az esetben pedig kiváltképp fontos lenne az, ha a zsidókra vonatkozó, a kereskedelemben meglévő egyéb korlátozásokat is megszüntetnék, hiszen ők azok, akik a magyarországi termékek jelentős részét fuvarozzák: „...a magyar kereskedésnek egyik fő akadályja az is, hogy a zsidóknak, kik eddig a magyarországi productumokat leginkább mozdítják elő a kereskedésben, sem sok magyarországi városokban, sem Bécsben is magok tulajdon neveik alatt kereskedést űzni nem szabad, hanem mindég bizonyos jutalom fizetése mellett kénytelenek más austriainak nevét kölcsönözni, ha csak magok is Bécsben, vagy Ausztriában nem laknak, ezen akadálynak eltöröltetésére is törekedni, s a zsidóknak a magyar kereskedés megszorításával járó ezen nyomattatásokat eltörölni igyekezni szükséges.”²⁴⁷ Ezután folytatódnak az észrevételek az úrbéres kérdéskörben, ahol is a zsidó a parasztnyúzó uzsorás képében jelenik meg. A jobbágy telki haszonvételének (*usufructuatio*) esetleges eladásával kapcsolatos tárgyalásánál említetik, hogy „A jobbágy minden pénz és fáradság nélkül fog egyszerre jutni a birtokában lévő jobbágy ülés használhatóságának eladási jussához, eladósíthatja, sőt el is idegenítheti azt; hitele tehát minden uzsorás zsidó előtt nagyobbodik.”²⁴⁸ Ez pedig nem csak a jobbágynek, hanem gyermekének is

²⁴⁶ „A zalai észrevételek teljes szövegének (és eredeti kéziratának) vizsgálatával, valamint néhány újabb, korábban ismeretlen (de kétségtől hiteles) forrás bevonásával...bizonyítható...az észrevételek teljes tervezetét — bátyjával közösen — maga Deák Ferenc készítette, a nyomdába kerülő kézirat egészét ő véglegesítette. Közreműködése nem merült ki a vélemények pusztá megszövegezésében, mert számos ponton kimutatható az is, hogy a legjelentősebb javaslatokban éppen az ő mérsékelt reformelképzelései öltöttek testet.” *Molnár András: Deák Ferenc és a rendszeres munkálatokra tett zalai észrevételek. In: „Javítva Változtatni” Deák Ferenc és Zala Megye 1832. évi reformjavaslatai. S. a. r. Molnár András (Zalai Gyűjtemény 49.) Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg 2000. 256–257.*

²⁴⁷ Zala Vármegyének Az Országos Kiküldöttségnek Rendszeres Munkáira Tett Észrevételei. [H. ny. n.] 1832. 5.

²⁴⁸ Zala Vármegyének...Észrevételei. 1832. 23. „... törvényünk ellen van, hogy a szegény parasztot tsak olyan könnyedén ki lehessen kergetni a telekből, és azt kiadni a Sidónak. Én tehát kívánván az idő lelkével elmenni, a Sidók között is teszek kivételt; azon Sidó, a ki katonáskodott, és jó viseletéről bizonyosságot tud mutatni, az ilyennek engedtesen meg az urbáriális sessio bírhatása,

igen nagy kár, hiszen fel nem mérve teherbíró képességét, erejét és lehetőségét meghaladót vállal, melyet később már megváltoztatni nem tud. A jobbágy tehát „...pénzt vagy gabonát minden uzsorás zsidónál könnyen kaphat, mert hitele van, de az esztendőnek végével bámulva fogja megérteni hitelezőjétől tartozásának egész sommáját, mert a kölcsönkért gabonának kétszeresen felszámlált ára, a csalfa mérték, és a kölcsönnek uzsorás kamatai szerfelett megnevelték annak mennyiségét. Így lesz megcsalva a jobbágynek bizonytalan reményeken épült számolása, adósságát kifizetni nem tudja, és végre azáltal, hogy fáradtsága nélkül a törvénynek egy szava felemelte hitelét, uzsorás zsidók haszonlesésének háza népével együtt áldozatja lesz.”²⁴⁹ A következő észrevétel a jogügyi albizottságnak a „törvényes dolgokról” készített munkájában a második rész, *A Törvénykezés Rendéről* című munkálatnak XI. szakaszában az utolsó paragrafussal kapcsolatosan említetik, hogy ezen paragrafus a munkálat szerint a haszonbérlet a bérbeadónak bírói hatalma alól mind személyére, mind értékére nézve felmenti, ha csak egyébként is annak joghatósága alá nem tartozik. Ezzel kapcsolatosan a bizottság némi észrevétellel volt kénytelen élni: „Ugyanis köztapasztalás szerint a kisebb királyi haszonvételek kibérlői számtalanszor sem házzal, sem fekvő értékkel nem bíró nemtelen emberek, sőt gyakran zsidók, kiknek lakások, vagy tartózkodások helye a haszonbérletnek kitelével minduntalan változik.”²⁵⁰ A változtatni kívánt dolgoknak összefüggéseiben kisé tekervényes, de valójában logikus rendelkezése e tárgyban tehát az volna, hogy többek között az árendás zsidók is, részben az ügyek gyorsabb, egyszerűbb és a

de a többieket valamint az urbariális, úgy a taksás sessiókból is, a Keresztyén, ha leteheti az investált summát, vethesse ki...”*Balásházy J.*: Tanátlatok...i. m. 113–114.

²⁴⁹ Zala Vármegyének...Észrevételei. 1832. 24–25. Az 1839–1840. évi országgyűlésen heves viták bontakoznak majd ki ezen kérdéskörben, hogy tudniillik az 1832–1836. évi országgyűlésen bevezetett, az *usufructuatio*-ra vonatkozó kedvezések bővíthetőek-e, és ha igen, akkor ez érintheti-e a zsidókat is. Már az 1839. évi október 7-én tartott 42. ülésen a rendek törvénytervezetet nyújtottak be a korábbi országgyűlés egyes úrbéres cikkelyeinek módosítására, melynek első paragrafusa mindjárt a zsidókról is rendelkezett: „Az 1832/36. évi 4. törvénycikkely 6. paragrafusának rendelete ekképp világosítottatik: hogy a jobbágy úrbéri telkének haszonvételét minden valláskülönbség nélkül akárkinek, az izraelitákat is ideértve – eladhassa.” A rendek tehát azt szerették volna, hogy ezen kedvezésekben a zsidók is részesülhessenek. vö. *Acta Comitiorum* 1839. II. LXII. sz. 133. Hiszen maga a törvényszöveg, az 1836. évi IV. tc. 6. §. egy része úgy szól: „...minden jobbágynek vagy zsellérnek megengedtetik, hogy a telekbe tett költségeket és javításokat, a teleknek és jobbágyi állományoknak haszonvételével együtt, szabad adás-vevés útján – a saját földesurat és ugyanazon helység közbirtokosait, s a községek kivéve — más akárkinek eladhassa...” CJH, 1832–1836. 16. A rendek és főrendek között kibontakozott vita lényegében arról szólt tehát, hogy a zsidók megszerezhetik-e a jobbágyföldet, illetve annak haszonélvezetét, és ha igen, akkor azt vajon műveltethetik-e keresztényekkel, vagy pedig csakis úgy, hogy akkor azt maguknak kelljen művelniük. vö. *Acta Comitiorum* 1839. II. LXV. sz. 175., *Acta Comitiorum* 1839. II. LXVII. sz. 183., *Acta Comitiorum* 1839. II. LXXV. sz. 195–196., *Acta Comitiorum* 1839. II. CIV. sz. 370., MNL OL, A 96 16. cs. II./4. Geheime Berichte von Circular und Regnicolar Sitzungen im Jahre 1840. 1116. sz., *Acta Comitiorum* 1840. III. CXLII. sz. 94., *Főrendi Napló* 1840. 116–117., *Acta Comitiorum* 1840. III. CLVI. sz. 106., *Acta Comitiorum* 1840. III. CCLIV. sz. 254., *Acta Comitiorum* 1840. IV. CCCXXXVII. sz. 71., *Acta Comitiorum* 1840. IV. CCCXC. sz. 128., *Acta Comitiorum* 1840. IV. CDXCI. sz. 243–244., *Acta Comitiorum* 1840. IV. DI. sz. 252. A végeredmény végül — a főrendek hatására — a kétszeri királyi válasz eredményeképpen az lett, hogy a zsidók nem szerezheték meg a jobbágyföldek haszonélvezetét.

²⁵⁰ Zala Vármegyének...Észrevételei...1832. 64.

felek számára olcsóbb lefolyása végett, lényegében a földesúri törvénykezés alá tartozzanak: „...mind a bérbeadó tulajdonosoknak bátorságára, mind a zsidók, korcsmárosok, mészárosok²⁵¹ csalásainak úgy is annyira kitett nép könnyebbségére, mind pedig a haszonbérlelőkön is könnyen történhető erőszakos károsítások eltávoztatására; szükséges leend...azon nemtelen haszonbérlelőknek, kik egész rész jószágokat bírnak árendában, minthogy ezek a bérben bírt javakon a tulajdonosnak képviselői lévén magok is gyakorolják az uradalmi törvényhatóságot; szinte nemesi, vagy illetőleg királyi városi bíróságok ítélik meg pörös ügyeiket, — azon nemtelen haszonbérlelők pedig, kik malmokat, korcsmákat, mészárszékeket, réveket, egyes házakat, általában valamely kisebb királyi haszonvételt bírnak árendában, s bérben bírt házban vagy javakon laknak, habár ezekhez földek és rétek volnának is tartozandók, mihelyest a bérbevett értékre terjedő törvényhatóság nékiek különösen általadva nincs, minden a haszonbérlelői szerződésből eredett, vagy akármi más világos adósságbéli keresetekre, úgy szinte a kereskedési vételek, eladások, cserék, és egyéb ezekkel összevetett kérdésekre, de csak ezekre nézve, azon földesúrnak tartoznak ítélő hatalma alá, kinek fundusán vagyon lakások vagy tartózkodások helye, ha bár egyébként jobbágyok, zsellérek vagy cselédek nem lévén az uradalmi törvényhatóság alá szorosan nem tartoznának is.”²⁵² Határozott felfogásról tanúskodik a megyének a büntető törvénykönyv első részének X. cikkelyével kapcsolatos megjegyzése is, tudniillik a testi fenyítésnek mivoltáról (*De poenis delinquentium*); itt arról esik szó, hogy kik lennének azok, akiket a törvény a testi fenyíték terhe alól kivenne. Eszerint védelem állna a kereskedőkre, céhbeli mesteremberekre, szorgalmas parasztokra, a helységek elöljáróira és a haszonbérlelőkre. A megye természetesen mindegyik csoportra tesz észrevételt, többek között megjegyve azt is, hogy nem tartja feltétlen rossz dolognak a fenyítést, pláne ha azt valaki erkölcsi jelleme miatt megérdemli; így megteszi észrevételeit a haszonbérlelőkre is, akiket részben a zsidókkal is azonosít: „...a haszonbérlelők közül sokan durvábbak és erkölcstelenebbek akármely parasztnál, sok csárdás, korcsmáros zsidó és árendás birkás a tömlöcöt alig tartaná büntetésnek testi fenyíték nélkül, mert élelme pontosan megjárna, melynél jobbhoz és többhöz talán tulajdon házánál sem szokott, a közmunkától pedig nem félne, mert dolog között nevelkedett, nem volna tehát a kiszabott büntetésben semmi rettentő, mely őtet a vétektől tartóztassa, — sőt, ha egyszer törvénné válnék, hogy a haszonbérlelők testi büntetést nem szenvednek, sok gonosztévő félbehagyná szolgálatját, és bérbevenne valamit, mert a bért vétkeinek jövedelméből megfizetné, és ha gonoszságai felfedeztetnének is, testi büntetést mint haszonbérlelő nem kapván, a

²⁵¹ Kölcsey Ferenc későbbi Szatmár vármegyei követ 1830-ban *A szatmári adózó nép állapotáról* címmel Nagykárolyban, a megyei nemesi közgyűlésen elmondott beszédében a következőket mondotta: „A marhával kereskedés tulajdonképpen (ha az egy-két kupecet, kik időről időre néhány kevés számú marhát ez vagy amaz kis vásárra hajtogatnak, kivesszük) a mészárszékeket árendáló zsidók kezében van: s ezeknek kezén forognak a mi többnyire igen nyomorult korcsmáink is, melyeknek körében határozatlik egész borral és pálinkával való belső kereskedésünk.” Kölcsey Ferenc Válogatott Művei. S. a. r. Fenyő István, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1975. 584.

²⁵² Zala Vármegyének...Észrevételei...1832. 64.

fenyítéknek legsúlyosabb terhétől menten maradna.”²⁵³ A közpolitikai albizottság által készített, a zsidókkal kapcsolatos legfontosabb munkálatra is megtette a véleményét a megye. Mindjárt a 2. §-t úgy kívánják értelmezni, hogy a lakhatás minden akadály nélküli engedélye a földesurak legkisebb sérelmére történjen, s jogaiknak semmiféle megszorításával se párosuljon. Ugyanakkor ott, ahol már egyébként is laknak zsidók, házat is vehessenek, vagy ha éppenséggel Horvátországban valamely földesúr megengedné nekik, hogy saját földjén letelepedjenek, akkor ezután azt még az ottani tartományi jogok se gátolhassák meg. A 9. §-sal kapcsolatosan a megye éppen azt mondja, hogy e rendelkezés nem éppen a zsidókat sújtaná, hanem sokkal inkább a nemesi jogokat és érdekeket, másodrészt pedig a kereskedelmet. Itt tehát részben a nemesi jogok, részben pedig a gazdasági érdekek kívánják e paragrafus kihagyását: „...azon kitétel, hogy javakat haszonbérbe kivenni és semmiféle korcsmákban (kivéven a magok borának kimérhetését) valamely bor, pálinka avagy ilyes italok mérését gyakorolniok szabad ne legyen,²⁵⁴ nem magokra a zsidókra, hanem a földesurakra és nemes birtokosokra nézve felette sérelmes és egyenesen a nemesi jussokkal és szabadságokkal ellenkezik, minthogy hazánk törvényeinek következeiseiben minden nemes ember a maga javait szabadon és tetszése szerint használhatja, következve haszonbérbe is annak adhatja, akinek akarja: de ezen a zsidók által történhető árendálásokat tiltó törvény egyéb eránt a hazai kereskedést és a nemzeti vagyonsodást is nagyon akadályozná, mert bizonyos az, hogy minél több árendások találkoznak valamely jószágra, annál több a concurrens, s az ezek által feljebb ígért árendával, és így jövedelemmel szaporodik a kiadónak vagyona, s ezáltal a gazdasági szorgalom is nevelkedik, melyet nem elfolytani, hanem inkább nevelni szükséges...”²⁵⁵ Továbbá felhozott, hogy

²⁵³ Zala Vármegyének...Észrevételei...1832. 104. Számos korabeli forrásban a zsidó a tehető árendás, kocsmáros, parasztnyúzó uzsorás képében jelenik meg, mely közlésekből részben következtethetünk mind morális, mid pedig anyagi helyzetükre egyaránt, többek között tehát arra is, hogy az átlag országglakosnál tehetősebbnek tekinthető zsidók számosan lehettek. vö. *Ellrich, A.: Die Ungarn...* i. m. 206–207. A Helytartótanács Zsidóügyi Osztályának (*Departamentum Judaeorum*) az 1828–1829-es évekből a taxa tolerantialis begyűjtésével kapcsolatos jelentéseiből azonban már némileg realisabb képet kapunk arról, hogy e népcsoporthoz tartozók többsége valójában milyen anyagi körülmények között élt. „A falusi zsidók, egy-két gazdag kivételével kis szatócsok, kocsmárosok, árendások és házalók, sokan faluról-falura járnak, batyuznak. Sok helyütt akadnak a kiküldött bizottságok üres viskókban csupasz földön háló nyomorgókra. A felvidékiek teherhordók, rongyszedők, utcai árusok, a Kárpátok mentén pálinkafőzők, só- és faszállítók. E hajdan jövedelmező üzletágot tönkretette az utak járhatatlansága, (a sószállításból kizárta őket a kamara) a messziről beszerzett nyersanyag drágasága s a galíciai kereskedők versenye. Sokan elkótyavetyélik a házukat és pálinkafőző üstjüket s a kertjükben természetett hagymán, retken, krumplin és paszulyon élnek és zabkenyeret esznek.” *Láczér Dénes: A türelmi-adó s a magyar zsidók gazdasági helyzete a reformkor elején. Magyar-Zsidó Szemle 1926. 278.*

²⁵⁴ „A pálinkafőzést pedig úgy kell tekintenünk, mint egyedül a zsidók élelme módját, akik amennyit a közteherből magokon viselnek, kétannyit terhelnek vissza a föld lakóira...a zsidókon kívül lévő fazékbirtokosok legfeljebb is csak három esztendőben egyszer teremni szokott kevés szilvájokat főzik ki parányi edényeiken; következőleg azokat, mint kereset módját nem használják.” *Fenyő I.: Kölcsey Ferenc...* i. m. 583.

²⁵⁵ Zala Vármegyének...Észrevételei...1832. 132. A jobbágytelek illetve a nemesi javak haszonbérletének zsidókkal kapcsolatos összefüggései a későbbi országgyűléseken is továbbra is napirenden voltak. A rendek különböző feltételek mellet 1844-ben két törvénytervezetbe is belefoglalták a

ugyanezen tervezetben már említett azon kívánatot, hogy a zsidók földművelésre buzdíttassanak, azt úgy is elő lehetne segíteni, hogy az általuk árendált földet nekik maguknak meg is kelljen művelniük. Végül is a megye azon a véleményen van, hogy „...mind javakat árendába kivenni, mind korcsmákat is árendában birniok szabad legyen ugyan a zsidóknak, de ha legkevesebb visszaélésekben tapasztaltatnának, a legkeményebb büntetés fenyítéke alá fognak vetetni ...”.²⁵⁶ Továbbra is fenn kívánják tartani az eddigi törvényeknek a vám, harmincad és a bányavárosokkal kapcsolatos egyéb tiltásait, ugyanakkor a megye felhívja a figyelmet arra is, hogy minél nagyobb megszorítások érik a zsidókat, és az élelmük keresetéhez szükséges feltételek minél jobban korlátozottnak, annál inkább lesznek kénytelenek az élelmüket „... holmi alattomos, s az általok eddig is gyakorolni szokott csalfaságoknál még nagyobbakkal is élván, s az eddig okozott kártételeiknél nagyobb károkat okozva keresni.”²⁵⁷ A tervezet minden más rendelkezésével egyetért, érzékelve azonban az őket sújtó egyéb terheket is, a türelmi adó megszüntetését kéri: „...végre az emberiséggel s a máj felvilágosodott század lelkével egyáltalában öszve nem fér az, hogy valaki azért, mivel az istent a többi honi lakosoktól különbözve, és más szertartásokkal imádja, készpénz fizetésekkel terheltessék, azért igen illendő, sőt szükséges a zsidókat sorsoknak e részében való könnyebbítése tekintetéből minden türödelmi (tolerantialis) adózástól ennekutána egészen felmenteni.”²⁵⁸

Csanád vármegyének a kereskedelmi albizottság munkálataira készítendő észrevételeivel megbízott megyei küldöttsége még 1831. április 19-én lett kirendelve e célból, mely 1832. március 26-án kezdte meg működését Nyéky László táblabíró elnöke alatt. A selyem, len, kender és dohány művelésének előmozdításáról rendelkező 8. cikkely 2. §-ára azon észrevételt tette a küldöttség, hogy „Egyéberánt a’ Dohánynak és Gyapjunak a’ Zsidok által tétetni szokott lefoglalása mellett, azoknak gyakorolni tapasztalt csalárd, és a tudatlan népet véres

kérdést. Jóllehet 1844. szeptember 7-én a 280. kerületi ülésen Abauj megye azon indítványára, hogy a zsidók nemesi jószágokat zálogban bírhasanak-e avagy sem, szavazás alá kerülvén a dolog, 25 nem szavazat 24 igen ellenében a rendek még a nemmellett döntöttek; mégis 1844. szeptember 27-én a 231. országos ülés irományai között található, *A zsidókra nézve azokon felül, mik az 1840. évi 29. tc.-ben foglaltatnak, következők rendeltetnek* című törvénytervezet 3.§-a értelmében már: „Szabadságukban áll a zsidóknak, hogy nemesi jószágot haszonbérben bírhasanak, úgy szinte nem csak jobbágyi telket, hanem szabad királyi városokban városi telket is, a városnak bármely részében örökösen szerezhessenek.” vö. Acta Comitiorum 1844. IV. CCCII. C) 70–71., Acta Comitiorum 1844. IV. CCCXXVI. 91., Acta Comitiorum 1844. IV. CCCLXVI. 164–165. A), mely utóbbi irományok között B) pont alatt már a külföldi zsidókról alkotandó törvényjavaslat is szerepelt: *Az ország s kapcsolt részek határain kívül született zsidóknak az országba való beköltözésére nézve következők rendeltetnek* című tervezet 4.§-a elvileg lehetővé teszi a külföldről betelepült zsidók haszonbérletét is bizonyos feltételek mellett. „A lakosságot nyert beköltöző gyárt, kereskedést, mesterséget, művészetet vagy haszonbérletet a tc. 3. §-ának értelmében állíthat s folytathat, sőt a lakosságnak megnyerésétől számítandó egy év alatt a 2. §. b) pontjában említett 5000 ft. értéket azon §. szerint tett nyilatkozatával megegyezőleg gyárba, kereskedésbe, mesterségbe, művészetbe vagy haszonbérletbe befektetni, s ezt az illető törvényhatóság előtt az évek elmúltával kimutatni tartozik.” vö. Acta Comitiorum 1844. IV. CCCLXVI. sz. 165. vö. Acta Comitiorum 1844. V. DXXI. sz. 25., Acta Comitiorum 1844. V. DXXII. sz. 25–26. A tervezetekből végül nem született törvény.

²⁵⁶ Zala Vármegyének...Észrevételei...1832. 133.

²⁵⁷ Uo.

²⁵⁸ Uo.

verejtékének gyümölcsétől megfoszto fogásaik ellen ez alkalommal e' következendő intézeteket foganatosnak véli ezen küldöttség, u m. a.) azon lekötelezések, melyek valamely község nevében a' Dohánynak, vagy Gyapjunak eladására nézve a' község előljárarói általtétetnek, az egyes lakosok részéről tsak ugy legyenek kötelező erejűek, ha a háromszori szokott módon leendő köz hirrététel után az ellen magokat a' Lakosok nem nyilatkoztatják, e' képpen a' magát az ellen nyilatkozatató lakosra nézve annak ereje megszűnven. b.) Az irni nem tudó magányos adófizetőknek lekötelezések csak úgy lesz foganatos, ha az az illető előjáraknak, vagy valamely Tiszti Személynek jelenlétében a' Helység Notariususa által magyar Nyelven irattatik, és a mennyiben ezt a' lekötelezett nem értené, annak megmagyaráztatik, mely környűállást egyszersmind a' jegyzőnek bizonyítani kelletik. c.) Az elő pénz ugyan elsőséget szerezzen a Lefoglalónak a' lefoglalt Dohányhoz, vagy Gyapjuhoz; de csak egyedül úgy, hogy ha azért annyit ad, mint más: ellenkező esetben foglalójával, és annak száztól 6tal számítando kamatjával megelégedni köteleztessen. d.) Az ezen állapotásoknak megszegéséből származó uzsoráskodásoknak megbosszulása ne a' ne a Királyi Ügyek Igazgatójának, mint ki távolléte miatt nyomban való elégtételt nem szerezhet; hanem a' minden Megyében jelenlévő Tiszti Ügyésznek Hivatalához tartozzon.²⁵⁹ Egy későbbi helyen a jegyzőkönyvben Vásárhelyi János főjegyző szükségesnek találta feljegyezni, hogy a rendek szeretnék az uralkodó figyelmét felhívni, hogy a dohány szerzésének mostani módját megszüntetni kellene, az örökös tartományok számára szükséges mennyiségnek kivitelét pedig engedélyezni, mely által a kincstár bevételei is gyarapodnának, vagyis: „...előmozdítani, ugy a' nyereséget is nem egynehány, többnyire népsanyargató Zsidók, hanem az egész közönség, és jelesen a' termesztő fél kezébe juttatni...” kellene.²⁶⁰

A megye a közpolitikai albizottság munkálataira is megtette az észrevételeit. Az 1. §-ra nem volt észrevétel, míg a 2. §-ra nézve „Számos, és ezen Tekéntetes Megyében is az elő ötlő mindennapi tapasztalásokkal meggyőzöttetve, ennek a' kellemetlen természetéből soha ki nem vetkezhető népnek, mind azon csalfaságairól, melyek az e' tárgyban tett külön szavazatokban környűállásossan szem elébe terjesztetnek, 's azért azoknak inkább keveredését, mint szaporodását óhajtván, csak azon helyeken tartja őket ezen küldöttség megtelepíthetőknak, a honnan azok eddig se voltak eltiltva, egyéb eránt e' részben Horváth, Dalmat, Toth Országok, és királyi városok fennálló Igazzait tovább is helyben hagyván.” A 3. §-hoz nem volt észrevétel, míg a 4. §-hoz azt kívánták tenni, „...hogy a Zsidóknál is a' magyar Nyelv okvetlenül taníttasson, és a' községes Tanítások mindenütt azon Nyelven történjenek, mely helybéli.” Az 5., 6., 7. és 8. §-ok meghagyatni kérettek, míg a 9. §-hoz azt kívánták megjegyezni, „...hogy azon Égbekiálto, és soha semmi felügyelés által elnem hárítható csal-

²⁵⁹ Tekéntetes Nemes Csanád Vármegye részéről az Országos Küldöttség által a Kereskedés tárgyában készített munkának megvizsgálására...a' mondott munkának veszes foglalataira, a' következendő alázatos észrevételeit, tekintve véleményét, rendelte feljegyeztetni. Makó 1832. MNL OL, A 96, 9. dob. I./4-5. A-Cs 10517.

²⁶⁰ MNL OL, i. h. 10523. 1832. április 30-i bejegyzés a Makón tartott közgyűlésből, 298. szám alatt.

faságok, károk, sött veszedelmek is valahára elmellőztethessenek, mellyek eddig is az Országot a Regale Beneficiumok Haszonbérének a' Zsidók által a' Nemzetet, a' közönséget, jelesen pedig a' szegény Népet marczangolták; azt tartja igen szükségesnek még hozzá tételni, hogy a' Zsidok általján fogva az elő számláltakon felül minden Királyi Javak /: vagyis úgy nevezett Beneficia Regalia Majora /: haszonbéréből, sött az urbarialis Bormérés Haszonbéréből is eltiltassanak." A 10. §-hoz nincs észrevétel, a 11. és 12. §-ok pedig a 2. §. alatt tett észrevételhez képest nyerjenek változtatást.²⁶¹

Győr vármegye Győrben ülésező küldöttségei is megtették észrevételeiket a bizottságok munkálataira, mégpedig úgy, hogy minden egyes bizottmánynak más-más elnöke volt, mintegy biztosítva a szakmai elnöklést. 1831. február 24-én a tanügyi (nemzeti nevelési) munkálatok megvizsgálására kirendelt bizottság Dresmitzer József pápoci prépost, királyi tanácsos és iskolaigazgató elnöke alatt megtette észrevételeit. A nemzeti nevelés alapszabásairól értekezve a választmány — a zsidókat mintegy példaként felhozva — hasznosnak találta, hogy a köznevelés szabályozásával kapcsolatos általános alapelvek, vagyis a kisiskolások oktatásának sikere leginkább úgy lehetne eszközölhető „... hahogy az illető nép, az érintett intézetekbe való járásra, valamely moralis erőltetés által ingereltetnék;... a falusi nép közül pedig házasságra senki ne lépessen ha csak már annak üdejében írni s olvasni legalábbis a falusi iskolákban meg nem tanult; annál is inkább, mivel ez már a zsidókra nézve felsőbb rendelkezések által megállapítva, s divatban vagon.”²⁶² A 27. §-sal kapcsolatban pedig a zsidó gyermekekre nézve annyit kíván módosítani választmány „... hogy azok ama helyekben, ahol rendes zsidó iskola, melyben a magyar nyelv mint egyik fő tanulmány tanítatik, nem volna; kötelesek legyenek a helybeli közös iskolákba járni.”²⁶³ 1831. május 2-án a közpolitikai albizottság munkálataira „a zsidók rendbeszedése” tárgyában történtek észrevételek. Az 1. §-hoz csupán annyit kívánt tenni a választmány, hogy a 200 forint büntetés arra az esetre is meg legyen állapítva, ha az országból kiutasított zsidó visszajönne. A 2. §-ra nem volt észrevétel, a 3. §-hoz azt kívánják hozzáfűzni, „... hogy a zsidók szombatjuk a keresztény vasárnapra tetessen által.”²⁶⁴ A 4. §-ba azt kívánják beékelni az

²⁶¹ Tekéntetes Nemes Csanád Vármegye részéről... Az Országos Rendszeres Munkák megtekintésére Kirendelt, és Különösen a „Köz Kormányzat” /: Publico Politicus /: Tárgyakkal megbízott Küldöttség e' tárgy eránti észrevételeit a' következendőkben terjeszti alázatossan elő. Makó 1832. MNL OL, i. h. 10561–10562.

²⁶² Az 1831-dik Esztendő Bőjt-elő hava 24-dik napján tartotta ... Győr vármegye által az Országos Kiküldöttségek munkálatainak, Jelesen a Köz Nevelést és Tanítást érdeklő Tárgynak megvizsgálására rendelt Részes Választmány folytatott üléseit, mellyeknek alkalmaival következendő észrevételek jegyeztettek fel... [H. ny. n.] 1831. 2.

²⁶³ Győr vármegye által... a Köz Nevelést és Tanítást érdeklő... észrevételek jegyeztettek fel... 1831. 5.

²⁶⁴ Ezen kívánat későbbi országgyűléseken is előfordult, mint például Krassó vármegye részéről a kieszközölni kívánatok egyikeként, vagyis hogy „... kötelességül tévén nékiek, hogy sábesz inepjeiket vasárnapon tartsák...” Acta Comitiorum 1834. II. 305. Vagy például Sötér Ferenc mosoni követ mint mondja, a napokban az úrbéres cikkelyek tárgyalása kapcsán felmerült, hogy „... amennyiben a zsidóságnak ünnepnapjai a földművelésben ezen népnek nagy akadályára lennének” utasításánál fogva kívánná, hogy „a zsidóság szombatja vasárnapra tételne által.” Diarium Comitiorum 1840. II. 291.

„aut inductio prohibetur” szavak után, „... hogy a Talmudból mindaz, ami abban az erkölcsiség, a közjó és a Móses törvényével ellenkezik, kihagyasson.”²⁶⁵ Az 5. §-sal kapcsolatosan úgy vélekednek, hogy mivel a külön elöljáróságnak „a zsidókra nézve semmi helyes oka nem lévén”, ezért mindaz, ami ebben a paragrafusban az ezen elöljáróságokra bizatna, azt a rendes keresztény elöljáróságoknak kellene a kötelességévé tenni. A 6. §-hoz azt javasolja, hogy a zsidóknak csak ott lehessenek iskolái, ahol a keresztényeknek nincsenek. Vagyis ha valamely településen van keresztény iskola, azzal a zsidóknak is meg kell elégedniük. A 7. §. azon szavai után „Rabinis et Legistis” ezen szavakat „per communitatem eligendis” szeretnék hozzáadni, a paragrafus végén pedig az „Administrationis publicae” helyett a „Sedis Judiciariae Comitatus vel Civitatis” formulát helyesebbnek vélnék. A 8. §-ban engedélyezett házalást a választmány semmiképpen sem engedné meg, azonban a 9. §-ra nézve „...a jószágok árendálását, a jobbágyokat kivéven, megengedhetőnek ítéli a zsidóknak.”²⁶⁶ A 10. §-hoz még hozzáadni kívánták „...hogy a zsidók keresztény mestereknél mesterségeket tanulhassanak, akik őket, mind legényeknek, mind mestereknek bévenni tartozzanak.”²⁶⁷ Május 12-én a közpolitikai munkálat megvizsgálására kiküldött bizottság lényegében jóváhagyta az észrevételeket, de a zsidókra vonatkozóan még annyit kívántak megjegyezni: „...hogy más országok példájára hazánkba is a zsidóknak consistorium forma egyházi elöljáróságok a kormánynak tudni való befolyása mellett állíttassék fel.”²⁶⁸ 1832. április 9-én Siklósi Szabó Péter másodalispán elnöklete alatt a törvénykezés tárgyában tett munkálatnak a házastársak viszontörökösödésről szóló cikkelyével kapcsolatosan a választmány szükségesnek tartotta jegyzőkönybe vetetni, hogy: „...a házasságot érdeklő törvények az ország minden lakosaira nézve, ide értvén a zsidókat is, a felbontó akadályokkal, és az elválásra szolgáló okokkal együtt törvénybe foglaltassanak, nehogy a hazafiak ezen az élet boldogságát érdeklő tárgyban tovább, s esméretlen rendeletek által kormánytassanak.”²⁶⁹

Esztergom vármegyének Esztergomban tartott, az 1831. június 20–21-i közgyűlésekről készült jegyzésből értesülhetünk arról, hogy ezen időszakban már a „Zsidók rendbeszedésének” ügyét is tárgyalás alá vették,²⁷⁰ illetve arról, hogy egy korábbi bizottsági munkálatnak a zsidók és cigányok regulációjára vonatkozó cikkelye²⁷¹ „... úgy vélettetik módosíttatni, hogy Külvidékrül se

²⁶⁵ Az 1831-dik Esztendei Pünkösöd Hava 2-kán, ...Győr vármegye curialis házánál a Köz Polgári Rendtartás Tárgyában az Országos Választmány által tett Javallat megvizsgálására rendelt Kiküldöttség, ...egyben ülvén...azokra következő észrevételeket tett. [H. ny. n.] 1831.16.

²⁶⁶ Uo.

²⁶⁷ Uo. vö. Löw, L. Der jüdische Kongress... i. m. 55–61. Ahol is az 1807. évi törvénytervezetben erről is szó esik.

²⁶⁸ Győr vármegye... a Köz Polgári Rendtartás Tárgyában észrevételeket tett...1831.18.

²⁶⁹ Az 1832-dik Esztendei Bőjt Elő hava 13-dik napján...tartott a Tekintetes [Győr] Vármegye által a Törvénykezés Tárgyát érdeklő Országos Kiküldöttségi munkálatok megvizsgálására rendelt Választmánynak első Ülése, mely alkalommal következő észrevételek tétettek. [H. ny. n.] 1832.37.

²⁷⁰ MNL KEML, IV. 1. a. 51. köt. 392. (844. jegyz. pont.)

²⁷¹ Articulus II. De Judaeis et Zingaris, ad fixum alimentationis statum reducendis. In: Projectum Legum motivatum in Objecto Oeconomiae Publicae et Commercii... 1826. 3–5.

Czigány, se Zsidó, se Oláh, sem más Kóborló az országba bé ne botsájtason, az Országba tartózkodók ellenben bizonyos mesterség, vagy Élelem kereset követésére köteleztessenek.”²⁷² 1832. február 20-ával kezdődő és az azt követő napokban tartott közgyűlési ülések alkalmával a bányászati tárgyak vizsgálata alkalmával pedig már általánosságban említetik, hogy „... a’ mennyire a’ Sidók Hazai Törvények által a’ Bánya helyektől el lennének tiltva, ezen tilalom ellen való újításban semmi szín alatt is egyátallyában bé ne egyezzenek.”²⁷³ 1832. április 3–12. között a Héya Imre táblabíró és első alispán elnöklete alatt ülésező bizottságok előadták észrevételeiket, ahol is a zsidók regulációjával kapcsolatosan a 2. §-hoz azon változtatást kívánták tenni, hogy „...ezen szavak helyett »non obstantibus« »salvis« teendő...”, majd a 8. §-hoz azon változtatást, hogy „...azon szavak után »agriculturam ipsi«; »et non medio famulorum Christianorum aut per subarendationem alioqui vetitam exercebunt«: hozzá adandó – egyéb iránt is az e’ Tárgyban Horváth Ország, és a’ Királyi Városok által tett külön javalatok elfogadandók volnának.”²⁷⁴

Komárom vármegyének Komárom városában Nádasdy Lipót királyi kamarás és titkos tanácsos elnöklete alatt ülésező választmányai szintén megtették észrevételeiket. Mindjárt az elején a kereskedelmi bizottság munkálatai között a még 1831. január 14-én tartott közgyűlésből kirendelt bizottság észrevételei között is volt a zsidókat érintő tárgy. A küldöttség elfogadhatónak tartotta az 1790–91. évi országgyűlés által a kereskedelem tárgyában kirendelt bizottság munkálatát *A vallásszabadságról a Bukkari kikötőben és a zsidók állapotáról a magyar Tengermelléken* címet viselő tervezettel kapcsolatosan, azonban azzal a módosítással, hogy „...a zsidóknak ugyanott vallások gyakorlásának szabadsága nem csak ezen cikkely 2-dik §-ba javallott mód szerint, hanem általában engedtetnék meg.”²⁷⁵ A közpolitikai munkálatok között, a *De Limitationibus* nevezetű cikkelynél említettett, hogy a nagy számot kitevő szegényebb sorsú városban lakó nemesség helyzetének könnyítése céljából többek között az

²⁷² MNL OL, A 96, I./5. 10. dob. D-M 10611., Huszár Zsigmond aljegyző jegyzése. (843–845. számok alatt tárgyalattak.) A cél elérése érdekében pedig a következőt javasolja a vármegye cikkelybe foglalni: „Nullus Zingarus, Judaeus, Valachus aut qualiscunque extraneus Vagabundus in Regnumquoque demum pacto immitatur, sed per Limitaneos Jurisdictiones illico ad locum originis reinvietur, in Regno existentes vero seu Zingari, seu Judaei omnes Colonicalem vel Inquilinarem in gremio alicujus Jurisdictionis conditionem assummere, seu vero aliam aliquam certam professionem amplecti, et in utroque casu necessariis semet Testimonialibus providere debeat. Qui his caruerit, tamquam Vagus consideretur, et efficacibus mediis, ad fixum alimentationis statum assumendum stringatur.” MNL OL, A 96, I./5. 10. dob. D-M 10620.

²⁷³ MNL OL, i. h. 10583 (Egy-egy tétel esetében nem a tényleges időrendet követi a levéltári sorszám)

²⁷⁴ MNL OL, i. h. 10605. Esztergom, 1832. Az észrevételek a június 4-én tartott közgyűlés alkalmával olvastattak 413. szám alatt. Friebeisz Imre főjegyző jegyzése. A paragrafus változtatandó része a következő volt: „Judaei tamen, qui agriculturam ipsi exercebunt, ultra quam reliqui Contribuentes publicis oneribus non subjicientur.” vö. *Opinio Excelsae Regnicolaris Deputationis... ad Deputationem Publico-Politicam Relata*. 1831. 189.

²⁷⁵ 1832-dik Esztendei Pünkösdi Hava 22-én...tartatott...Komárom Vármegyének Köz-Gyűlése, melynek alkalmatosságával...felvétellett a Megyebeli Kiküldöttség jelentése...A Kereskedés Tárgyában...1832. 6. vö. *Opinio Excelsae Regnicolaris Deputationis...ad Deputationem Commercialium Relata*...1830. 3. és 13.

is kívántatik a választmány részéről, hogy „...uzsorás és csupa nyereséget kereső előre bévásárló zsidók, és mások által az eleség előre befoglaltatván, és a piactól elhúzzattatván, az élelemre szükséges tárgyak meg ne drágíttassanak.”²⁷⁶ A zsidók regulációjára vonatkozó tervezetnek csak a 9. és a 11. paragrafusaira volt észrevétele. A 9. §-ra tétetett, hogy „...minekutána a zsidók által gyakorlott bor mérés és házaló árulás mind a zsidóknak, mind a köznépeknek erkölcsiségét rontja, az országban emiatt szerte széjjel engedett kóborlásból sok visszaélésekre, csábításokra, lopott jószágoknak titkolására, árulására ered alkalmatlanság, soha nem is fogják a zsidók a kézi mesterségeket és a földművelést gyakorolni, méglen e részben gát nem tétetik, ellenben végső romlások nélkül, egyhirtelen nem lehet őket az eddig gyakorlott házaló kereskedéstől eltiltani, 12 esztendő múlva, azoknak, kik életeknek 18 esztendeit felül haladták, ne legyen szabad házaló kereskedést üzni.”²⁷⁷ A bor és pálinka mérésétől szerintük tehát szintén nem szabadna a zsidókat oly hirtelen eltiltani, hiszen a zsidók l’-ebből keresi a kenyerét, ezért a választmány azt javasolja, hogy a tervezet e passzusa szintén csak 12 év elteltével lépjen életbe. A 11. §-ra annyit jegyez meg, hogy „...a városi követeknek különös szavatozása figyelmet érdemel azon városokra nézve, kiknek a zsidókról világosan szóló privilegiumjaik századokat felül haladó szokás által megerősítve vannak.”²⁷⁸ Miután a megye a közpolitika tárgyában kiküldött választmány észrevételeit átnézte, a zsidókra vonatkozó tervezethez a végén még a következő megjegyzést fűzte: „Minekutána ezek az úgynevezett taksabéli adót fizetni, sőt mint más polgárok katonáskodni, egyszóval minden terheket viselni tartoznak, a volna e megye rendjeinek kívánsága, hogy az úgynevezett tolerantialis taksától fennmentessenek.”²⁷⁹

Baranya vármegyében hasonlóról tájékozódhatunk a Répás Leopold másodalispán elnöklete alatt Pécs városában üléselő bizottmány észrevételéből.

²⁷⁶ Folyó 1832-dik esztendei Szent Mihály Hava 11-dik és utána következett napjain tartott Köz-Gyűlés alkalmatosságával...elől adatván a Kiküldöttségnek Jelentései...A Köz Polgári Rendtartás Tárgyában...[H. ny. n.] 1832. 17. [Komárom vármegye]

²⁷⁷ Uo. 18.

²⁷⁸ Uo. 19.

²⁷⁹ Uo. 24. Az 1832–36-os országgyűlésen, mely már ténylegesen a reformok szellemében tevékenykedett, a rendek részéről kezdettől fogva megvolt az akarat a türelmi adó eltörlésére vonatkozóan. Diarium Comitiorum 1833.I. 332., Acta Comitiorum 1834. II. 256.,305., Acta Comitiorum 1835. IV. CCLXXVI. sz. 286–287., Diarium Comitiorum 1835. XI. 308–309., Acta Comitiorum 1835. V. CCCXX. sz. 51. Diarium Comitiorum 1835. XI. 489., Acta Comitiorum 1835. V. CCCLVIII. sz. 263., Acta Comitiorum 1835. V. CCCLXVIII. sz. 306., Acta Comitiorum 1835. VI. CDXII. sz. 56., Acta Comitiorum 1835. VI. 104. CDXXXVIII. sz., Diarium Comitiorum 1835. XIII. 261. A hosszú viták után 1835. december 22-én a 400. országos ülésen arendek és főrendek között végre egyetértés született a türelmi adó eltörléséről, mely december 29-én, a 403. országos ülésen törvénytervezet formájában öltött testet az *izraeliták türelmi adója megszüntetik* címmel: „A hazában lakozó izraeliták által eddig türelmi taksa fejében viselt adózási teher megszüntetik és az izraeliták mindennemű közterhek viselésére nézve az ország egyéb adózóival egyforma lábra állíttatnak.”vö. Acta Comitiorum 1835. VI. CDL. sz. 134. A türelmi adó eltörlésére vonatkozó törvénytervezetet végül az uralkodó nem szentesítette. Ezek után azonban már nem is lehetett kérdéses, hogy az elkövetkező országgyűléseken a különféle törvénytervezetek paragrafusai között mindig ott szerepelt a türelmi taksa eltörlésének kívánalma is: Acta Comitiorum 1840. III. CLXXXII. sz. 143–146., Acta Comitiorum 1840. III. CCXLIV. sz. 240–241., Acta Comitiorum 1844. IV. CCCII. sz. 70–71, Acta Comitiorum 1844.V. DXXI. sz. 25.

„A’ Nemzetiség köz elterjesztése, s’ részint a’ Tudományos Tárgyak eránt is ezek volnának a’ Választmánynak Fő Elvü Terjesztvényei” cím alatt tett észrevételek során negyedszerre mondatott: „Hogy a nemzeti nevelés’ rendszere minden bévett, vallások között meg különbzés nélkül olly egyszerű könnyűségű, és olly nemzeti alkotságu karban tétessen, hogy a’ Haza többféle rendű, nyelvű, szokású polgárjai egy moralis testbe egybe olvadván, csak a Honn’ köz boldogságát, és egységét tartsa önn boldogságának is – Ehezképpest a’ Túrelmi Díjj mellet /: mellyet azonban Hazánk’ Törvényei elnem esmértek :/ Hazánkban tartózkodható Zsidóság’ neveltetési sorsa, és a honni polgárságra emeltetése is annál méltóbb tekintetben vétessen.”²⁸⁰

Somogy vármegye elsőnek „A’ Váltó Kereskedési Törvényről” tette meg észrevételeit: „A’ Váltó Kereskedési Szakaszban...Az 5dikre minthogy a’ Váltóleveleknek elfogadása innep napon nem tétetik kötelességül, a’ Zsidóknak szombatja eránt valamelly törvényes határozás szükséges, hogy vasárnapra általtétessen, és a’ Kalendárium úgy igazittasson öszve, hogy a’ sokféle innep több napokon által ne tegyen akadályt a’ kereskedésben.”²⁸¹ A közpolitikai albizottság munkálatairól, vagyis „A’ Közkormányt illető Tárgyakról” pedig a következőket határozta: „A’ Zsidóknak sorsáról tett országos Törvényjavalatra: ha ezen vallásbelieknek dogmái, és erköltsi principiumai nem veszedelmesek, a’ mint maga az országos Küldöttség megesmeri, szükségtelen, sőt az országnak káros a’ külföldi Zsidóknak általjános kitiltása, minthogy a’ pénznek forgását ezen vallásbeliek nagy szorgalommal előmozdítják, azért legalább ezer forint tőkével befogadni lehet; egyéberánt ha tovább se szünik meg ezen vallásbelieknek nyomattatása, ők se szünnek meg rosszak, gyűlöletesek, és gyűlölők, alattomosak lenni.” Az 1. §. szerinte „...igen széles értelmű, és sok kedvetlenségekre nyitna utat; de végre se hajtható; mert ha valamikép’ bejön, az ország’ közepin senkit se lehet érte többé feleletre huzni, se kutatókkal az országot betölteni; azért elmaradjon ezen pont.” A 2. §-ra azt az észrevételt tette, hogy „...nints oka, miért a’ Bányavárosokból, ‘s Hegyalljáról kizárattassanak a’ Zsidók; különben a’ Törvényt már születésekor megsebesíteni, hasznos nem lehet. A 3. §-ra „...a’ vallás gyakorlásának szabadsága a’ józan okosság szabásaival és mái világ lelkével eggyezvén — ezen pont elfogadtatik, tsak az lenne szükséges, mint a’ váltókereskedési Szakaszban mondatott, hogy a’ Szombati ünnep Vasárnapra tétessen által, a’ festivitas szó azonban igen széles értelmű lévén, a’ helyett *fiesta* tenni jó lészen.” A 4. §. „...a’ vallásra tartozó könyveknek eltiltására a’ vallásnak megengedése mellett semmi jus nem lehet, de nem is tartozik a’ vallás a’ Törvényhozásra; a’ könyvek behozása kereskedés ágát tévén; de azt megkívánhatja méltán az ország, hogy lakosai magyar nyelven taníttassanak, és anyakönyvök is azon nyelven készüljön; ’s ezen pont e’ szerint változtasson.”

²⁸⁰ Felolvasatott az Országos Rendszeres Munkák eránti általjános elvek készíttetésére kiküldött Választmánynak 2783-ik számra beadott véleménye. [Baranya vármegye] [1832.] Kardos Antal másodaljegyző jegyzése a dátum pontos megjelölése nélkül. MNL OL, A 96, 9. dob. I./4–5. A-Cs 1029.

²⁸¹ Tekintetes Nemes Somogy Vármegye, Nyilas Hava’ 5kén 1832. tartatott Nagy Gyűlése Jegyző-Könyvének kivonása a 3221dik Szám alatt. [H. ny. n.] [1832.] 37. BFL, IV. 1202. c. 860. dob. sz. n.

Az 5. §-hoz füzvén azon észrevételt teszi, hogy „...minden különvaló Státus a’ Státusban káros lévén, nem lehet megengedni, hogy a’ Zsidóknak különös Községe, és Előljárója legyen, sőt a’ közönséges Törvényhatóság alá kell őket vetni, és arra bizni a’ felvigyázást.” A 6. §-hoz kívánja, hogy „Ebben is bele kell tenni, hogy magyarul taníttassanak a’ Zsidók; de a’ Tzéhekre emlékeztető szavak ki-maradjanak.” A 7. §-ra nem volt ellenvetése, míg a 8. §-hoz „...a’ házalló kereskedés a’ kereskedési Szakaszban előforduló rendszabás szerint szabad lévén — a’ szántóvető Zsidókra adott kedvezést, a’ mesterséget üzökre is kiterjeszteni annál szükségesebb, minthogy mindenik hasznos kézi munkával foglalatoskodik, a’ Zsidók természeti vonattatása ellen. Azonban ezen pontban a’ közterhek neve alatt a’ türedelem adó nem értetődvén, szükség lesz annak eltörlését világosan kifejezni.” A 9. §-hoz azt fűzi, hogy „...éppen akkor, midőn a Zsidóknak élelem módján, és állapotján a Törvény segíteni kíván, azt olly szoros korlátok közé szorítja e’ pontban, a millyenek közt eddig nem volt; sőt a földes Urak szabadságát, és haszonvételét is mellékesleg sérti; de annak sints oka, miért a nemességhez, vagy városi polgársághoz kötött hivatalokon kívül egyebeken ne viselhessenek — azért ezen pont egészen hagyasson el — a 10dik §ban lévő *alteri* szóval együtt.” A 11. és 12. §-hoz pedig azt volt kénytelen kijelenteni, hogy „...a szabad kereskedés alap Törvényével, és a Zsidóknak szánt könnyebbítéssel ellenkezővén, ezeket elhagyni szükséges.”²⁸² Ami pedig a vármegyének „Az Érczbányászati Törvényekre” vonatkozó észrevételeit illeti, a 61. cikkellyel kapcsolatosan oda nyilatkozott, hogy „...már a máj felvilágosodással és emberiség esmeretével ellenkezik, sőt a bányavárosokból se lehet akárkit csupán vallásáért kitiltani, nem is máskép, mint valamely vétségének bebizonyítása után itélettel — azért a publico-politicumok közt a zsidókra nézve felállított értelemhez képesten ezen javallott cikkely maradjon el.”²⁸³

Borsod vármegye is megtette észrevételeit a közpolitikai bizottság munkálataira. A zsidók regulációjára vonatkozóan a 2., 3., 5., 6., 7., 10., 11. és 12. §-okra nem volt észrevétele a vármegyének. Az 1. §-sal kapcsolatosan azonban megjegyzé, hogy: „... a.) A törvényjavaslatban az lévén projectálva, hogy mind az, aki a hozandó törvénynek tilalma ellenére egy külső országból hazánkba becsuszott zsidót befogadni merészelen, 200 frt.-ot megütő büntetéspénz fizetéssel vagy a körülállásokhoz képest és az ítélőszéknek bölcs belátása szerint testi büntetéssel is fenytődjön meg; mi, mindezeknek elfogadásával a dolgot még nagyobb világosságnak is okáért úgy kívánjuk kifejeztetni, hogy a törvényes büntetés bár ugyan azon és egy személy essen is a törvény általhágásában, annyiszor ujitódjon meg, amennyiszor a vétség reá nézve valóságos esetre jön. b.) Vélekedésünk szerint legalkalmasabb módnak azt látjuk, hogy a 200 frt. büntetéspénz a v[ár]megyék házi kasszáikban adattasson be; s azoknak javára szolgáljon több hasonló politicus vétkekről szóló törvényeink rendszabása hasonlatosságánál fogva továbbá, a perben birói itélet erejével elmarasztalendő alperes fél, a per költségeinek és a magistratualis felperes fiscalis honorariumának is megfizetésében marasztasson el. c.) Hogy a külső országokbeli zsidók-

²⁸² Tekintetes Nemes Somogy Vármegye... Jegyző-Könyvének kivonása. [1832.] 49–50.

²⁸³ Tekintetes Nemes Somogy Vármegye... Jegyző-Könyvének kivonása. [1832.] 66.

nak, a hazánkban való becsuszásbeli vágyakodástól annyival is inkább eltávolozzon a kedvek, szükségesnek véljük meghatározatni még azt is, hogy amely külső országi zsidó ide belopakodik, s ellene, még a törvény kijátszására törekedő furgangorkodás és másoknak megvesztegetése is jön világosságra, az illető ítélőszék bölcs belátása szerint, az országból leendő kiküszöböltetésén felül, meg is fenyíttessen.” A 4. §-sal kapcsolatosan pedig úgy vélekednek a megye rendjei, hogy: „...azokban a kérdésekben, t. i. hogy egy vagy más országban bár be nem vett, de csakugyan megszenvedett vallásban mi a valóság? s mi viszont a babona és azon vallásnak követője micsoda könyveket használhat és hozattathat be magának; a polgári tvhozás utján meggyőződésünk szerint bebocsátkozni annál kevesebbé lehessen, — mivel a vallásnak egyedül való és legfelsőbb ítélőbírája, — maga az istenség — s a világi törvényhozó a vallás velejéhez nem is nyulhat, ebben a cikkelyben, minden más egyebeknek kihagyásával, csakis annyit kívánunk meghagyatni, hogy a zsidók vallásbeli könyveik megvizsgálására és kinyomtatására nézve is csak azok a közönséges rendszabások szolgálnak zsinórmértékül, melyeket a feljebb érdeklött hasonló tárgyakban, másokra nézve a törvényhozó test állapítand meg és hogy az ugynevezett matrikulákat a zsidók is másokkal egyenlő móddal és pontossággal folytassák.” A 8. §-hoz azt kívánták hozzáteni, hogy: „...mivel sem az előbbre ment századnak, sem a keresztény szelid vallásnak lelke, egyáltalában meg nem engedheti azt, hogy kivált egy lakosi juszt nyert nemzetség csak azért, hogy az örökkévalót az keresztényektől különböző módon imádjá, s azzal a levegővel él; melyet a természet rendelt fentartó eszközéül az emberi életnek; taksát fizessen; a zsidók által eddig fizetődött türedelmi díj annyival inkább, mivel annak helyes voltát, maga az ország sohasem ismerte meg, se el nem fogadta azt; sőt annak beszédésében a közönséges törvényhatóságok egyenes és munkás részt sohasem is vettenek; hozandó törvény által örökre szüntessen meg.” A 9. §-ra úgy vélekedtek, hogy: „...külömben is minden csinosság és józan politika úgy kívánván, az utasok betéréseül szolgáló vendégfogadóknak a zsidók se tulajdonosai, se árendásai ne lehessenek; efelett, elhatván figyelmességünk oda is, hogy ha a törvényhozó test /amiben mi is megnyugszunk/ meghatározandja azt, hogy a zsidók, szeszes italokat apró mértékben áruló kocsmárosok többé ne lehessenek, — több ezer zsidó háznépeknek élelmek keresése további módjáról gondoskodni; erre pedig valódi emberiségből is időt engedni kellek, a hozandó törvény végrehajtásául, annak kihirdetésétől számítandó három esztendő határidő szabattasson; végre pedig, a zsidóknak minden olyatén nemesi és jelesen pusztabeli javaknak kiárendálhatása a mely javakhoz telkes vagy gyalog taksások kötve nincsenek s által sem is adattattak, — engedtesen meg.²⁸⁴ A Büntető Törvénykönyv tervezetére tett észrevételeiben az I. rész VI. cikkelyének 18. pontjára (a prókátorokról) azt kívánta megjegyezni: „...hogy mivel a zsidók önnön felismerésére nézve is, részkerkről csak azon esküvés tekintetik kötelező erejűnek, mely általok a zsinagógában minden szokott szertartások mellett tétetik le, annál fogva,

²⁸⁴ Az 1832-ik esztendőben Szent András havának 8-ik napján Tekintetes Nemes Borsod vármegyének Miskolczon tartatott közgyűlése jegyzőkönyvének kihuzása. MNL OL, N 119, 5. fasc. 356. sz. 133–137.

megállapítani kell, hogy a zsidók által tett vallások próbáló erőre akkor emelkednek fel, ha az esküvés mindenkor szokott szertartások mellett a zsinagógában történt”²⁸⁵ Szabolcs vármegyének a Büntető Törvénykönyv tervezetére tett zsidókkal kapcsolatos észrevételei ugyanezen cikkelyre: „Mellyben a’ Tanúknak mi móddal lejendő meg eskettetése rendeltetik. – Figyelmetességre ébresztvén az érintett Tanúknak meg esketése tekintetéből a’ Kiküldöttséget azonn köztapasztalás — hogy az Izraeliták a’ Magistratualis Tisztviselők előtt letett esküvéseknek vallásos fontosságára, keveset, vagy éppen semmit sem tekintenek, — ellenkezőleg pedig az tulajdon Papjok előtt vallások rendtartása szerént letett hiteknek olly nyomos sikere tapasztaltatván, hogy még gyakran kétszéges kereseteken is felhagynának inkább, mint hamis hittletételre vete-medjenek, azonn tekintetnél fogva jónak találná a Kiküldöttség, hogy ennekutánna a’ Sidók mindég az ő vallások szertartásai szerént az tulajdon Papjok által eskettessenek meg.”²⁸⁶ A III. rész II. cikkely 5. §-ához pedig még megjegyezni kívánták, hogy: „... büntetés alá vonattatni rendeltetnek azok is, akik Zsidóknak adják haszon bérbe a vámokat.”

Heves és Külső-Szolnok vármegyének a közpolitikai albizottság munkálataira a javaslata az volt, hogy: „...azon Külső Országi Zsidók kik nem tsupa kereskedők, hanem valamely hasznos mesterséget folytattnak, és arrúl elegendő bizonyosságot mutathatnak, a’ Hazában bebotsájtassanak, ‘a Kereskedő külső Zsidók azomban a’ bejövétel tsak meghatározott üdöre engedttvén meg, ha azontúl is maradni kívánnának, új engedelmet kérni köteleztessenek, a’ pedig a’ ki az engedelem nélkül ittmaradott Zsidónak helyt ad, büntetés alá vétetessen, valamint szintén az ollyatén Zsidó is, mint kaborlo, fenyíték alá vétessen, és vissza utasitasson.”²⁸⁷ Az 1832. évi május 18-i közgyűlésen pedig még hozzá kívánják tenni: „A 17-ik Számra nézve, mely a’ Zsidók jövendőbeli Helyezetésekrül szóll, az országos operatumbúl elő adott javallathoz, és a’ megyebéli Küldöttség Észrevételéhez, jelesen pedig a’ javallott T. Cikkely 9-ik §-hoz megvilágosítás okáért szükséges még hozzá adni azt, hogy az ottan említett (...) pénzbéli büntetés az illető Törvényhatóság Köz Pénztárának javára háramollyon.” A vármegyének az úrbéres munkálatokra tett észrevételében I. cikkely 7. szakaszára nézve olvashatjuk: „Hogy a’ Jobbágyi Haszonvételeknek szabad adása ‘s vevése egyedül a szoros nevezett alatt véve szántó vető Emberek között gyakorolthasson, következőleg a’ Zsidók ‘s másakár minémű Sorsú Emberek, kik Jobbágyi földeket nem ön kézi munkájik által mivelnék, azoknak meg vételétül ki Zárva maradgyanak.”²⁸⁸

²⁸⁵ Az 1833-ik esztendei Bőjtelő hava 13-ik és több napjain Tekintete Nemes Borsod vmegyének Miskolczon tartatott közgyűlése jegyzőkönyvének kihuzása. MNL OL, N 119, 5. fasc. 359. sz. 191.

²⁸⁶ MNL SzSzBML, IV. A. 1. d. 1316. cs. sz. n.

²⁸⁷ MNL HML, IV. 1. e. 19. dob. sz. n. A’...Kettős Nemes Vármegyék kebelébül...Megyebéli Kiküldöttség által...1831-ik Esztendei Boldog Asszony Havának 24-én költ Köz Gyűlési Kegyes Végzése következésében következendőképben készített el.

²⁸⁸ MNL GyMSM, GyL IV. A. 1. d. 3. dob. sz. n. 1832-ik Esztendőben Szent Iván Hava 20-ik napján Tekintetes Nemes Heves Vármegyének Egerbe folytattva tartatott Köz-Gyűlésében. (Mely bizottság még 1831. január 24-én lett kirendelve a célra, hogy a bizottsági munkálatokra megtegye a véleményét.)

Tolna vármegyének a bizottsági munkálatokra tett észrevétele a nemzeti nevelés tárgyában: „Hogy a' hazában olly elszaporodott Zsidó nemzet, melly emberi jussainál fogon Kedvezőbb polgári helyzetetésre is méltán számot tarthat — és ezt annak talán minden hazafi társ Kévánnya is — azon Kívül, a' mi gyermekei nevelésére az országos Kiküldöttségi munka szerint határoztatik — ezen legfontosabb állapotban még inkább tapasztalhasza, és vigasztalódva érezhesse a' köz kormánynak ápoló gondgyát — ennek oda kell terjednie, hogy a' Zsidók mindenütt a' hol telhetik iskolákat állíthassanak, mellyek a' többi köziskolákkal egyenlő köz pártfogás és felvigyázás alatt legyenek — a' mi azon elhanyaglott nemzet polgári emelkedésére szolgáland; a' hol pedig e'féle saját iskolák állítása tőlök nem tellik — ott gyermekeik a' köz iskolák járására köteleztessenek.”²⁸⁹ Tolna vármegyének a közpolitikai albizottság munkálataira tett észrevételében olvashatjuk: „A Zsidókra nézve, bár ezeknek polgári sorsát a' Karok és Rendek még tágasabb alapokra kívánnák állítani, jelenleg a' javasolt törvény cikkelyen is megnyugszanak olly hozzáadással, hogy az úgy mondott tolerantialis adó szüntessen meg, melly mind elvére, mind alkalmaztatására nézve terhes, és zaklató. A' Zsidóságnak nevelésére pedig, melly által a' hazafiakkal inkább 's inkább egyesüljön — a' kormány szakadatlan figyelmet, és sikeres eszközlést fordítson, a' mellyre nézve a' nevelés, és tanításbeli szakasznál eléadattak kapcsában itt is ismételni kívánták a' Karok, és Rendek, hogy a' hol a' 'sidók különösen oskolát tartanak, abban a' magyar nyelvet a' tanításnak mind tárgyául, mind eszközéül felkellyen venniük.”²⁹⁰

Fejér vármegye észrevétele a közpolitikai albizottság munkálatára az 1832. október 29. és november 2. között tartott közgyűlésen: „Azon törvény javallatra *De conditione Judaeorum* tett észrevétele a' Kiküldöttségnek, hogy valásaik titkait felfedezzék, azért el nem válaltatik, mivel azt a' Törvényhozó Test sem kívánhatja tőlök. A 9-ik §-ra tett észrevétele pedig, hogy a' sensalok Zsidók ne lehessenek, hasonlóan el nem válaltatik, mivel igazságtalan, hogy a' Zsidó Nagy Kereskedők kéntelenítettessenek másokat mint Zsidókat sensalaiknak fogadni.”²⁹¹

*

A rendszeres bizottsági munkálatok és a vármegyéknek a zsidókkal kapcsolatos észrevételei arról tanúskodnak, hogy a rendek e népcsoport helyzete jobbításán munkálkodtak ugyan, a választ azonban mégis „csak” a regulációban találták. A liberális eszmék terjedésének és a lassan kibontakozó nemzetál-

²⁸⁹ MNL GyMSM, SL IV. A. 1. b. 3035/1832. (2064. jegyz. pont) Tettes Nemes Tolna Vármegye 1832 Esztendei Kisaszony hava 15 s. 16-án Szexárdon tartott Köz Gyűlése jegyző Könyvéből.

²⁹⁰ MNL GyMSM, SL IV. A. 1. b. 3035/1832. (2288. jegyz. pont) Tettes Nemes Tolna Vármegye 1832-k esztendei Mindszent hava 26, 's következő napjain Szexárdon tartott Köz Gyűlése Jegyző Könyvéből.

²⁹¹ MNL FML, IV. 1. a. 56. köt. 849. (2557. jegyz. pont) Az Országos Kiküldöttségnek a' Publico Politicumok tárgyában készült Munkája felvételén, és erre a' Megye Kiküldöttségének észrevételei is megolvastatván.

lam sajátos jelenségalmazában még nehezen volt elfogadható azon törekvés, mely egy olyan népcsoport közjogi helyzete rendezése ügyét tekinti magáénak, melyet századokon át a rendi kirekesztettséggel, az elkülönült életmóddal és eltérő vallással azonosítottak. Egy olyan összetett kérdéskörre, mint a zsidók polgári egyenjogúsítása, tárgyalt korszakunkban nem lehetett egységes a válasz. Nem véletlen az sem, hogy a meghatározó politikusok az ezt követő három évtizedben, a társadalmi átalakulást a nemzeti érdekekkel is összekapcsolva, azokat szem előtt tartva, e kérdésben különböző álláspontra helyezkedtek. A sajátos történelmi körülményeket is figyelembe véve, a liberális tábor vezetői elért véleményeket képviseltek a jogkiterjesztés mikéntjében: a feltételeket előzetesen nem támaztó „filantróp”, a politizáló közvélemény többségének véleményét is megjelenítő, feltételeket felvázoló „egyezkedő”, a „távolságtartó”, illetve a „megengedő” álláspontjára helyezkedtek. Tárgyalt korszakunkban a rendelkeznek e kérdésben megnyilvánuló pozitív szándéka eredendően nem vitatható, ugyanakkor a társadalomszerveződés foka, a rendi társadalmi és intézményi struktúra, a szokások, a politikai feltételek, valamint a dinasztikus-kormányzati érdekek még nem is tették volna lehetővé más viszonyok megteremtését.²⁹²

THE LEGAL STATUS OF THE HUNGARIAN JEWS IN THE MIRROR OF THE DIETS
HELD BETWEEN 1790 AND 1830. (II.)

*By Markó Richárd
(Summary)*

The second part of the study follows the changing opinions on the Jews through the discussions of the diets which were in session in 1825-27 and 1830. According to the article no. 8 of 1827, the diet once again commissioned the parliamentary committees with the task of preparing new legal propositions by reworking the proposals elaborated at the end of the eighteenth century. In the committees of public policy and mining both draft acts and concrete proposals in the form of paragraphs were produced with regard to the Jews. From 1831 most of the counties also set up committees of their own, in order to evaluate the proposals elaborated by the committees delegated by the diet, and these bodies likewise produced a great number of observations about the Jews. By way of conclusion, it can be stated that the intention to regulate the position of the Jews on a national level was constantly present among the estates. The new legal proposal in fact comprised a whole series of measures previously issued by the Hungarian Royal Governing Council (Magyar Királyi Helytartótanács), and, instead of something completely novel, it should thus be regarded as a new summary of already existing ordinances in the form of a draft act. The civic emancipation of the Jews was not yet on the agenda.

²⁹² *Simon László*: Zsidókérdés a magyar reformkorban (1790–1848) című 1936-ban megjelent bölcsészdoktori értekezésével kísérletet tett arra vonatkozóan, hogy a zsidók helyzetéről az országgyűlések említésével is képet kaphassunk. A munka országgyűlési anyaga kissé hézagos, több országgyűlésről nem is tudósít. Nem ír semmit a bizottsági munkálatokról, a vármegyék észrevételeiről és a követi utasításokról sem. Mindezek ellenére munkásságát úttörőnek tekinthetjük e téren, s az ihletet ezen munka elkészítésére is tőle merítettük, tisztelet és köszönet érte.